

ACTA INSTITUTI ARCHAEOLOGICI UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

PRÆHISTORICA

34/1

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

2018

Obsah

Editorial	5
<i>Soňa Hendrychová</i> , Velkomoravské pohřebiště v Rajhradcích – Great Moravian burial ground in Rajhradice.	7
<i>Krzysztof Fokt – Maria Legut-Pintal</i> , The quest for medieval deserted villages in the Strzelin Heights region (Wzgórza Strzelińskie) in Silesia. Preliminary results	33
<i>Robert Antonín</i> , Od bojovníka k rytíři – na okraj úvah o proměně českých zemí ve vrcholném středověku – From a warrior to a knight – incidental remarks on the transformation of the Czech lands in the High Middle Ages	45

Editorial

Právě vychází další svazek časopisu Praehistorica. Na první pohled je zřejmé, že po mnoha letech dochází k výraznější změně. Nejde jen o vnější vzhled, ale také o vlastní strukturu časopisu. Vzhledem k tomu, že Praehistorica zůstává jediným periodikem vydávaným Ústavem pro archeologii, budou do obsahu zařazovány příspěvky s tématy od pravěku do středověku i mladších období. V této nové úpravě budou vycházet dvě čísla ročně. Věříme, že přes uvedené změny neztratí časopis Praehistorica přízeň uživatelů.

Another volume of the journal Praehistorica is coming out now. It is clear at first glance that a more distinctive change has occurred after many years. It is not only the external appearance, but also the actual structure of the journal. Since Praehistorica remains the only periodical published by the Department of Archaeology, papers will be included in the content with themes from prehistory to the Middle Ages or more recent periods. Two issues a year will be published in this new adaptation. We believe that despite the mentioned changes the journal Praehistorica will not lose the favour of its users.

Velkomoravské pohřebiště v Rajhradcích

Great Moravian burial ground in Rajhradice

Soňa Hendrychová

Abstrakt

Předložená práce předkládá celkové zhodnocení výzkumu velkomoravského pohřebiště v Rajhradcích (okr. Brno-venkov), odkrytého v letech 1952–1953 a 1975. Práce vychází z katalogu pohřebiště publikovaného spolu se sousedním pohřebištěm v Rajhradě Čeněkem Staňou. Práce sleduje jednotlivé aspekty pohřebního ritu na nekropoli, hodnotí hrobový inventář, na jehož základě nabízí datování lokality a jeho zařazení do kontextu velkomoravských pohřebišť.

Abstract

The presented work focuses on the overall evaluation of the Great Moravian burial ground in Rajhradice (Brno-Country District) uncovered in 1952–1953 and 1975. The work is based on a catalogue of the burial ground published along with the neighbouring burial ground in Rajhrad by Čeněk Staňa. It follows the individual aspects of the burial rite at the necropolis, evaluates the grave inventory, dates the burial ground based on it and puts it into the context of Great Moravian burial grounds.

Klíčová slova: Rajhradice – Velká Morava – pohřebiště – chronologie

Key words: Rajhradice – Great Moravia – graveyard – chronology

DOI: 10.14712/25707213.2018.1

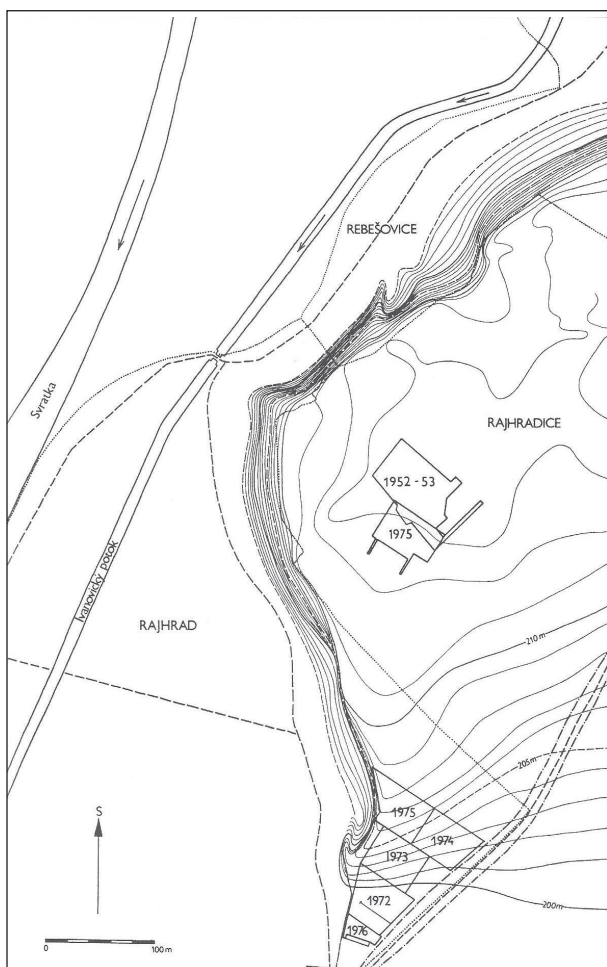
Úvod

Předložený článek vychází z bakalářské práce obhájené v roce 2011 (*Hendrychová 2011*) a přináší zhodnocení velkomoravského pohřebiště v Rajhradcích. Bakalářská práce byla vytvořena na základě posmrtně publikovaného katalogu Čeněka Stani, který obsahuje rovněž katalog sousedního pohřebiště na katastrálním území Rajhradu. Během analytického zhodnocení lokality byly využívány databázové programy a GIS, byly sledovány jednotlivé aspekty pohřebního ritu a jejich vazby na pohlaví a věkové kategorie, přičemž většina těchto vztahů je vyjádřena také graficky. Zpracování archeologického materiálu nemělo v žádném případě suplovat již publikovaný katalog. Vyhodnoceny byly jednotlivé kategorie předmětů z hrobových inventářů za účelem chronologického a sociálního zařazení pohřebiště, v hrobech byly sledovány kombinace jednotlivých typů předmětů. Výsledkem je vyhodnocení celého pohřebiště po stránce prostorové, chronologické a sociální.

Dějiny bádání a přírodní podmínky

Záchranný archeologický výzkum na rajhradickém pohřebišti byl zahájen na podzim roku 1952 poté, co Československé státní statky rozšiřovaly v místech kolem kóty 213,280 m n. m. na k. ú. Rajhradice vinohrad (*Plán 1*). Při hluboké orbě byly zachyceny hrobové jámy. Záchranný výzkum provedl v první fázi pracovník Archeologického ústavu ČSAV v Brně J. Král. V sondách, které měly zjistit rozsah pohřebiště, bylo prozkoumáno celkem 84 hrobů, z nichž 67 bylo raně středověkých. Práce trvaly za velmi nepříznivých klimatických podmínek až do prosince (*Staňa 2006, 11*). Výzkum byl záhy publikován pod názvem Rebešovice, neboť autoři (J. Ondráček, J. Nekvasil) přihlédli k tradičnímu označení lokality (*Staňa 2006, 17*).

Práce pokračovaly v období od března do června roku 1953 pod vedením J. Nekvasila a během výzkumu bylo odkryto dalších 140 raně středověkých hrobů. Ve dnech 8. až 9. 7. 1953 byl výzkum dokončen pod vedením Č. Stani. Odkryto bylo dalších šest raně středověkých hrobů. Antropologický materiál

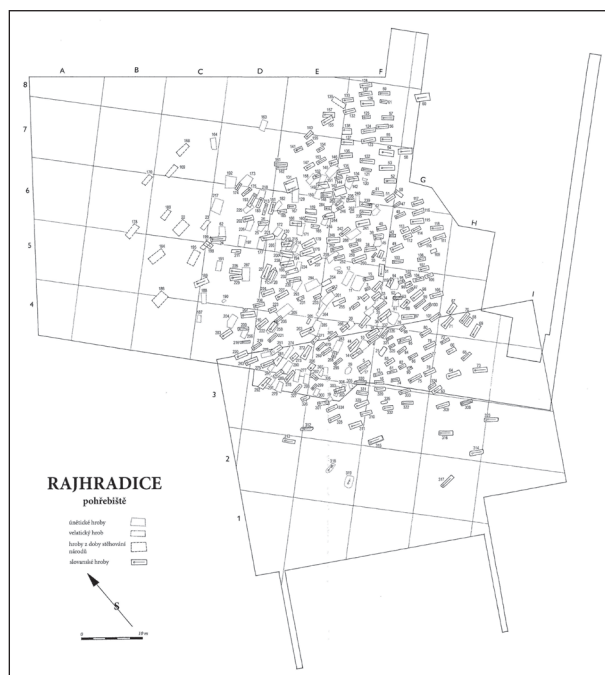

Plán 1. Odkryté plochy na pohřebištích v Rajhradě a Rajhradcích (podle Staňa 2006). – Plan 1. Uncovered areas at Rajhrad and Rajhradice burial grounds (after Staňa 2006).

z hrobů, prozkoumaných v letech 1952 až 1953, zpracoval Jan Jelínek z MZM (Staňa 2006, 12).

Po objevu pohřebiště v Rajhradě v roce 1972 se Č. Staňa vrátil v roce 1975 na jižní okraj plochy, která byla zkoumána v letech 1952 až 1953. Mimo jiné prozkoumal 27 raně středověkých hrobů. Antropologický materiál z této fáze výzkumu zpracoval Milan Stloukal. Během této etapy byl stanoven jižní a jihozápadní okraj pohřebiště. Během všech sezón bylo celkem zjištěno 239 raně středověkých, 85 únětických a 11 hrobů z doby stěhování národů. Jeden hrob byl datován do období přechodu mohylové a velatické kultury (Staňa 2006, 12). Plocha pohřebiště byla pravděpodobně odkryta v úplnosti (plán 2), ojedinělý hrob mohl snad uniknout jen v jejím východním rohu (Staňa 2006, 22).

Návrší, na kterém se pohřebiště nachází, je jihozápadním okrajem hřbetu vybíhajícího z Tuřanské plošiny. Lemuje údolní nivu řeky Svatky jako strmá, přibližně 20 m vysoká terasa, jejíž přirozený vzhled

Plán 2. Rozsah zkoumané plochy s vyznačenými hroby (podle Staňa 2006). – Plan 2. Extent of the examined area with the graves marked out (after Staňa 2006).

byl v polovině 20. století narušen agrotechnickým zásahem, který v několika horizontech obnažil podložní hlíny a štěrky. Hřbet se ve svém závěru zvolna svažuje k jihovýchodu. Rajhradické pohřebiště se nachází na plošině návrší kolem kóty 213,280 m n. m. (Staňa 2006, 10).

Lokalita se nachází na fluvialní šterkopískové terase neznámého stáří, která se zvedá nad nivními uloženinami řeky Svatky. V těsné blízkosti pohřebiště tvoří podloží převážně jíly, slíny a písky třetihorního stáří (Kodym – Fusán – Matějka 1967). Nastíněné geologické poměry na lokalitě dobře odpovídají pozorováním Č. Stani. Plošinu návrší při kótě pokrývala až 80 cm mocná ornice, pod níž se objevil hrubý říční štěrk. V horní části svahu, asi 8 výškových metrů pod kótou, se objevilo značně nesourodé podloží, sestávající hlavně z jílovitých vrstev. Přibližně o 5 metrů níže se pod ornici objevil jemný žlutý písek, který dále přecházel v žlutou jílovitou hlínu (Staňa 2006, 10). Podloží značně ovlivnilo zchovalost kosterního materiálu. Kostry v hrobech, které byly zapuštěny do štěrku na plošině návrší, byly ve špatném stavu, zatímco kostry uložené v písku a ve vápnitém jílu se zachovaly ve velmi dobrém stavu (Staňa 2006, 10). Podloží ovlivnilo také složení a mocnost ornice, výrazně ovlivněnou splachy (Staňa 2006, 10). Z pedologického hlediska se pohřebiště nachází v oblasti černozemí s půdou převážně hlinitou s výrazným zastoupením prachu (Tómášek 2007). Klimaticky

lokalita spadá do jedné z nejteplejších oblastí České republiky (dle Quittovy klasifikace oblast W2 (Tólasz a kol. 2007).

Z hlediska rekonstrukce původního vegetačního pokryvu se pohřebiště nachází na rozhraní oblasti lužního lesa s porostem jilmové doubravy, která se rozkládá v údolí řeky Svatky, a oblasti subkontinentálních teplomilných doubrav, konkrétně sprašové doubravy. V nejbližším okolí se dále nacházely přirozené porosty dubohabřin a lipových doubrav, a to konkrétně prvosenková dubohabřina (Neuhäuslová a kol. 2001).

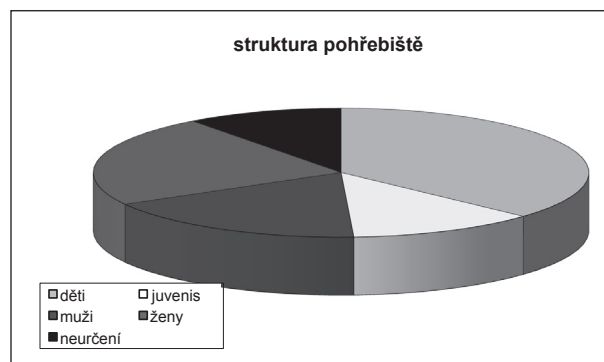
Demografie

Na pohřebišti byly odkryty pozůstatky celkem 244 jedinců z 239 hrobů. Antropologický materiál z pohřebiště zpracovali RNDr. Jan Jelínek z MZM a RNDr. Milan Stloukal z NM, ovšem jejich poznatky nebyly publikovány. Při práci s antropologickými daty proto vycházím pouze z tabulek v katalogu obou pohřebišť (Staňa 2006), které obsahují základní informace o věku a pohlaví zemřelých. Věk dospělých zemřelých je v katalogu uváděn s přesností na desetiletí, takže pro stanovení věkové kategorie používám členění na infans I (0–7 let), infans II (7–13 let), juvenis (14–20 let), adultus I (20–30 let), adultus II (30–40 let), maturus I (40–50 let), maturus II (50–60 let) a senilis (nad 60 let); (Stloukal a kol. 1999, 236), ačkoliv v současnosti je zřejmé, že takto přesné kategorie jsou neudržitelné (např. Brůžek 2008, 330–331).

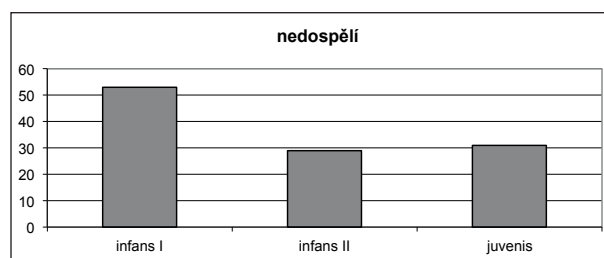
Z 244 jedinců, kteří byli podrobeni antropologickému zkoumání, zůstalo 25 dospělých (tj. 10 % všech zemřelých; procenta jsou zaokrouhlena na celá čísla) bez určeného pohlaví, u 24 zemřelých nebylo možné blíže odhadnout věk dožití. Děti bylo na nekropoli 90 (tj. 37 % všech zemřelých), příslušníků věkové kategorie juvenis bez určení pohlaví 30 (12 %), mužů 43 (18 % všech zemřelých) a žen 56 (23 %). Strukturu pohřebiště dle pohlaví znázorňuje graf 1.

Z 90 dětí zemřelo 53 (tj. 59 % všech dětí) ve věkové kategorii infans I (0–7 let), dalších 29 (32 % všech dětí) zemřelo ve věku 7–14 let (infans II) a 8 dětí nebylo možné do věkové kategorie zařadit. Na věkové zastoupení nedospělých jedinců na pohřebišti ukazuje graf 2. Je patrné, že nejvíce dětí umíralo ve věku do 7 let, zatímco po sedmém roce života úmrtnost dětí klesá, což odpovídá pozorováním M. Stloukala (Stloukal a kol. 1999, 370). Poměr mezi skupinou infans II a juvenis je však přibližně vyrovnaný, což neodpovídá předpokládanému poklesu úmrtnosti jedinců v rámci těchto kategorií.

Věk nebylo možno stanovit u tří žen (5 % žen) a u dvou mužů (4 % mužů). Věkovou strukturu

Graf 1. Struktura pohřebiště dle pohlaví. – Graph 1. Burial ground structure according to gender.

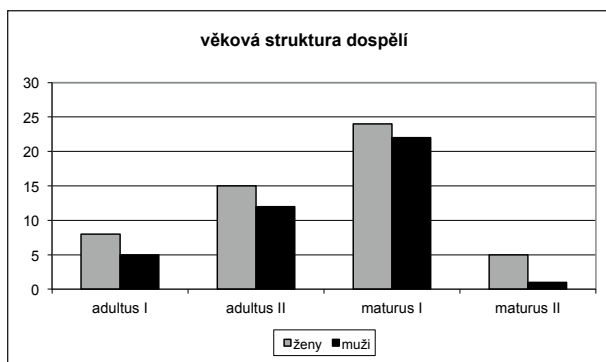

Graf 2. Věková struktura nedospělých jedinců. – Graph 2. Age structure of juvenile individuals.

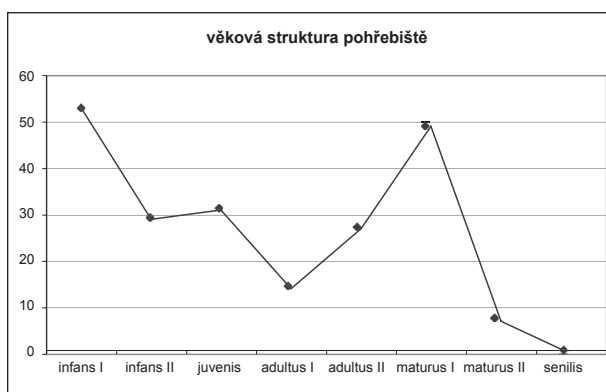
mužů i žen ukazuje graf 3. Muži i ženy z Rajhradice umírali ve věkových kategoriích juvenis (1 žena) až maturus II. Antropologové nenalezli nikoho, kdo by se dožil kategorie senilis. Graf ukazuje, že úmrtnost ve věkových kategoriích je mezi pohlavími překvapivě poměrně vyrovnaná. V Rajhradicích nemůžeme sledovat jinde prokázanou (Stloukal a kol. 1999, 370) vyšší úmrtnost žen oproti mužům ve věku 20–30 let, ani mírný pokles úmrtnosti žen po 40. roce. Na rajhradické nekropoli naopak ve věku nad 40 let zaznamenáváme nárůst úmrtnosti mužů i žen. Ve věku 50 až 60 let pak zemřela naprostá menšina zde pochovaných obyvatel (graf 4).

Početní poměr mezi muži a ženami vyjadřuje index maskulinity (Stloukal a kol. 1999, 370), který činí 767,857. Tomuto číslu se patrně nejvíce blíží index maskulinity 709,7 z nekropole při 4. mikulčickém kostele či hodnota 809,5 z pohřebiště u 11. mikulčického kostela (přehled Štefan – Krutina 2009, 189). Sousední pohřebiště v Rajhradě vykazuje index maskulinity nižší, a to 513,3 (Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 43).

Pro výpočet velikosti zde pohřbívací komunity použijeme Nemeskériho vzorec. Velikost komunity se vypočítá $P = (D \times e_0 / t) + k$, kde D je počet zemřelých, e_0 naděje na dožití při narození, t doba trvání pohřebiště a k je korekční faktor, který tvoří desetinu t. Při předpokládaném trvání rajhradického

Graf 3. Věková struktura mužů a žen. – Graph 3. Age structure of men and women.

Graf 4. Věková struktura pohřebiště. – Graph 4. Age structure of the burial ground.

pohřebiště 100 let (k chronologickým závěrům blíže kapitola „Datování pohřebiště“; nekropole pravděpodobně sloužila ve 2. polovině 9. století s určitým přesahem do 10. století) a hodnotě c_0 27 let (pro raný středověk s tímto číslem počítá např. Štefan – Krutina 2009, 184), dospějeme k počtu 76 osob, při možném trvání pohřebiště po dobu 50 let k hodnotě 137 osob (Stloukal 1999, 371). V obou případech by tedy šlo o početnou komunitu lidí.

Pohřební ritus

Při vyhodnocení jednotlivých aspektů pohřebního ritu se v zásadě opírám o data publikovaná v katalogu (Staňa 2006). Týká se to například určení věku a pohlaví, rozměrů hrobových jam i údajů o přítomnosti či absenci konstrukcí v hrobových jamách. Pouze některé sporné a nejasné situace jsem ověřovala přímo v nálezových zprávách. V následujícím textu budou sledovány nejružnější charakteristiky pohřebního ritu od tvaru a rozměrů hrobových jam, přes různé typy úprav hrobových jam, po způsob uložení lidských ostatků v hrobě.

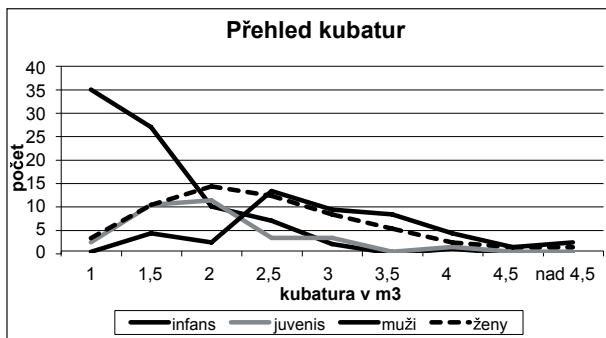
Z 239 hrobů měla naprostá většina (216 hrobů, tj. 90 %) obdélný půdorys se svislými stěnami a rovným dnem. Nepatrné množství hrobů mělo tvar lichoběžníku, oválu či nepravidelný půdorys. U dalších sedmi hrobů nebyl tvar zjištěn.

Délka hrobu byla víceméně přizpůsobena výšce jedince. Průměrná délka dětského hrobu byla 148,8 cm, průměrná délka hrobu jedince kategorie juvenis 194,1 cm, ženského hrobu 213,9 cm a mužského hrobu 234 cm. Je tedy patrné, že až na několik výjimek je zachována závislost délky hrobové jámy na výšce postavy zemřelého. Šířka hrobových jam vykazuje také určitou závislost na pohlaví a věku jedince, až na několik výjimek platí, že užší jámy patřily dětem, zatímco dospělí jedinci měli hroby spíše širší. Průměrná šířka dětského hrobu byla 65 cm, hrobu nedospělého jedince 68,3 cm, ženského hrobu 73,4 cm, mužského hrobu 79,6 cm. Hloubka uváděná v katalogu Č. Staňou je počítána včetně skryté ornice, kterou Staňa považuje za 70 cm mocnou. V katalogu sice na tento fakt výslovně neupozorňuje, je to však patrné z nálezových zpráv (Král 1954; Nekvasil 1954; Staňa 1954; Staňa 1977). Z 239 hrobů na rajhradickém pohřebišti bylo méně než 100 cm zahlobeno jen 42 hrobů, z nichž převážnou část představují hroby nedospělých jedinců (jen 12 dospělých). Naprostá většina hrobů (celkem 133) byla hluboká 100 až 150 cm, svou hloubkou se do dvou metrů vešlo 62 hrobů, z nichž většinu představovaly hroby dospělých jedinců a jen 16 z nich patřilo nedospělým. Hloubky rovných dvou metrů dosáhly dva hroby. Průměrná hloubka dětského hrobu byla 115 cm, věkové kategorie juvenis 125,3 cm, ženských hrobů 135,5 cm a mužských 145,8 cm. Opět tedy můžeme sledovat určitou vazbu na věk a pohlaví.

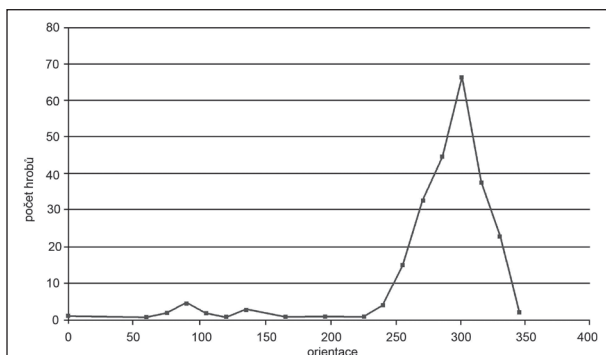
Kubatura jam byla pro snadnější určení vypočítána z průměrných zaokrouhlených hodnot rozměrů hrobových jam. Je nutné připomenout, že kubaturu hrobových jam zcela jistě ovlivnily splachy půdy, přímo působící na hloubku hrobových jam (Staňa 2006, 22).

Přehled kubatur hrobových jam v závislosti na věku a pohlaví přehledně znázorňuje graf 5. V zásadě platí pravidlo, že méně objemné hroby patřily nedospělým jedincům, byť v hrobech menších než 1 m³ byly výjimečně pochovány i dospělé osoby. Největší hroby na lokalitě s kubaturou větší než 4 m³ patřily dospělým jedincům, a to jak mužům, tak ženám. Objem 4,12 m³ měl ženský hrob č. 179, objem 4,21 m³ mužský hr. č. 52. Hr. č. 53 a 54 o objemech 4,99 a 5,03 m³ náležely mužům, naprosto nejobjemnější hrob s kubaturou 5,5 m³ patřil ženě z hrobu č. 36.

Na pohřebišti se nedá sledovat přímá závislost velikosti hrobové jámy na bohatství. Extrémně malé hroby dospělých jedinců (s objemem menším než 1,5 m³), patřící obvykle ženám a jedincům neurče-

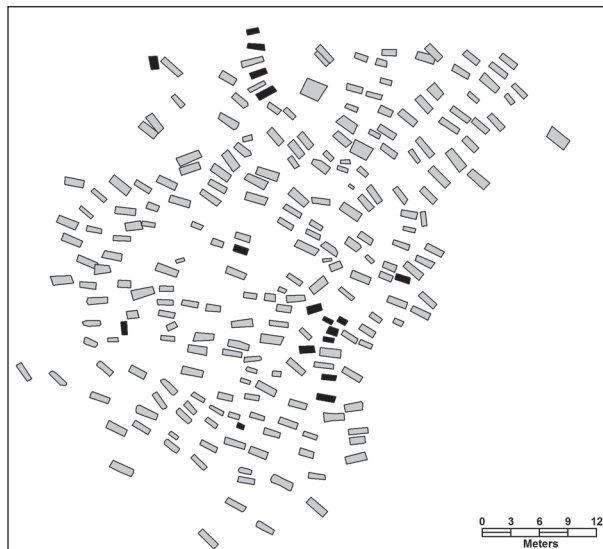
Graf 5. Přehled kubatury hrobů v závislosti na věku a pohlaví. – Graph 5. Overview of grave cubage depending on age and gender.

Graf 6. Přehled orientací hrobů (podle Staňa 2006). – Graph 6. Overview of grave orientations (after Staňa 2006).

ného pohlaví, méně často mužům (4 hroby), byly sice z velké části bez výbavy (15 hrobů) či jen s velmi skromnou výbavou (8 hrobů), avšak zároveň není možné říct, že nadměrně objemné hroby jsou vybavené nadprůměrně. Celkem 14 největších hrobů (s objemem nad 3,5 m³) bylo z velké části vybaveno velmi skromně. Největší hrob na lokalitě (ženský hr. č. 36, objem 5,5 m³) obsahoval nůž a vědérko. Naproti tomu se 8 hrobů na rajhradickém pohřebišti, které je možno považovat za výjimečně bohaté, nevyznačovalo extrémně velkými rozměry.

Orientace byla na pohřebišti popsána u 238 hrobů, u jednoho hrobu nebylo možno orientaci určit. Orientace jsou v katalogu (Staňa 2006) uváděny formou azimutů v tabulce. Na pohřebišti v Rajhradcích byli mrtví pochovávaní hlavou k západu a tedy tváří k východu slunce. Přímo západovýchodní orientaci (azimut 270°) však na rajhradické nekropoli dodržovalo jen 6 hrobů, naprostá většina jich byla orientována s odchylkou k severu. Odchytky k jihu byly oproti severnímu směru méně četné. Orientace S–J nebo J–S se na lokalitě nevyskytovaly. Za opačně orientované hroby pak můžeme považovat celkem 17 hrobů (7 % všech hrobů). Tyto hroby obsahovaly zejména pozůstatky dětí (12 z těchto hrobů), ve dvou

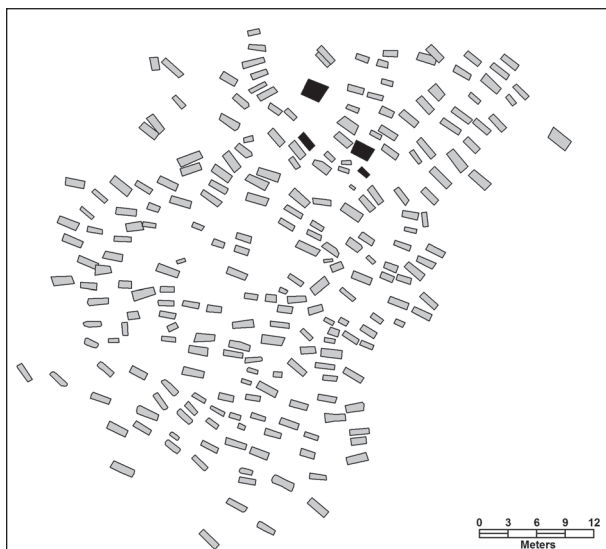

Plán 3. Opačně orientované hroby. – Plan 3. Graves with different orientation.

hrobech se nacházely ostatky neurčených dospělých jedinců, v jednom byla žena věkové kategorie adultus (č. 175), v dalším muž věkové skupiny maturus (č. 181) a nakonec nedospělý jedinec (č. 101). Pozoruhodné jsou dvě výrazné koncentrace těchto hrobů, a to přímo na severním okraji nekropole, kde vytvářejí téměř souvislou řadu, a dále pak ve středové části pohřebiště, kde je jejich zřetelný shluk. Výbavu obsahovala takřka polovina těchto hrobů. Přehled orientací znázorňuje graf 6, rozmístění opačně orientovaných hrobů plán 3.

Na rajhradickém pohřebišti se podle údajů Č. Staňa podařilo objevit celkem čtyři výklenkové hroby (tj. přibližně 1,7 % všech hrobů), a to č. 159, 143, 236 a „výklenkový dvojhrob“ 131 a, b. Nesourodé podloží na lokalitě neposkytovalo vhodné podmínky pro hloubení výklenků, ty proto nebyly nijak pravidelné (Staňa 2006, 25).

Interpretace některých hrobů jako výklenkových se však neobejde bez problémů. Popis hrobové jámy č. 159 působí značně nejistě, Č. Staňa v katalogu píše: „Podle vzhledu hrobové jámy na plánu i na fotografii lze soudit, že jde o výklenkový hrob.“ (Staňa 2006, 153). Tento hrob by také byl jediným případem, kdy by se na nekropoli kombinovala úprava hrobové jámy pomocí kamenů a výklenek. Kostra ženy, poněkud nakloněná do šachty, měla u hlavy a pravého ramene dva kameny, další kámen se nacházel při její pravé holeni a čtvrtý před nohama. Pozoruhodný by také byl podle Staňa „výklenkový dvojhrob“ dvou mladých žen (adultus II a juvenis), kde jedna žena měla být pohřbena v hlubším výklenku na severní straně, druhá v mělčím na straně jižní (Staňa 2006, 25). Staňa popisuje

Plán 4. Výklenkové hroby. – Plan 4. Alcove graves.

nálezovou situaci takto: „Na hladině výkopu nepravidelně čtvercový půdorys. Výrazně se oddělovala střední část, hluboká jen asi 17 cm, s černým zásy-
pem. Ze středu se zahluhovaly do stran výklenky“ (Staňa 2006, 151). Celou situaci není jednoduché posoudit, k jednoznačnému závěru by bylo nutno dospět již v terénu. Na lokalitě tedy můžeme počítat jistě pouze se dvěma výklenkovými hroby, další dva patří k tomuto typu pouze hypoteticky.

Všechny čtyři případné výklenkové hroby měly obvyklou orientaci (tj. rozmezí mezi Z–V a SZ–JV). Šlo o pohřby žen věkové skupiny juvenis a adultus, v jednom případě o pohřeb dítěte (č. 236). Všechny výše zmíněné hroby neobsahovaly výbavu, ze zá-
sypu hrobu č. 159 však pocházejí dva zdobené střepy z výduti nádoby. Výklenkové hroby se koncentrovaly blíže k severnímu okraji pohřebiště, skupinku dvou jistých a dvou hypotetických výklenkových hrobů znázorňuje plán 4.

Stupně při stěnách se v Rajhradcích objevily jen ve dvou hrobech. Šlo o hr. č. 134, kde se jáma zúžila asi v hloubce 50 cm a nepravidelný, 7–13 cm široký ústupek lemoval rakev z jedlového dřeva a dle Č. Stani nelze rozhodnout, byl-li vytvořen záměrně. V dvojhr. č. 239 se nepravidelné odsazení objevilo v hloubce 35 cm a spodní část jámy měla korytovitý tvar (Staňa 2006, 25).

Zásyp hrobů byl často nejednotný, neboť lokalita se vyznačuje nesourodým podloží. V zá-
sypu se také obvykle výrazně odlišovala výplň rakev od zbytku hrobové jámy, také zásyp výklenku měl obvykle jiný charakter než výplň jámy. Předmět v zá-
sypu se vyskytl jen u sedmi hrobů. V hr. č. 1 šlo o zlomky pravěké keramiky, v hr. č. 52 byly nalezeny zlomky kování vědérka, v zá-
sypech hr. č. 148, 159 a 332 se

našlo po dvou zlomcích zdobené slovanské kerami-
ky, v hr. č. 210 byly ve výplni hrobové jámy tři únětic-
ké střepy a v hr. č. 222 bronzová spirála únětického
původu.

Dřevěné prvky byly identifikovány ve 123 hro-
bech (51,5 % všech hrobů). Toto číslo samozřejmě
s nejvyšší pravděpodobností neodpovídá původ-
ní realitě. Můžeme předpokládat, že v některých
hrobech dřevěné prvky zcela podlehly zkáze a do
dnešních dnů se nedochovaly, avšak i tam, kde se
dochovaly, mohly být během výkopových prací
přehlédnuty a zničeny. Je nutné brát v potaz, že
pracujeme s neúplnými daty a předložené přehledy
chápat stále jako relativní.

Výbavu obsahovalo 72 hrobů se zachovalým dře-
vem (přibližně 59 % z počtu hrobů se dřevem), bez
výbavy bylo zbylých 51 hrobů. Šlo většinou o samo-
statné hroby, dvojhrob se mezi nimi vyskytl jediný
(č. 148). Ve 13 případech se dřevo kombinovalo
s kameny.

Věková struktura jedinců pohřbených v hrobech se
dřevem je následující: ze 123 hrobů bylo 36 dětských,
z nichž 21 mělo výbavu, 17 patřilo věkové kategorii
juvenis – 10 z nich obsahovalo výbavu, 28 hrobů se
dřevem náleželo mužům (z toho 20 mělo výbavu),
29 ženám (14 s výbavou) a 14 dospělým jedincům
neurčeného pohlaví (z nichž 8 mělo výbavu). Věko-
vá struktura dospělých působí vyrovnaným dojmem,
v hrobech s dřevěnými konstrukcemi se vyskytovaly
jedinci věkových kategorií adultus i maturus.

Zdá se, že nemůžeme hovořit o vazbě přítomnosti
dřeva v hrobě s pohlavím a věkem zemřelého. Poměr
mezi zemřelými je přibližně vyrovnaný, v rámci jed-
notlivých kategorií představují jedinci pohřbení
v těchto hrobech slabou nadpoloviční většinu, mož-
ná je však určitá preference mužů (17 juvenis v rak-
vích představuje 57 % všech zástupců této kategorie,
28 mužů představuje 65 % všech mužů, 29 žen 52 %
všech žen a 14 neurčených 56 % všech dospělých
jedinců neurčeného pohlaví). Děti tvoří výjimku –
36 dětských hrobů s dřevěnou konstrukcí představu-
je jen 40 % všech dětských hrobů.

V 74 případech bylo možno stanovit rozměry
schránky, které svojí velikostí odpovídaly zemřelým.
Kratší než 100 cm byly jen dvě rakve dětí do 3 let
(č. 96, 102). Celkem 32 dospělých leželo ve schrán-
kách 180 až 200 cm dlouhých, muži obvykle v rak-
vích delších než byly rakve, které vlastnily ženy. Přes
200 cm měly schránky v 9 hrobech, nejdelší rakev,
225 cm, vlastnil muž v hr. č. 323 s honosným nákon-
čím. Průměrná šířka rakev se pohybovala okolo
40 cm, stopy po dřevě se dochovaly 15–45 cm nad
dnem hrobových jam (Staňa 2006, 29). Stopy po dře-
věných konstrukcích na rajhradické nekropoli neu-
možňují rekonstruovat celou škálu použití. Truhly
byly obvykle kvádrotvého tvaru, jindy vícečetné,

ojedinělá byla rakev zhotovená z kmene stromu (hr. č. 315). Jen v jednom případě byly doloženy hřebíky (hr. č. 201), ve dvou případech šlo o dřevěné obložení jámy (hr. č. 68 a 81) (Staňa 2006, 32).

Vzorky dřeva na paleobotanickou analýzu byly odebrány celkem z 36 hrobů, analýzu provedl E. Opravil. V 33 případech pocházely vzorky z jedlového dřeva (*Abies alba*), v hrobě 316 z dubu, v hrobě 118 se dochoval kousek javorového dřeva (*Acer* sp.) a vzorek z hrobu 323 nebylo možno určit (Staňa 2006, 27–28; tabulka tamtéž). Jedle přitom v okolí Rajhradice nerostly, jejich dřevo muselo být dováženo nejspíš z Dražanské vrchoviny, jejíž okraje jsou odsud přibližně 15 km vzdáleny (Staňa 2006, 27).

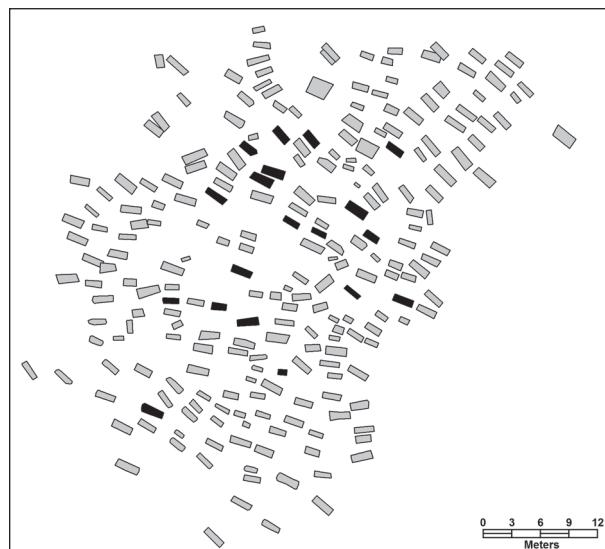
Z porovnání s údaji z publikovaných moravských pohřebišť se zdá, že rajhradická nekropole svým zastoupením dřevěných prvků v hrobech ostatní lokality převyšuje. Rajhradické nekropoli se blíží jen pohřebiště ve Velkých Bílovicích, kde dřevěnou úpravu měla téměř polovina hrobů (46,6 %). Podle některých údajů na dalších velkomoravských lokalitách nepřesahují dřevěné úpravy obvykle 15 % (Měřínský 1985, 22–24), což však nejspíš zcela neodpovídá raně středověké realitě.

Kámen se objevil celkem v 21 hrobech (tj. přibližně 9 % všech hrobů). Tyto hroby měly převážně obdélný půdorys, v jednom případě (hr. č. 159) šlo údajně o výklenkový hrob, ve 13 případech se kámen kombinoval s pozůstatky dřeva. Z těchto 21 hrobů jen 9 obsahovalo výbavu. Šlo o hroby mužů, žen, nedospělých, i dětí. V některých hrobech byl využit bílý vápencový kámen z únětických hrobů, jiné obsahovaly nažloutlé pískovcové kameny (Staňa 2006, 26).

V některých případech je velmi obtížné stanovit, zda jde o záměrné uložení nebo zda se kámen do hrobu dostal náhodou. Vzhledem k tomu, že se raně středověké pohřebiště nacházelo v místě dřívějšího pohřebiště únětické kultury, nedá se vyloučit náhodné sekundární přemístění kamene do velkomoravského hrobu z původního obložení hrobu únětického.

Za jednoznačně úmyslné kamenné obložení můžeme považovat kameny pouze ve 4 hrobech, a to hr. č. 7, kde se na úrovni kostry zachoval kamenný obklad, dále hr. č. 40, který byl téměř celý (asi 40 cm nade dnem) obložen plochými kameny litavského vápence, dále hr. č. 103, kde jednu stěnu lemovalo asi 20 plochých kamenů, a pak snad hr. č. 134, který obsahoval obložení kameny kolem hlavy i nohou. Se samostatně uloženými kameny na úrovni kostry se pak můžeme setkat v 9 hrobech (č. 241, 15, 159, 166, 263, 266, 329, 88, 110).

Kámen v hr. č. 212 ležel přes hlavu a hrudník bohatě vybaveného dítěte. Kameny se také v hojnější míře vyskytly ve vrchních vrstvách zásypu hrobu č. 176, kde však při kostře žádné kameny nebyly a jejich úmyslné umístění do zásypu se jeví jako

Plán 5. Hroby s kameny. – Plan 5. Graves with stones.

sporné. Ojediněle se kameny vyskytly i v 6 hrobech, u nichž je však záměrné uložení či pokus o jakýsi „systém“ problematický a jejich spojení s rituálním záměrem nejisté. Šlo z velké části o hroby pouze s jedním kamenem, v případě, kdy se kamenů objevilo více, nevytvářely žádná pravidelná uskupení. Hroby s kameny se výrazně koncentrují ve středové části pohřebiště (plán 5).

V 239 hrobech byly odkryty pozůstatky 244 jedinců. Šlo o jednotlivé hroby a pět dvojhrobů. Zachovalost koster neumožňovala v celkem 28 případech (tj. asi u 11 % všech koster) zodpovědně určit, v jaké poloze se tělo původně nacházelo.

Na pohřebišti v Rajhradici byli zemřelí, stejně jako na jiných raně středověkých lokalitách (Dostál 1966, 27), obvykle ukládáni na zádech s pažemi podél těla. Drobné odchylky od této základní polohy považují ve shodě s Č. Staňou za rovněž standardní polohu (Staňa 2006, 33). Může se jednat o pokrčení paží tak, že jedna či obě ruce směřují do klína, o nepatrné natočení kostry, nachýlení lebky a podobně. Tyto výjimky mohou být zapříčiněny pohybem nebožtíka při přenosu v rakvi a nemusí nutně znamenat rituální odchylku. Z 216 nebožtíků, u nichž bylo možno určit polohu těla, zaujímal standardní polohu 209 koster (tj. asi 86 % všech zemřelých).

Od běžné polohy se odlišovalo jen sedm nebožtíků (cca 3 % všech koster). Nejde však o příliš výrazné anomálie, které bychom mohli považovat za zvláštní odchylku z běžného ritu a vysvětlovat je jako výraz odlišných rituálních zvyklostí. Celkem tři nedospělí jedinci (hroby č. 104, 141, 246) byli uloženi na zádech s nohama mírně pokrčenými a vytočenými na levou stranu. V hrobě č. 229 měl neurčený dospělý jedinec od sebe odtažená kolena a nohy tak byly mír-

ně pokrčeny. Další 3 hroby (č. 7, 98, 295) obsahovaly kostry, jejichž ruce byly výrazně ohnuty, tj. v pravém a ostřejším úhlu. Všechny tři hroby s kostrami s výrazně ohnutýma rukama se nacházely ve středové části pohřebiště.

Avšak i některé další kosterní pozůstatky uložené standardním způsobem zasluhují pozornost. Hrob č. 310 obsahoval mladého jedince ve věku 16–18 let, jehož jinak dobře zachované kostře chyběla noha. Č. *Staňa* (2006, 160) v katalogu píše: „Levá noha byla pod kolenem uříznutá, kosti v hrobě chyběly.“ Pozorování není možno v současné době ověřit vzhledem k tomu, že výsledky antropologického průzkumu nebyly publikovány. Hrob byl poměrně bohatě vybaven; obsahoval stříbrnou bubínkovou náušnici, další zlomky bronzových náušnic, zlomek stříbrné náušnice a pozůstatky dvou nožů. Mohlo by se jednat o doklad zranění, neboť náušnice jsou uloženy mimo svoji funkční polohu v místě, kde kosti končí.

Zajímavý je také hr. č. 212 s pozůstatky dítěte ve věku 4 až 5 let. Dítě leželo v rakvi a bylo bohatě vybaveno, mělo při sobě 2 nože a ostruhy s průvlečkami a přezkami. Chlapec ležel ve standardní poloze na zádech, s běžnou orientací (300°), avšak přes tvář a částečně hrud' měl položen velký kámen. Podle Ž. *Krumphanzlové* (1961, 546) souvisí zatížení nebožtíka kameny jednoznačně s vírou v návrat mrtvého ze záhrobí. Možnost, že v tomto případě jde o opatření proti revenantovi, nelze samozřejmě vyloučit, avšak jsou možné i jiné varianty výkladu. Chlapec byl v měřítku lokality bohatě vybaven, což neodpovídá pozorování, že „nerituální“ pohřby bývají vybaveny málo nebo skromně (*Krumphanzlová* 1961, 548). Byl pohřben v rakvi, takže se domnívám, že je přípustná možnost propadnutí kamene, původně uloženého na víku rakve, po uhnití dřeva na tělo zemřelého.

Z běžného ritu se také vymykají výše popsané opačně orientované hroby. Šlo o 17 hrobů, z nichž převážná většina patřila dětem, opačně bylo také orientováno dítě v dvojhrobě 239, hroby byly bez výbavy i s výbavou a na pohřebišti zaujímaly dvě výrazné koncentrace. Převaha obrácených dětských hrobů oproti jiným populačním skupinám je relativně běžná (*Štefan* 2009, 148–149).

Na pohřebišti v Rajhradcích bylo objeveno celkem 5 dvojhrobů, které představují 2 % celkového počtu hrobů. Šlo o hr. č. 39, 85, 131, 148 a 239. Šlo o pohřby žen a dětí, popř. neurčeného jedince, muž se v dvojhrobě nevyskytl. Dvojhroby byly jak s výbavou, tak bez ní.

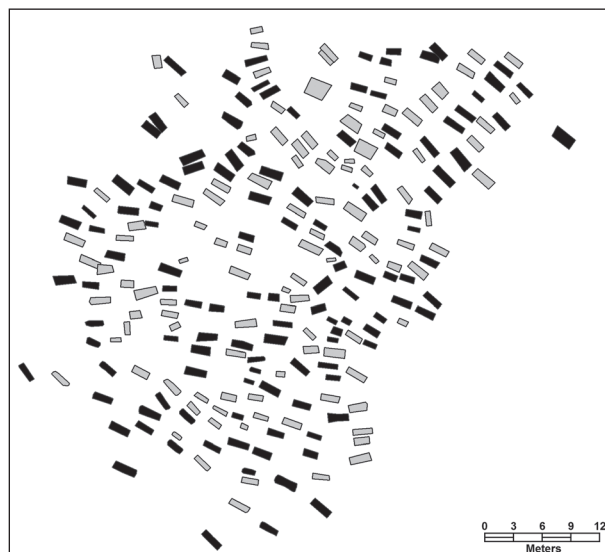
Hrob č. 39 obsahoval pozůstatky dvou shodně orientovaných dětí (infans I a II), v hr. č. 85 spočinul dospělý neurčený jedinec s dítětem. Obě kostry ležely shodně orientované (azimut 295°), těsně u sebe, dětská kostra vlevo od dospělé. Patrně dvojhrob

č. 131 obsahoval pozůstatky dvou mladých žen (juvenis a adultus), obě byly stejně orientované (291°). V hr. č. 148 byly objeveny dvě dětské kostry (infans I a II), shodně orientované (308°), obě děti ležely v jedné rakvi. Hrob č. 239 patřil ženě věkové kategorie maturus I, která byla pohřbena spolu s dítětem ve věku 4 až 5 let. Dítě, ležící u nohou ženské kostry, bylo oproti ženě opačně orientováno (žena 315°, dítě 135°). Jáma se v hloubce 105 cm zúžila a na schůdku ležela zdobená nádoba s keramickou značkou na dně.

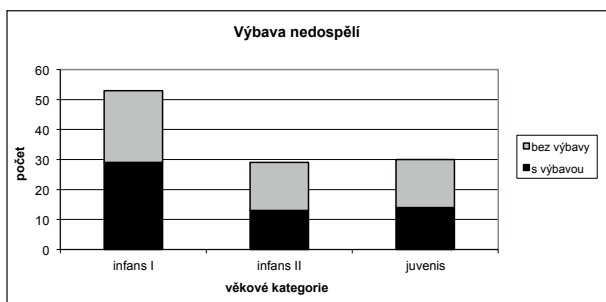
Hrobová výbava

Na rajhradickém pohřebišti obsahovalo archeologicky doložitelnou výbavu celkem 129 hrobů (tj. 54 % všech hrobů na nekropoli), bez přídavku bylo 110 hrobů (46 % všech hrobů; viz *plán 6*). Celkem bylo vybavených 130 jedinců. Šlo o 28 žen (50 % všech žen), 31 mužů (72 % všech mužů), 14 dospělých jedinců neurčeného pohlaví (tj. 56 %), 14 jedinců věkové kategorie juvenis (47 %) a 43 dětí (přibližně 48 % všech dětí). Mezi 110 hroby, které neobsahovaly žádné přídavky, se objevily 2 dvojhroby, nevybavených tedy bylo celkem 114 nebožtíků, a to 28 žen (tedy 50 % všech žen na pohřebišti), 12 mužů (28 % všech mužů), 11 dospělých neurčeného pohlaví, 16 jedinců skupiny juvenis (53 % všech jedinců této kategorie) a 47 dětí (tj. 52 % všech dětí). Rozvrstvení jedinců (s výbavou i bez výbavy) do věkových kategorií ukazují *grafy 7, 8 a 9*.

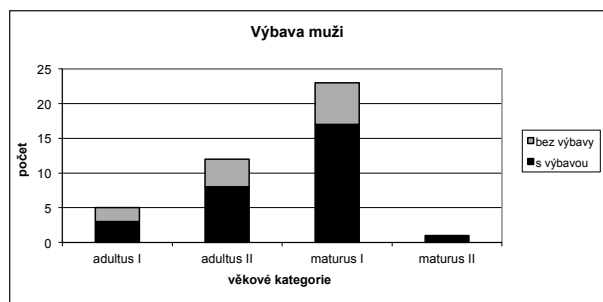
Zároveň je nutné brát ohled na skutečnost, že pracujeme s archeologicky doloženou výbavou. Před-

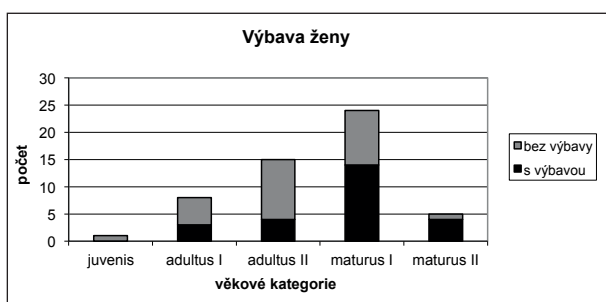
Plán 6. Hroby s výbavou. – *Plan 6.* Graves with grave goods.

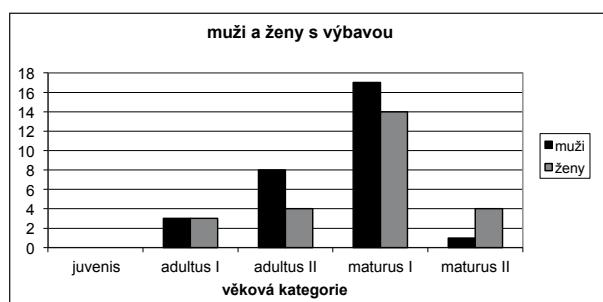
Graf 7. Hrobová výbava nedospělých jedinců. – Graph 7. Grave goods of juvenile individuals.

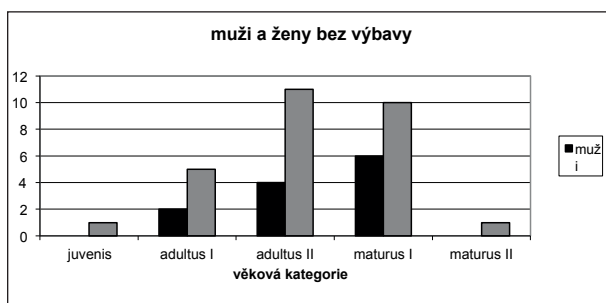
Graf 8. Vybavenost mužských hrobů. – Graph 8. Grave goods in male graves.

Graf 9. Vybavenost ženských hrobů. – Graph 9. Grave goods in female graves.

Graf 10. Vybavenost mužů a žen podle věku. – Graph 10. Grave goods of men and women according to age.

Graf 11. Nevybavení muži a ženy dle věku. – Graph 11. Men and women with no grave goods according to age.

měty z organických materiálů se z dřtivé většiny nedochovaly, a proto se mezi zdánlivě nevybavenými hroby nejspíš skrývají hroby, které původně nějak vybaveny byly. Veškeré závěry je proto třeba chápat jako relativní, a to ze samé podstaty archeologických pramenů.

Z výše uvedených počtů vybavených a nevybavených jedinců se zdá, že kromě mužů byla vybavena vždy přibližně polovina jedinců příslušné skupiny. Nemůžeme sledovat ani nijak výraznou preferenci určité věkové kategorie, snad jen u žen se může zdát, že přídavky byly ukládány spíše do hrobů starších žen. Většina mužských hrobů přídavky obsahuje a jen malý podíl mužských hrobů je zcela bez nálezu (graf 10 a 11). Z grafů vyplývá vyšší zastoupení

výbavy u mužských pohřbů než u žen. Pracuji však s nižším objemem dat, který nepřináší dostatečně reprezentativní výsledky.

Následující přehled inventáře nemá v žádném případě suplovat již publikovaný katalog, který obsahuje podrobné popisy předmětů. Kombinace předmětů v hrobech ukazuje připojená kombinační tabulka.

Šperky a součásti oděvu

Na rajhradickém pohřebišti se vyskytují ve 42 hrobech (17,6 % všech hrobů na pohřebišti). Šlo o hroby žen, dětí i nedospělých jedinců. Na nekropoli se vyskytoval šperk podunajského typu, veligradský šperk, prsteny, gombíky, rolničky i korálky. Při určování jednotlivých typů šperků se opírám o systém zavedený Š. Ungermanem (2005).

Náušnice podunajského typu se vyskytly v zastoupení 31 kusů v 16 hrobech, z toho bylo devět hrobů dětí, čtyři nedospělých jedinců a tři žen věkové kategorie adultus I (dva případy) a neurčeného stáří. Šperk je rozptýlen po celé ploše pohřebiště bez náznaku prostorové koncentrace. Náušnice se obvykle nacházely u hlavy zemřelé, jen výjimečně u pasu (4 kusy v dvojhr. č. 148, 1 kus v hrobě 157) či u levé nohy (2 kusy v hr. č. 310).

Typ 7-1, tedy jednoduché kroužkovité náušnice, se objevil v zastoupení čtyř kusů v dětském hrobě číslo 100.

*Tabulka 1. Kombinační tabulka šperků na pohřebišti v Rajhradcích. –
Table 1. Combination table of jewel from graves in Rajhradice.*

	podunajský šperk						hrozníčková náušnice				bubínková náušnice				košíčková náušnice				sloupečková náušnice				prsten	gombík	
	7-1	7-3	7-10	7-17	7-19	7-24	8-10	8-11	8-12	8-15	9-6	9-7	9-14	9-15	9-18	9-21	9-23	9-26	9-27	10-12	10-13	10-14		tepaný	granulace
7-1	x																						hr.č. 125		
7-3		x			hr.č. 219																				
7-10			x																				hr.č. 122		
7-17				x																					
7-19					x	hr.č. 333			hr.č. 206																
7-24						x																			
8-10							x	hr.č. 80	hr.č. 80					hr.č. 80					hr.č. 308					hr.č. 80; 134	
8-11								x	hr.č. 80					hr.č. 80										hr.č. 80	
8-12									x	hr.č. 228				hr.č. 80										hr.č. 80	
8-15										x					hr.č. 27									hr.č. 27	hr.č. 27
9-6											x			hr.č. 251				hr.č. 251							
9-7												x				hr.č. 332	hr.č. 332							hr.č. 332	
9-14													x												
9-15														x				hr.č. 251						hr.č. 80	
9-18															x									hr.č. 27	hr.č. 27
9-21									hr.č. 332							x	hr.č. 332							hr.č. 332	
9-23																	x							hr.č. 332	

Dva jednoduché kroužky byly vyrobeny z bronzu, dva ze stříbra, nacházely se po dvojicích na každé straně lebky. K tomuto typu mohly náležet i zlomky dvou bronzových náušnic z dětského hrobu č. 125 a z hrobu č. 310 patřícímu jedinci věkové kategorie juvenis.

Typ 7-3, tedy náušnice se dvěma uzlíky ze silnějšího drátu, se vyskytl v počtu 5 kusů z 3 hrobů (hr. č. 95, 157, 219). Všechny náušnice byly bronzové.

Typ 7-10, náušnice se spirálovitým válečkovitým ukončením, se vyskytl v počtu dvou kusů ve dvou hrobech. Jedna náušnice pochází z ženského hrobu č. 122, bronzová náušnice je ve dvou zlomcích. Druhý, avšak neúplný kus se našel v dvojhr. č. 239 při kostře dítěte.

Typ 7-17, tedy náušnice s oboustranným spirálovitým závěskem, byl zastoupen dvěma kusy z dětských hr. č. 148 a 320. Stříbrná náušnice z hrobu č. 148 měla hraněný oblouček a oboustranný závěsek z filigránního drátku, náušnice z hrobu č. 320 byla bronzová, s neúplným obloukem.

Typ 7-19, tedy náušnice s plechovým závěskem, se na pohřebišti objevil v 11 kusech v 8 hrobech (hr. č. 47, 135, 148, 206, 213, 219, 295 a 333). Všechny exempláře byly vyrobeny z bronzu. V hrobech č. 47, 135 a 333 se objevily ve variantě s obloukem ukončeným klíčkou či očkem. V hr. č. 148 byla jedna ze dvou náušnic v torzovitém stavu a její příslušnost k tomuto typu je pouze hypotetická.

Typ 7-24, náušnice se dvěma nezdobenými bubínky po stranách, je zastoupen jedním kusem z ženského hrobu č. 333.

Žvláštňé typy představují dva kusy náušnic z hrobu č. 95, které měly na hraněném oblouku s uzlíky zavěšen oboustranný plechový válcovitý dvakrát příčně zaškrčený závěsek, v jednom případě s kuličkou. Dle Š. Ungermana (2007, 207) jde o imitaci typu 7-17.

Hrozníčková náušnice se vyskytla v počtu 29 kusů v 12 hrobech. Šlo o hroby dětí (sedm hrobů) a žen (celkem pět, věková kategorie maturus). Hroby s hrozníčkovými náušnicemi vytvářely v zásadě 3 menší skupinky po čtyřech hrobech při JZ, SV a S okraji pohřebiště. Další dva hroby byly rozptýleny při jižním okraji nekropole. Všechny náušnice byly vyrobeny ze stříbra a v naprosté většině případů se nacházely u hlavy zemřelého, výjimečně u pasu (dvojhrob 148), u pravé paže (ženský hrob 27) či u levé nohy (hrob 310).

Typ 8-10, tedy náušnice s oboustranným klasovitým hrozníčkem a nezdobeným obloukem, se vyskytl v 15 exemplářích, které pocházely ze šesti hrobů (č. 80, 106, 108, 134, 141 a 308). V hrobech č. 80, 106, 108, 141 se vyskytly i varianty s hraněným obloukem.

Typ 8-11, náušnice s oboustranným hrozníčkem a nezdobeným obloukem zakončeným očkem, se objevil v zastoupení dvou kusů ve dvou hrobech (hr. č. 80, 97).

Typ 8-12, tedy náušnice s oboustranným hrozníčkem a nezdobeným obloukem zakončeným klíčkou, obsahovaly v počtu pěti kusů tři hroby (hr. č. 80, 206 a 228).

Typ 8-15, náušnice s granulací zdobeným spodním obloukem, je zastoupen pěti kusy ze tří hrobů (hr. č. 27, 210, 228). V hr. č. 210 se objevila varianta s hraněným obloukem.

Některé hrozníčkové náušnice není možno blíže zařadit do typologie podle Dostála (1966). Jde o dva kusy z hr. č. 80 a 147. V hr. č. 80 z jedné pravděpodobně hrozníčkové náušnice zbyl pouze oblouček s granulovaným uzlíkem, další neidentifikovatelné zlomky hrozníčkové náušnice a druhé, snad s ní tvořící pár, se objevily v hr. č. 147.

Bubínková náušnice je zastoupena 10 kusy v pěti hrobech. Šlo o dva dětské hroby, jeden hrob nedospělého jedince, jeden ženský a jeden hrob dospělého jedince neurčeného pohlaví. Všechny náušnice byly stříbrné a kromě náušnic z hr. č. 27 se nacházely u hlavy; v hr. č. 27 byly uloženy u pravé paže. Bubínkové náušnice byly rozptýleny při J a Z okraji pohřebiště.

Typ 9-6, tedy náušnice se čtyřmi bubínky a spodním obloukem lemovaným filigránovými drátky, představují 2 kusy v hr. č. 251.

Typ 9-7, se čtyřmi bubínky a granulovaným spodním obloukem, reprezentují dva kusy z hr. č. 332.

Typ 9-14, tedy náušnice se sedmi bubínky zdobenými motivem trojúhelníků, se objevil pouze jednou, a to v hr. č. 310.

Typ 9-15 se sedmi bubínky s motivem kosočtverců či kosodélníků je zastoupen třemi kusy v hr. č. 80 a 251.

Typ 9-18 s osmi bubínky se objevil v počtu dvou kusů v hr. č. 27.

Košíčkové náušnice byly objeveny v počtu devíti kusů ve třech hrobech. Šlo o hrob dítěte, ženy a dospělého jedince neurčeného pohlaví. Všechny náušnice byly stříbrné a vyskytovaly se u hlavy zemřelých. Všechny tři hroby se nacházely při J okraji pohřebiště.

Typ 9-21, náušnice se sedmi košíčky, je zastoupen dvěma kusy z dětského hr. č. 332. Obě se dochovaly pouze torzovitě.

Typ 9-23, náušnice s devíti košíčky, reprezentují tři kusy z hr. č. 332. Žádná z těchto náušnic se nedochovala v úplnosti.

K typu 9-26 se šesti košíčky náleží patrně košíčková náušnice z hr. č. 251. Náušnice je neúplná, její přiřazení k tomuto typu je hypotetické.

Typ 9-27 se čtyřmi košíčky se podařilo objevit v počtu dvou kusů v hr. č. 308. Spodní oblouk je zdoben filigránními drátky.

Jeden kus košíčkové náušnice z hr. č. 332 je v natolik torzovitém stavu, že jeho typové zařazení nebylo možné.

Sloupečkové náušnice se vyskytly v počtu pěti kusů ve dvou hrobech (hr. č. 156 a 66). Šlo o hrob dítěte a ženy neurčeného věku. Ve třech případech byla náušnice vyrobena z bronzu (hr. č. 156 a 2 kusy v hr. č. 66), dvakrát ze stříbra (hr. č. 66), v obou hrobech ležela u hlavy zemřelé. Jeden hrob se nacházel při severním okraji pohřebiště, druhý při jižním.

Typ 10-12, náušnice s granulovanými křížky a obloukem ukončeným kličkou, je zastoupen 2 kusy v hr. č. 66.

Typ 10-13, náušnice zdobená kroužky z hladkého drátu se spodním obloukem zakončeným několikanásobnými uzlíky, se objevil v dětském hr. č. 156. Bronzová pozlacená náušnice se dochovala v torzovitém stavu.

Typ 10-14, tedy náušnice zdobená kroužky z hladkého drátu s obloukem ukončeným kličkou, se vyskytl v zastoupení 2 kusů v hr. č. 66. Náušnice byly vyrobeny z bronzů a postříbřeny.

Prsteny se objevily v počtu tří kusů v 3 hrobech. Šlo o hroby dětí (hr. č. 125 a 167) a ženy věkové kategorie adultus (hr. č. 122). Všechny byly vyrobeny z bronzů a spočívaly na pravé ruce nebožtíka. Šlo výhradně o prsteny se štítkem zdobeným vybíjeným ornamentem.

Gombíky jsou zastoupeny 20 kusy z 11 hrobů. Převážně šlo o hroby dětí (osm hrobů), další tři hroby patřily ženám věkové kategorie adultus (hr. č. 31) a maturus (hr. č. 27 a 134). Z velké části byly stříbrné, jen sedm kusů bylo vyrobeno z bronzů. Nacházely se v horní části trupu či u hlavy. Hroby s gombíky se soustředily ve středové části nekropole.

Gombíky zdobené tepanými ornamenty se objevily v počtu 16 kusů v hr. č. 27, 31, 80, 96, 112, 114, 134, 266 a 332. Z velké části byly vyrobeny ze stříbra, někdy zlaceného (hr. č. 266, 332), čtyři kusy byly bronzové zlacené (hr. č. 112, 114). Rozměry tepaných gombíků se pohybovaly mezi 2 až 5 cm.

Gombík s granulovanou výzdobou se vyskytl v jediném exempláři v hr. č. 27 společně se stříbrným tepaným gombíkem. Byl vyroben ze stříbra a silně pozlacen, zdobený svislými granulovanými pásy.

V hr. č. 119 se objevil *polyedrický gombík*. Gombík je vyroben ze zlaceného bronzů, s modrou polokulovitou skleněnou vložkou na spodku, kolem níž jsou 4 kapkovité přihrádky pro další skleněné vložky; ve dvou přihrádkách jsou dochovaná modrá skla, ze dvou vložky vypadly.

V hr. č. 108 byly nalezeny zlomky dva bronzových gombíků, jejichž povrch je natolik poškozen patinou, že výzdobu není možné určit.

Gombíkům se ve své práci věnovala např. H. Chorvátová (2008), která vyloučila funkci gombíků jako spínadel oděvu. Domnívá se, že gombíky mohly být našívány na ozdobné lemy tunik, popř. nošeny jako součást náhrdelníku, a jejich výskyt spojuje s elitou. Vzhledem k tomu, že se často objevují

v dětských hrobech, mohou symbolizovat dědičnou příslušnost těchto dětí k vyšší sociální vrstvě a současně představovat amulet se symbolikou nesmrtelnosti či věčného života (Chorvátová 2008, 212–215).

Rolníčky jsou na pohřebišti zastoupeny dva kusy ze dvou dětských hrobů (hr. č. 82 a 327). Oba hroby ležely blíže k jižnímu okraji pohřebiště. Rolníčky, ochranný předmět s funkcí zahánění zlých duchů zvukem (Smetánka 1993), se nacházely u pasu dítěte. V obou případech byla rolnička vyrobena ze železa, v hr. č. 82 měla rolnička kruhové plechové ouško a obvodový šev, uvnitř byly drobné kamínky. Rolnička byla obalena tkaninou a v hrobě byl spolu s ní i miniaturní nožík. V hr. č. 327 byla rolnička nalezena ve zlomcích a na jednom zlomku byl patrný spoj obou polokoulí.

Korálky byly nalezeny v počtu 30 kusů v pěti hrobech. Šlo o hroby dětí (hr. č. 125, 206, 332), ženy (hr. č. 103) a muže (hr. č. 317) věkové kategorie maturus. Hroby s korálky se nacházely v hrobech po celé ploše pohřebiště. Korálky se objevily u hlavy (hr. č. 103, 125, 317), na trupu (hr. č. 206, 332) a mezi nohama zemřelého (hr. č. 332). V naprosté většině šlo o korálky skleněné, jen v hr. č. 103 se objevil jeden korálek snad hliněný, dnes ztracený.

Podélně členěné korálky se objevily v počtu 5 kusů v dětském hr. č. 332. Korály mají olivovitý tvar, členěny jsou čtyřmi rýhami, které na korálu vytváří čtyři podélná žebra. Jeden z korálů je přepůlen. Čtyři celé korály jsou z průsvitného skla, největší má špinavě bílou barvu místy se zeleným odstínem, další tři jsou zelené. Polovina korálu je z neprůsvitné, matné, tmavě hnědé sklovité hmoty. V hrobě se vyskytly společně s miniaturními korálky soudečkovitého a kotoučkovitého tvaru.

Korálek olivovitý hladký je reprezentován jedním kusem z ženského hr. č. 103. Korálek měl oblý, mírně dvojkonický tvar, barva je šedohnědá.

Příčně členěné korálky jsou zastoupeny 2 kusy v dětských hr. č. 125 a 206. V hr. č. 125 se objevil korálek členěný dvěma příčnými rýhami, který jej dělí na tři části, je stříbřitě barvy a kruhovitěho průřezu. V hr. č. 206 se objevil dvojdielný korálek.

Kotoučkovité jednobarevné korálky se objevily v počtu 19 kusů ve dvou dětských hr. č. 206 a 332. V hr. č. 206 šlo o pět korálů kotoučkovitého tvaru o průměru 0,8 cm (1 kus), a 0,4 cm (4 kusy). Tvářily součást náhrdelníku s dvěma příčně členěnými korály – dvojitém a korálem s plastickou šroubovicí. Celkem 14 miniaturních korálků se podařilo objevit v hr. č. 332. Mimo ně se v hrobě vyskytovaly také korály podélně členěné.

V hr. č. 206 byl nalezen *korál s plastickou šroubovicí*, která korál příčně člení na několik částí. Korál měl hnědou barvu a v hrobě byl společně s dvojitém

korálkem, který byl dlouhý 1,2 cm se stříbřitým povrchem, a s korálky kotoučkovitého tvaru.

Na pohřebišti se vyskytl také korálek údajně hliněný (v hr. č. 103). Korálek je dnes ztracený, vyskytoval se spolu s olivovitým hladkým korálem.

Do zvláštní kategorie patří korál z mužského hrobu č. 317. Korál se nacházel za lebkou zemřelého, je dlouhý 3,25 cm, z průsvitného zeleného skla, tvaru komolého kužele, zdobený příčnými esovitě prohnutými bílými pruhy vtaveného skla.

Zbraně a součásti výstroje se objevily ve 24 hrobech (10 % všech hrobů). Šlo o hroby mužů, dospělých jedinců neurčeného pohlaví, dětí, jedinců kategorie juvenis a v jednom případě (hr. č. 201) byla kostra antropologicky určena jako ženská.

Meč je na lokalitě reprezentován dvěma kusy z hr. č. 71 a 316 (antropologicky neurčený dospělý jedinec a muž věkové kategorie adultus). Oba hroby se nacházely při jižním okraji pohřebiště. V hr. č. 71 ležel meč u pasu zemřelého, jde o Petersenův typ Y, čepel je na obou stranách členěna podélným žlábkem. Meč je dlouhý 87,5 cm, z toho čepel 73,5 cm. Meč byl v dřevěné pochvě potažené tenkým železným plechem, spolu s ním se v hrobě vyskytly ostruhy, kování opasku a nůž. Hr. č. 316 obsahoval meč silně poškozený korozí, bez příčky a hlavičky, takže jeho typové zařazení není možné. Ležel podél levé nohy zemřelého, levá ruka pak spočívala při vrchním konci meče. Hrob byl vybaven také ostruhami, kováními s přezkami a nožem.

Meč typu Y je ve velkomoravském prostředí velmi vzácný. Kromě Rajhradic se objevil jen ve Vranovicích, okr. Břeclav (*Galuska 2001*) a hlavičky tohoto typu se našla v sídlištním kontextu v Mikulčicích (*Košta 2004*, 16–19). Naopak v Čechách je tento typ meče nejčastější (*Košta 2004*, 87). Meč typu Y pochází z Roztok-Zalova, libické akropole i z polohy Kánín, z Litoměřic-Starych Šancí, Libkovic a meče tohoto typu jsou uloženy také ve sbírkách hradu Křivoklátu a v muzeu v Teplicích bez udání místa původu (*Košta 2004*, 15–16).

Kopí se objevilo jen v jednom hrobě (hr. č. 111). Leželo u hlavy dospělého jedince antropologem neurčeného věku a pohlaví. Tulej zaujímá přibližně třetinu délky kopí a je od listu výrazně odsazena (typ III B podle *Ruttkay 1976*, 299–301). Hrob se nacházel na východním okraji pohřebiště.

Sekera se na nekropoli našla v zastoupení šesti kusů v hrobech mužů kategorie adultus a matusus (hr. č. 314, 315), neurčeného dospělého jedince věkové kategorie adultus (hr. č. 26), nedospělého jedince ve věku 16 až 18 let (hr. č. 208), dítěte (hr. č. 112) ve věku 4 až 5 let a v jednom případě (hr. č. 201) šlo o špatně dochovanou kostru, která byla antropologicky určena jako žena. Čtyři hroby se sekerami se nacházely v severní polovině pohřebiště, zbylé dva

naopak na jižním okraji nekropole. Celkem čtyři sekery představují bradatice, další dvě pak patří k typu seker s protáhlým ostřím.

Typ I B (podle *Dostál 1966*, 70) reprezentují dva kusy z hr. č. 112 a 201. Obě sekery se nacházely při pravé noze ve výši kolene kostry, ostřím směrem ven z hrobové jámy. Sekera z hrobu č. 201 se nedochovala, známá je pouze z popisu.

Typ I c (tamtéž) je zastoupen jedním kusem z mužského hr. č. 314. V násadním otvoru sekery se objevily zbytky dřeva a na plošce břitu zbytky řídkého gázovitého plátna. Sekera se nacházela při pravém kyčelním kloubu na vnitřní straně nohy.

Bradatice reprezentuje také sekera z hr. č. 26, která je však v natolik torzovitém stavu, že není možné ji blíže typově zařadit. Sekerka ležela při pravé stehenní kosti zemřelého, ostří směřovalo k chodidlům.

Typ III, tj. sekera s protáhlým ostřím (*Dostál 1966*, 71), byla objevena v hr. č. 208 a 315. V hr. č. 208 jde o variantu B s protáhlým týlem, sekera nacházela při levé noze, ostří směřovalo k tělu, v hr. č. 315 ležela sekera při pravé noze a topůrko zřejmě mířilo do dlaně.

Šipky jsou zastoupeny pouze dvěma kusy v hr. č. 155 a 314. V obou případech šlo o hroby mužů věkové kategorie matusus. Hroby se nacházely každý na opačném okraji pohřebiště; hr. č. 155 při severním, hr. č. 314 při jižním. V jednom případě jde o šipku s tulejkou, v druhém o rombickou šipku.

Torzovitě zachovaná šipka z hrobu č. 314 patří patrně do skupiny A:7 (podle *Ruttkay 1976*, 329). Šipka se nacházela u pasu zemřelého, vně jeho pravé ruky.

Rombická šipka z hrobu č. 155 patří k typu B:2a (podle *Ruttkay 1976*, 330; šipka odpovídá definici typu, tvar je však poněkud jiný. Šipka ležela při hlavě zemřelého.

Ostruhy se objevily v celkovém počtu 32 kusů v 17 hrobech. Šlo o hroby mužů věkové kategorie adultus (hr. č. 52, 53, 54, 60, 124, 248, 315 a 316) a matusus (hr. č. 1, 73, 193 a 317), muže neurčeného věku (hr. č. 301), dospělé jedince neurčeného pohlaví (hr. č. 71, 229), jedince věkové kategorie juvenis (hr. č. 235) a dětský hr. č. 212. V naprosté většině byly ostruhy v hrobě v páru, jen v hrobech č. 54 a 235 se našlo jen po jedné ostruze. Ležely obvykle ve funkční poloze u nohou nebožtíka. Výjimkami jsou hr. č. 73, kde jedna ležela mezi stehenními kostmi mrtvého a druhá při stěně hrobové jámy v úrovni levé ruky. Hrob však byl značně protkán norami, které s největší pravděpodobností polohu předmětů změnily. V hr. č. 229 se jedna z ostruh, která snad původně ležela u levé nohy, objevila u stehenní kosti pravé nohy. Je otázkou, do jaké míry to souvisí se zvláštní polohou těla zemřelého, který měl obě nohy pokrčené a odtažené koleny od sebe. V hr. č. 235 ležela ostruha vně pravé nohy, blíže ke stěně hrobové

jámy. Na pohřebišti se nacházejí v podstatě dvě koncentrace hrobů s ostruhami, a to 11 hrobů se nachází v severní části pohřebiště, dalších šest hrobů vytváří nepravidelný oblouk při jižním kraji nekropole. Všechny ostruhy byly vyrobeny ze železa.

Téměř výhradním typem ostruh na lokalitě byly *ostruhy s řadou nýtů příčnou k rameni (typ IV, viz Bialeková 1977, 131–134)*. Ostruhy, které je možno zařadit do této kategorie, se objevily v hrobech č. 1, 53, 54, 73, 212, 229, 301, 315, 316, 317 a snad i 193.

Typ *ostruh s prodlouženým bodcem* se objevil ve 3 hrobech, a to v hr. č. 52, 60 a 248.

Další ostruhy nebylo možno vzhledem k jejich torzovitosti spolehlivě typově zařadit. Jen malé zlomky ostruh obsahovaly hr. č. 124, 235 a bohatý hr. č. 71.

Na lokalitě tedy evidujeme pouze ostruhy s nýty zasazenými příčně k rameni, a to s krátkým i prodlouženým bodcem. Ostruhy s nýty umístěnými podélně s ramenem či páskové ostruhy, pokud to bylo možno určit, se na pohřebišti nevyskytly ani jednou.

Kování a součásti řemenů se dají rozdělit do dvou kategorií, a to na kování, která souvisejí s opaskem, a kování související s ostruhami. Různá kování a součásti řemenů, tj. přezky, průvlečky a nákončí, se našly celkem v 16 hrobech. Obvykle souvisely s ostruhami a zbraněmi, proto se opět nacházejí zejména v hrobech mužů, méně často v hrobech nedospělých jedinců. Jejich umístění v hrobě snad většinou odpovídá funkční poloze kování, jak se nosilo v živé kultuře.

Kování související s ostruhami se našla v 9 hrobech (hr. č. 1, 53, 193, 212, 248, 301, 315, 316 a 317). Šlo o hroby mužů věkových kategorií *adultus* i *maturus*, v jednom případě o dětský hr. č. 212. Šlo o oválné přezky v různém stupni dochování (v hr. č. 193, 212, 301, 315, 316, 317), obdélníkové průvlečky (hr. č. 1, 53, 193, 212, 248, 301, 315, 316, 317) a obdélná nákončí s dvěma či třemi nýty (v hr. č. 1, 193, 212, 248, 316). Všechna kování, která se našla společně s ostruhami, byla vyrobena ze železa.

Kování související s opaskem byla identifikována v pěti hrobech (hr. č. 18, 54, 71, 235 a 323). Šlo o hroby mužů věkových kategorií *adultus* i *maturus*, dospělého jedince neurčeného věku a pohlaví (hr. č. 71) a jedince ve věku 14 až 15 let (hr. č. 235). V hr. č. 18 se našly pozůstatky železné přezky, která snad souvisí s opaskem, na němž byl připevněn nůž. Hr. č. 54 obsahoval soupravu kování, která byla analogická té, která v hr. č. 71 doprovázela meč. Šlo o 7,4 cm dlouhé kování s průvlečkou, 2 obdélná nákončí a dvojdielné kování dlouhé 6,8 cm. Všechna kování byla zdobena plastickou rozetou. Na takto zdobeném opasku byl však oproti hr. č. 71 zavěšen pouze nůž. V hr. č. 71 bylo nalezeno oválné, podélně prohnuté železné kování s dvěma žlábků s nýty, dále železné kování s průvlečkou, sestávající z čtvercové plotén-

ky s otvory pro nýty, krátkého krčku a z elipsovitého poutka, a nakonec obdélníkové kování s otvory pro nýty v příčném žlábků. Kování z obou hrobů zařadil Š. Ungerman k typu Závada (Ungerman 2011, 584–586, 599). V hr. č. 235 se spolu s nožem objevilo drobné železné kování uprostřed obloukovitě prohnuté s háčkem na jednom konci. Nejvýznamnější nález poskytl hr. č. 323, který obsahoval luxusní bronzové nákončí a bronzovou přezku. Nákončí bylo obdélníkové, na lícni straně zdobené listy ve třech polích, která jsou rozdělena křížem, nad nímž je vyryto písmeno „chí“ (Staňa 2006, 162). Rub je hladký. Nákončí bylo na řemen uchyceno třemi nýty. Přezka byla obdélníková s trojúhelníkovým trnem a týlní destičkou se dvěma nýty. Na takto zdobeném opasku byl uchycen nůž, jiný nález nebyl v hrobě objeven. Nákončí je zdobeno křesťanskými motivy stromu života a stavby, kříž uprostřed je pak součástí obou motivů, takže oba motivy spojuje (Ungerman 2001).

Některá kování se nacházela v oblasti kolen zemřelých. Jde zřejmě o kování související s řemínky ovinutými kolem lýtek. Jde o hr. č. 53, 316 a 317. V hr. č. 53 ležely na holeních 2 půlkruhové přezky, v hr. č. 316 ležely 2 přezky s průvlečkami u pravého kolena, další oválná železná přezka a kování, zdobená plastickými pásky, byly mezi mečem a levým femurem. Železné oválné přezky byly nalezeny také u kolen kostry v hr. č. 317.

V hr. č. 35 leželo u hlavy zemřelého obdélné kování dlouhé asi 7,3 cm, u hlavy se kování našlo také v hr. č. 71. V hr. č. 52 byla oválná přezka spolu s nožem a vědérkem u nohou nebožtíka blíže ke stěně hrobové jámy.

Předměty denní potřeby: Nože se na lokalitě vyskytly v počtu 98 kusů pocházejících z 84 hrobů (tj. 35 % všech hrobů). Šlo o hroby mužů (26 hrobů, tj. nůž se vyskytl v 84 % vybavených mužských hrobů), žen (18 hrobů, tj. 64 % vybavených ženských hrobů), dospělých jedinců neurčeného pohlaví (9 hrobů, 64 % vybavených hrobů), nedospělých jedinců (9 hrobů, také 64 %) a dětí (22 hrobů, tj. 51,21 % vybavených dětských hrobů). Nože se obvykle v hrobě nacházely po jednom kuse, ale i po dvojicích a v jednom případě po trojici (hr. č. 332). Obvykle ležely v oblasti pasu (69 kusů), ale také v oblasti nohou (17 kusů), u hlavy (2 kusy, hr. č. 107 a 118), výše na trupu spočívaly 2 kusy (hr. č. 27 a 210), při levé ruce ležely 2 nože (hr. č. 1 a 123), u pravého ramene jeden nůž (hr. č. 316), stejný počet byl u levého ramene (č. 196). Ve čtyřech případech (hr. č. 26, 52, 85 a 181) nebyla poloha nože určena.

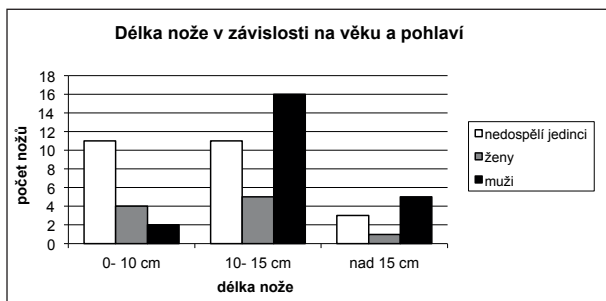
Základní rozdělení nožů provádím podle celkové délky, neboť délka samotné čepele není v katalogu uvedena. Podle délky člením do kategorií jen ty nože, u nichž bylo možno délku odpovědně určit, nože, které jsou v natolik torzovitém stavu, že určení jejich

rozměrů by bylo jen hrubým odhadem, do přehledů nezahrnuji. Tam, kde je v katalogu uvedena původní délka nože před konzervací, používám ji. Délku bylo možno určit u 62 nožů (63 % všech nožů), nebylo ji možno určit u 36 kusů (cca 37 % všech nožů).

Do 10 cm délky spadá 19 nožů (tedy přibližně 31 % nožů s určenou délkou), délky 10 až 15 cm dosáhla naprostá většina nožů, a to 33 kusů (asi 53 % nožů), nad 15 cm bylo dlouhých 10 nožů (cca 16 % nožů). Nejdelší nůž měřil 20,6 cm.

Žvláštňáky se objevily v několika hrobech. Tzv. krevní rýhu měly nože z hr. č. 36, 38, 223 a 252. Celkem tři nože byly opatřeny příčkou při trnu (hr. č. 208, 271 a 326). Nože z hrobů č. 24, 193, 314 a 317 měly hřbet zalomený tak, že se směrem ke špičce skláněl.

Nůž se jako součást hrobové výbavy objevil vždy v nadpoloviční většině vybavených hrobů jedné kategorie, jak bylo uvedeno výše. U dětí jím bylo vybaveno přes 50 % hrobů, které poskytly výbavu, vybavené hroby nedospělých jedinců, žen a jedinců neurčeného pohlaví měly nůž v 64 % případů. Nůž se však objevil v 26 mužských hrobech z 31 vybavených, tj. v 84 % vybavených mužských hrobů. Je možné tedy poukázat na určitou preferenci nože ve výbavě mužů oproti jiným kategoriím. S tímto jevem snad také souvisí fakt, že existuje určitá závislost délky nože na věku a pohlaví. S kratšími noži byli pohřbeni především děti a nedospělí jedinci, s delšími muži (graf 12).

Graf 12. Délka nože v závislosti na věku a pohlaví. – Graph 12. Knife length depending on age and gender.

Ocílky se na lokalitě vyskytly v počtu 3 kusy. Šlo o hroby mužů (č. 18 a 118) a ženy (č. 57) věkové kategorie maturus. V jednom případě se ocílka našla u pasu, v jednom u pravého femuru a jednou u hlavy zemřelého. Ocílka z hrobu č. 18 měla rozšířený střed a zkrácená ramena a v hrobě se nacházela společně s rohovcovými úštěpy, exemplář z hrobu č. 57 měl lyrovitý tvar a v hrobě se objevil dohromady s rohovcovými úštěpy a nožem s vypouklým hřbetem. V hr. č. 118 se našla neúplná ocílka, dlouhá asi

7 cm. Spolu s ní se v hrobě nacházel rohovcový úštěp a dva nože. Na pohřebišti nevytvářely hroby s ocílkou žádnou koncentraci.

Vědro jako součást hrobové výbavy se objevilo v 13 hrobech (tj. přibližně 5 % všech hrobů). Šlo o hroby dětí (4 hroby), žen (2 hroby), mužů (5 hrobů) a dospělých jedinců neurčeného věku a pohlaví (2 hroby). Věderko obvykle stálo u levé nohy zemřelého (6 případů) či u pravé nohy (4 případy) nebo obecně v oblasti nohou (3 případy). Je tedy zřejmé, že uložení věderka se váže právě na tuto oblast. Koncentraci hrobů s věderky můžeme sledovat v jižní polovině pohřebiště, blíže jeho středu. Hroby s vědry se však objevily i v severní části nekropole (2 hroby).

Věderka s úzkými obroučkami se objevila v 6 hrobech (č. 44, 52, 60, 301, 315 a 332). Na jednom věderku mohly být i různé široké obroučky současně. Pokud byly zachovány rukojeti věder, byly knoflíkovitě ukončeny (nálezy z hr. č. 52, 60, 301 a 315), závěsná kování měla obvykle lichoběžníkový tvar a boční ramena.

Patrně *plášťová věderka* se našla v 6 hrobech (č. 80, 87, 106, 108, 254 a 14). Opět převažovala rukojet zakončená knoflíky (hr. č. 14, 80, 254), objevila se však i rukojet hákovitě ukončená (hr. č. 87). Závěsná kování byla lichoběžníková (hr. č. 14, 87) nebo obdélná (hr. č. 254).

Věderko z ženského hrobu č. 36 se spolu s nožem ihned rozpadlo, takže jeho typové zařazení není možné.

Břítva se objevila v hr. č. 263. Šlo o 8,3 cm dlouhý zlomek čepele s částí bočnice. Nacházela se u pasu spolu s dvěma noži. Kostra byla antropologicky určena jako ženská. Břítva v ženském hrobě je však netypické, je proto možné, že jde o špatné určení pohlaví.

Předmět z dětského hrobu č. 77 měl podobu masivní železné tyčinky kruhovitěho průřezu přecházející v čepel podobnou nožíku. Předmět je dlouhý celkem 8,8 cm a jeho funkci není možné jednoznačně odhadnout.

Nůžky se vyskytly v mužském hr. č. 155. Zachovala se jen polovina ramene s lehce ven vyhnutým nasazeným obloukem. Ležely na vnitřní straně pravého femuru.

Srp (Č. Staňa zlomek určil jako fragment kosy) se našel v hr. č. 155. Šlo o zlomek břitu s trnem, rozpětí měl asi 11,1 cm. Ležel u pravého kolena zemřelého, v hrobě byly také výše zmíněné nůžky, nádoba a šipka.

Bronzový rybářský háček se podařilo nalézt v ženském hr. č. 14. Byl vyroben ze silnějšího tordovaného drátu, který byl zahrocen, opačný konec je roztepán a svinut v očko. Háček ležel u pasu zemřelého.

Bronzová jehla se objevila v hr. č. 14, na jednom konci byla zahrocená, na druhém roztepaná. Ležela u pasu zemřelé spolu s výše zmíněným háčkem.

V dětském hr. č. 9 se našla skoba, která ležela u trupu dítěte a nesouvisí tak pravděpodobně s úpravou hrobové jámy. V hrobě se pozůstatky rakve nenašly. Skoba je jednoramenná, 8 cm dlouhá.

V hr. č. 18 se našla bronzová rukojeť snad nože. Rukojeť má elipsovité zploštělý tvar, členěný na 8 podélných plošek. Dlouhá je 4,9 cm. Hrob obsahoval i nůž, ke kterému mohla patřit.

Keramika se našla celkem v 7 hrobech (č. 103, 155, 193, 216, 239, 262 a 336; tj. cca 3 % všech hrobů). Šlo o hroby dětí (2 hroby), jedince věkové kategorie juvenis (1 hrob), hroby mužů (2 hroby), ženský hrob a dvojhrob ženy s dítětem (č. 239). Hroby s keramikou nevytvářely na pohřebišti žádné koncentrace, byly pravidelně rozloženy ve středové a severní části pohřebiště. Keramické nádoby ležely u levé nohy zemřelého (3 případy), u pravé nohy (1 případ), v hr. č. 103 byla nádoba rozbitá mezi kamenným obložním hrobu, v hr. č. 193 ležela nádoba na desce rakve obrácená dnem vzhůru, v dvojhr. č. 239 stála nádoba na stupni při stěně, nad hlavou ženy.

Zlomky keramiky se objevily také v zásypu hr. č. 148, 159 a 332. V hr. č. 148 šlo o střep od okraje slepený ze 7 zlomků. Dle Stani jde o střep z nádoby typu SZ 1/54. V zásypu hrobu č. 159 se našly dva střepy ze zrnitého materiálu, dva keramické zlomky se našly také v hr. č. 332, které jsou podle Stani také blízké okruhu typu SZ 1/54.

Je zajímavé, že ačkoliv se nacházíme v oblasti rozšíření blučinského okruhu (Poulik 1948, 85), nádoby této charakteristiky (vysoké štíhlé nádoby, kvalitní, zdobené jednoduchými rytými vlnicemi v kombinaci se šroubovicí (dle Mazuch 2013) se na pohřebišti nenacházejí. Blučinskému okruhu je příbuzná skupina SZ 1/54, vyčleněná Č. Staňou na základě materiálu z výzkumu na hradišti Staré Zámky u Líšně (Staňa 1960). K tomuto typu náleží dle Č. Stani keramické zlomky ze zásypu dvou hrobů (č. 148 a 332), avšak žádná celá nádoba.

Připočteme-li k hrobům s keramickými nádobami hroby vybavené vědry, zjistíme, že na lokalitě bylo nádobou vybaveno celkem 20 hrobů, což představuje pouhých 8 % všech hrobů na pohřebišti.

Skořápky ze slepičích vajec v počtu dvou kusů pocházejí z hrobu č. 235. Jde o hrob mladého jedince ve věku 14 až 15 let. Vejce ležela u hlavy zemřelého a v hrobě se mimo ně vyskytl nůž a ostruhy (shrnutí problematiky Smetánka 1998).

V dětském hr. č. 325 se našel kamenný závěsek kosodélníkového tvaru, vyrobený z plochého oblázku okrové barvy, s kruhovým otvorem při krátké, tenčí straně. Spočíval na hrudi dítěte a snad plnil funkci amuletu.

Kamenná štípaná industrie se našla v hrobech č. 18, 57, 118, kde tvořila příslušenství k očíkám, které byly v těchto hrobech nalezeny. Surovinou byl rohovec či křišťál (hr. č. 18).

Textil se objevil v 13 hrobech (č. 52, 53, 60, 75, 82, 124, 310, 314, 315, 316, 317, 323 a 327) v korozních vrstvách železných předmětů. Šlo zejména o tkaniny plátňové vazby (nálezy z hr. č. 53, 60, 75, 314, 315, 316, 317, 323), ale i vazby keprové (hr. č. 315, 316, 317), sukna (hr. č. 316) či plsti (č. 317).

Pozůstatky kůže se podařilo nalézt na předmětech pocházejících z 10 hrobů (č. 53, 71, 124, 301, 314, 315, 316, 317, 323 a 332). Zbytky kůže a řemínků se nacházely při kováních, ostruhách, na meči z hrobu č. 316, na nožích a v dalších zlomcích rzi.

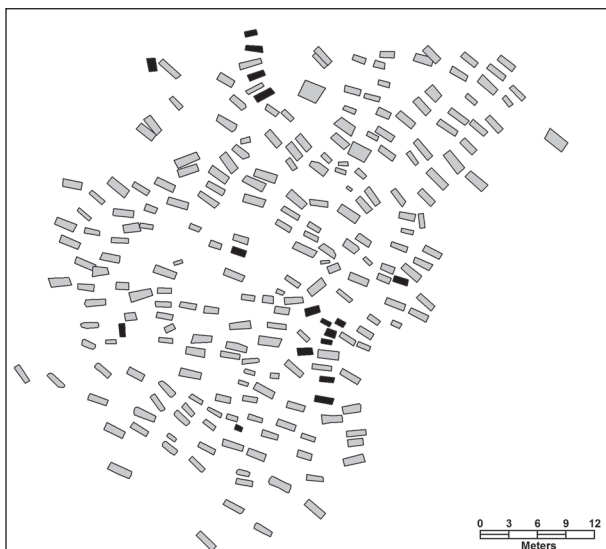
Některé předměty není možno přesněji interpretovat. Jde např. o zahrocenou železnou tyčinku z hrobu č. 118, dlouhou 5 cm, či o zlomek drobného zahroceného předmětu z hrobu č. 123. V hr. č. 314 se objevil drobný železný hrot s tulejkou.

Prostorová analýza

Rajhradická nekropole zaujímá nepravidelně trojúhelníkovitou plochu maximálně 70 m dlouhou a 42 m širokou, o rozloze asi 2 100 m². Plošina poskytovala dostatek místa pro šíření hrobů na všechny strany. Půdorys pohřebiště je podle Č. Stani uzavřený a okraje pohřebiště (až na východní okraj) jsou jisté, neboť tam byly odkryty dostačující plochy (Staňa 2006, 21–22). Při pohledu na plán odkrytých ploch (viz plán 2) je však zřejmé, že hroby se na více místech (zejména celý severovýchodní okraj pohřebiště) blíží až k okraji odkrytých ploch a je otázkou, kolik hrobů takto mohlo uniknout pozornosti. Počet hrobů, které nebyly odkryty, však snad není příliš vysoký.

Hroby na pohřebišti se jen výjimečně navzájem porušovaly, což může ukazovat na to, že byly ve své době nějak povrchově označeny. Pouze 8 hrobů se nacházelo v superpozicích (hr. č. 155 a 157, č. 161 a 162, č. 228 a 229, č. 275 a 281; viz plán 7). Tyto hroby se na lokalitě objevují v její západní a severní části, vytvářejí oblouk při severozápadním okraji nekropole. Vzhledem k tomu, že tyto superpozice nejsou vyvolány nedostatkem místa na ploše pohřebiště a naopak dvojice (snad kromě té západně položené) mají kolem sebe dostatek volného prostoru, přichází v potaz myšlenka, že byly vedle sebe vyhloubeny, snad v krátkém časovém horizontu, oba hroby záměrně. Snad jde o příbuzné osoby.

Nekropole nebyla nijak členěna do okrsků podle věku a pohlaví. Ženské a mužské hroby všech věkových kategorií i hroby nedospělých jedinců věkové kategorie juvenis jsou volně rozloženy po celé plo-

Plán 7. Hroby v superpozici. – Plan 7. Graves in superposition.

še pohřebiště bez výraznějších kumulací. Snad jen u dětských hrobů se může zdát, že jsou více koncentrovány v jihovýchodní části pohřebiště. Rozhodně však nemůžeme hovořit o vyčlenění areálu dětských hrobů.

Na pohřebišti můžeme sledovat různé dlouhé a různé pravidelné řady. Nejvýraznější jsou tři řady přibližně stejně orientovaných hrobů (azimuty 295 až 320°, tedy přibližně SZ orientace) na severovýchodním okraji nekropole. Další výrazná řada šesti hrobů se nachází na severním okraji pohřebiště. Čtyři hroby z těchto šesti (č. 174, 175, 181 a 183) jsou přitom orientovány obráceně, tzn. hlavou východním směrem (azimuty 74, 92, 56 a 63°). Výraznou řadu vytváří také 5 hrobů (č. 230, 232, 196, 200 a 212) táhnoucích se směrem k severu od centrálního volného prostoru. Hroby jsou opět přibližně shodně orientovány. Další, tentokrát již méně výrazné řady stejně orientovaných hrobů se nacházejí také v jižní polovině nekropole. Skupinky v řadě umístěných hrobů se objevují na celé ploše pohřebiště, nejsou však, oproti výše zmíněným řadám, nijak výrazné.

Na ploše pohřebiště se nacházejí volná místa. Ta menší mohla souviset se stromy či keři (Staňa 2006, 21), zajímavý je však velký, téměř volný prostor přibližně uprostřed pohřebiště. Plocha, poněkud protáhlá v západovýchodním směru s rozměry přibližně 15 x 10 m, obsahuje jen 6 raně středověkých hrobů. Č. Staňa opatrně vyslovil myšlenku, že se může jednat o místo, na němž stál dřevěný kostel, jehož pozůstatky však nebyly pro značné narušení terénu při výzkumu zachyceny (Staňa 2006, 21–22; k problematice dřevěných kostelů Sommer 1997). Všechny raně středověké hroby na této ploše (č. 2, 231, 233,

254, 255 a 265) byly velmi mělké, dosahující i s ornici hloubky 105, 77, 94, 105, 96 a 70 cm. Volnou plochu je však možno interpretovat i jiným způsobem. 1) Ve volném prostoru se vyskytují četné únětické hroby, kterým se při hloubení raně středověkých hrobů snažili vyhnout. To však nevysvětluje, proč se nesnažili vyhnout se také únětickým hrobům severovýchodně od volné plochy, kde velkomoravské hroby starší únětické překrývají; 2) Celá dnes volná plocha byla původně navýšena, snad náspem mohyly. Pouze několik hrobů pak dosáhlo větší hloubky, a proto se dochovaly dodnes, zatímco ostatní hroby, umístěné v náspu, byly po staletí trvající zemědělskou činností zničeny. Možností, jak vysvětlit větší volnou plochu, zajisté existuje celá řada.

Domnívám se, že není možné sledovat prostorový vývoj rajhradického pohřebiště v čase, neboť nelze vyčlenit na základě inventáře žádné chronologické horizonty (viz níže). Není možné sledovat hroby jednoho časového horizontu v prostorových vztazích a mluvit o starší či mladší části pohřebiště. Chronologicky citlivé předměty, zejména ostruhy, jsou v severní i jižní části pohřebního areálu a nevytvářejí žádné výrazné koncentrace. Domnívám se, že rozložení výklenkových hrobů či hrobů s kamennými konstrukcemi, kterým je obvykle přisuzován chronologický význam, může ukazovat i na jiné, např. sociální faktory.

Datování pohřebiště

Ačkoliv stav velkomoravské chronologie není uspokojivý (srov. např. Chorvátová 2004; Ungerman 2005; 2007; 2010), je třeba se pokusit o alespoň rámcové datování rajhradické nekropole. Při datování pohřebiště se opírám o přítomnost či absenci chronologicky citlivějších předmětů, jako jsou šperky tzv. karantánského/předkottlašského horizontu, veligradský šperk, ostruhy či meč typu Y. V potaz je třeba brát také jevy, které s chronologickým faktorem možná souvisejí, jako je výskyt výklenkových hrobů a kamenných konstrukcí v hrobech.

Ženský šperk je zastoupen typy (podle Ungerman 2005) 7-1, 7-3, 7-10, 7-17, 7-19, 7-24, 8-10, 8-11, 8-12, 8-15, 9-6, 9-7, 9-14, 9-15, 9-18, 9-21, 9-23, 9-26, 9-27, 10-12, 10-13, 10-14, štítkovými prsteny, tepanými gombíky i gombíky zdobenými granulací a korálky. Z veligradského šperku se typy 8-10, 9-6, 9-14 a 9-21 vyskytují již v nejstarším horizontu pochovávání na pohřebišti ve Starém Městě Na Valách a jejich existenci tedy musíme předpokládat již v starším velkomoravském horizontu, jak jej vymezil Š. Ungerman (Ungerman 2005). Možný je však přesah jejich výskytu do mladšího velkomoravského horizontu, jehož materiální náplň není v současné době přesně defino-

vána. Typ 8-10 se na pohřebišti v Rajhradcích vyskytuje společně s typy 8-11, 8-12, 9-15, 9-27 a tepanými gombíky, tedy typy šperků, jejichž datace do staršího velkomoravského horizontu není definována. Typ 9-6 se objevil pohromadě s typy 9-15 a 9-26, typ 9-14 s podunajským šperkem typu 7-1 a typ 9-21 s typy 9-7, 9-23 a tepanými gombíky.

Současně se na rajhradickém pohřebišti nevyskytují žádné předměty charakteristické pro tzv. předkottlašský/karantánský horizont (Giesler 1980; Korošec 1979; Ungerman 2005). Neobjevují se tu ani další předměty typické pro starší velkomoravský horizont jako korály zdobené nataveným vláknem, hadovité závěsky, prsteny se skleněnou vložkou typu 12-31, náušnice typu 8-13, 8-40 a 8-41, bubínkové náušnice typu 9-11 a lunicové náušnice typu 10-21 a 10-28 (Ungerman 2005). Na lokalitě se tedy nevyskytují žádné šperky, které by dovolovaly pohřebiště spolehlivě datovat do staršího velkomoravského horizontu. Naopak podélně členěné korály umožňují datování některých ženských hrobů do relativně mladšího období velkomoravského (či dokonce až do povelkomoravského) vývoje (např. Ungerman 2007, 112).

Ostruhy jsou na lokalitě zastoupeny pouze typem s řadou nýtů umístěnou příčně k rameni, a to jak s krátkým, tak prodlouženým bodcem. Ostruhy s nýty umístěnými podélně s ramenem nebo páskové ostruhy se, pokud bylo možno určit, na rajhradickém pohřebišti vůbec neobjevily. Tento fakt je důležitý pro chronologické závěry. Podle pozorování J. Košty (Košta 2008) jsou ostruhy s řadou nýtů příčnou k rameni mladší než ostruhy s dvěma řadami nýtů umístěných podélně a zároveň jsou současné s páskovými ostruhami. V absolutním datování se kladou do 2. poloviny 9. století až do počátku 10. století. Varianta s prodlouženými bodci patří dokonce až do povelkomoravského období. Ostruhy tedy nabízejí mladé datování mužských hrobů vybavených ostruhami.

Meč typu Y, který se našel v hr. č. 71, se ve velkomoravském prostředí vyskytuje jen vzácně, ve větší míře se naopak objevuje v Čechách 10. století (Košta 2004). Tento typ meče vychází po formální stránce z anglosaského meče typu L a začíná se vyrábět až na přelomu 9. a 10. století. Objevuje se pak v průběhu celého 10. století a jeho výskyt vyznívá až v 11. století (Košta 2005, 168). Je tedy zjevné, že hr. č. 71 je nutné datovat až do doby po přelomu 9. a 10. století, kdy se tento meč teprve začal vyrábět a poté, patrně s určitým časovým odstupem, byl uložen do země na rajhradické nekropoli.

Také rombická šipka z hrobu č. 155 může svědčit o mladém datování tohoto nálezového celku. Rombické šipky bývají často spojovány s Maďary a proto datovány až na sklonek velkomoravského období (např. Kouřil 2003, 114).

V superpozicích se na lokalitě objevilo jen 8 hrobů, z nichž 4 hroby byly vybaveny. Tento stav samozřejmě neumožňuje využít superpozic k detailnímu chronologickému zpracování pohřebiště a k dalekosáhlým závěrům, přesto je nutné na tyto dvojice upozornit. Jde o dvojici hr. č. 155 a 157 a o dvojici č. 228 s 229. Můžeme zde uvažovat o jakési chronologické následnosti předmětů, které obsahovaly hroby uložené níže s předměty, které obsahovaly vrchní hroby, ačkoliv časový rozestup mezi vyhloubením těchto dvojic hrobů může být nepatrný.

Hrob č. 157 byl uložen nad hrobem č. 155. Obsahoval podunajský šperk typu 7-3, zatímco hr. č. 155 obsahoval keramickou nádobu, nůžky, kosu a rombickou šipku. Hrob s podunajským šperkem typu 7-3 je tedy relativně mladší než hrob s rombickou šipkou, která je obvykle považována za mladou a spojována s Maďary. Hrob č. 228, vybavený hrozníčkovými náušnicemi typu 8-12 a 8-15, ležel stratigraficky nad hrobem č. 229, který obsahoval ostruhy s řadou nýtů příčnou k rameni.

Stratigraficky níže jsou tedy uloženy hroby, jejichž výbava je obecně považována v rámci velkomoravské chronologie za mladší. Naopak nad těmito hroby leží celky obsahující veligradský šperk, jehož chronologie není, v zejména v mladším stupni, v současné době dostatečně zpracovaná. Typy 7-3, 8-12 a 8-15 tedy musí být přinejmenším současné s ostruhami s řadou nýtů příčnou k rameni a rombickými šípkami. Tyto typy šperků se v jiných hrobových celcích kombinují s náušnicemi typu 7-19, 8-10, 8-11, 9-15 a 9-18; tyto tedy musejí být s nimi, alespoň z části, současné (viz kombinační tabulka). Otázku, jak dlouhá byla doba, kdy se daný typ do hrobů dostával a s kterými předměty se mohl kombinovat, stejně jako zda na základě jedné superpozice můžeme mluvit o mladém datování všech těchto typů, však není možné zodpovědět.

Na pohřebišti můžeme sledovat prvky, které snad s chronologií také souvisejí a které mohou být určitým vodítkem při jeho datování.

Výklenkové hroby bývají obvykle považovány za relativně starší a na pohřebištích se mají nacházet v starší části nekropole (Marešová 1983, 5; Stašíková-Štukovská 2004; 2006). Výskyt výklenkových hrobů podmolového typu má kulminovat v 9. století (Stašíková-Štukovská 2006), v mladších horizontech pochovávaní do výklenkových hrobů zaniká (Stašíková-Štukovská 2001) a s nálezy charakteristickými pro 10. století, alespoň na Slovensku, se již výklenkové hroby nevyskytují (Stašíková-Štukovská 2006).

Na pohřebišti v Rajhradcích však tyto hroby neobsahovaly žádné nálezy, které by je mohly alespoň rámcově datovat a vyloučit či potvrdit jejich větší stáří. Výklenkové hroby se na lokalitě koncentrují blíže severnímu okraji nekropole a je otázkou, zda je tedy můžeme považovat za vývojově starší či nikoliv.

Hroby s kamennými prvky jsou na lokalitě reprezentovány 21 hroby, z nichž 12 můžeme označit za záměrné konstrukce. Podle některých tvrzení mají kamenné konstrukce chronologický význam a mají být relativně mladší (např. *Hanuliak 2004*, 98–100). V Rajhradcích se hroby s kamennými prvky koncentrovaly ve střední části pohřebiště. Jen 8 z nich obsahovalo výbavu, z níž jen ve 3 hrobech jde o předměty s možnou chronologickou citlivostí. Hrob č. 103 poskytl nález keramické nádoby, která v současné době v souboru chybí, a dvou korálků, skleněného dvojkonického a válcovitého, snad hliněného (v souboru chybí), v hr. č. 134 se našel pár náušnic typu 8-10 a drobný gombík zdobený palmetami a nakonec hr. č. 266 obsahoval dva stříbrné pozlacené gombíky zdobené rostlinným ornamentem. Tyto nálezy však neumožňují rozhodnout, zda opravdu jde o hroby spadající do mladší fáze velkomoravského období.

Domnívám se, že není možné při datování pohřebiště vycházet z obvyklého časového zařazení těchto jevů, zvláště pokud tyto hroby neobsahují žádný chronologicky citlivý inventář, který by dovoloval tyto teorie potvrdit či vyvrátit. Při datování pohřebiště proto budu vycházet jen z chronologicky citlivých předmětů, byť jsem si vědoma skutečnosti, že ani tento způsob není bez problémů.

Za současného stavu velkomoravské chronologie není možné na základě rozboru hrobových inventářů rajhradického pohřebiště sledovat jakékoliv chronologické horizonty. Na lokalitě se nevyskytly žádné předměty umožňující jednoznačně datovat hroby do starší fáze velkomoravského období. Naopak přítomnost nejmladších variant ostruh a přítomnost meče typu Y ukazuje dokonce na povelkomoravské datování některých hrobů. Domnívám se, že mladému datování na základě mužských hrobů neodporuje ani hrobový inventář, který obsahují ženské hroby. Doložené varianty šperků lokalitu nezařazují do staršího velkomoravského horizontu a přítomné varianty veligradského šperku nevylučují možnost datování pohřebiště až do závěru velkomoravského nebo i povelkomoravského období. Na lokalitě se zároveň nevyskytl typický ženský šperk mladohradištního období – esovité záušnice.

Záměrně se vyhýbám absolutním datům, domnívám se totiž, že stav bádání o raně středověké chronologii přesné vročení v současné době neumožňuje. Je možno pouze konstatovat, že pohřebiště se svým inventářem hlásí do mladší fáze velkomoravského vývoje, přičemž meč typu Y a snad také ostruhy s prodlouženým bodcem mohou ukazovat na přesah pohřbívání na lokalitě do první poloviny 10. století.

Sociální kontext pohřebiště

Materiál získaný na pohřebištích přináší celou řadu poznatků o pohřebním ritu, umožňuje nahlédnout do života tehdejší společnosti a snad také rekonstruovat vztahy v rámci společnosti. Interpretace sociálních vztahů však vyžaduje opatrnost. Téměř úplná absence písemných pramenů a analýza založená jen na rozboru hmotné kultury může být jednostranná až úplně zavádějící (*Hanuliak 2004*, 204). To, co má k dispozici archeologie, je jen pouhým zlomkem komplikované reality, obsah hrobu je součástí složitějšího pohřebního rituálu (*Brather 2008*, 252). *Týž* (2008, 255–256) přirovnává pohřební rituál k divadlu o třech účastnících – přítomni jsou nejbližší příbuzní, kteří pohřeb vystrojili, přihlížející skupina a sám zemřelý. Způsob pohřbu pak reaguje na potřeby, představy a přání všech zúčastněných. Během rituálu je se souhlasem všech přítomných prezentováno sociální postavení zemřelého a pozůstalých, a to nemusí vůbec odpovídat skutečnému stavu. Sociální postavení zemřelého není dáno pouze výší majetku, právním postavením a povoláním, ale odráží se v něm různé aspekty jako pohlaví, věk, příslušnost k rodině a popřípadě náboženství (*Brather 2008*, 259–260). Tyto aspekty se pak promítají také do hrobové výbavy. Je tedy nutné brát tyto faktory v potaz a sledovat bohatost výbavy v rámci jednotlivých skupin populace.

Může být ovšem složité odlišit od sebe sociální a chronologické faktory, neboť oba faktory se prolínají. Sociální charakteristiky se proměňovaly v určitém čase. Příkladem mohou být hroby bez výbavy – ve starším období mohou teoreticky ukazovat na nižší sociální postavení zemřelého a být tak především sociálním ukazatelem, kdežto spolu s christianizací a zánikem milodarů schopnost vypovídat o sociálním postavení ztrácí. Prolínají se tu dvě roviny – sociální a časová. Změnami v průběhu času procházely i další parametry pohřebního ritu a proto také další charakteristiky v sobě ukrývají těžko rozlišitelný rozměr sociální a chronologický.

Jak bylo řečeno výše, na rajhradické nekropoli bylo vybaveno 54 % všech hrobů. Z 31 vybavených mužů mělo v hrobě 14 jedinců ostruhy, jednou v kombinaci s mečem, jednou se sekerou. Druhá sekera nalezená v mužském hrobě se vyskytla dohromady se šipkou. Dá se tedy pozorovat, že zbraněmi byla opatřena přibližně polovina vybavených mužů. Další muže doprovázely do hrobu nože, vědra, keramické nádoby či ocílky. Militária v hrobových výbavách mají představovat symboly bojovnícké moci a indikovat nadstandardní postavení zemřelého (např. *Klápště 2005*, 20–34).

Graf 13. Zastoupení veligradského šperku v hrobech žen a dětí. – Graph 13. Representation of Veligrad jewellery in female and children graves.

Ženy byly vybaveny daleko skromněji, z 28 vybavených žen disponovalo jen šest žen veligradským šperkem. Zbylé ženy byly vybaveny prostším podunajským šperkem, noži a dalšími předměty denní potřeby. Pozoruhodný je hr. č. 201, v němž se nacházela kostra určená antropologem jako žena, obsahující však ve své výbavě sekeru, nebo ženský hr. č. 263 vybavený břitvou.

Veligradský šperk nebo gombíky obsahovalo 15 dětských hrobů. Můžeme tedy sledovat vyšší zastoupení luxusních šperků u dětí než u dospělých žen. Na tento jev poukazuje graf 13 – počet dětských hrobů s veligradským šperkem výrazně převyšuje počet takto vybavených ženských hrobů.

Celkem 22 dětských hrobů poskytlo nález nože, z toho tři můžeme považovat za „bojové“. Na první pohled je patrné, že i velmi krátké nože byly ukládány do hrobů dětem, které je vzhledem ke svému věku nemohly nikdy užívat. V dětském hr. č. 212 byly uloženy ostruhy, v hr. č. 112 sekera. Zbraně v hrobech dětí jsou snad výrazem jejich příslušnosti k vyšší bojovnické vrstvě společnosti, která dává takto nejavo své prestižní postavení (*Klápště* 2005, 20–34; *Kurasiński* 2009, 233). V případě bohatého vybavení nedospělých dívek šperky je někdy spatřována „posmrtná svatba“, kdy se mělo jednat o symbolickou svatbu neprovdané dívky spolu s pohřbem (*Pollex* 2003; kriticky *Brather* 2006).

Z 239 hrobů na lokalitě můžeme asi u 15 hrobů hovořit o bohatší výbavě. Jde o dětské hr. č. 80, 108, 112, 212, 332, hrob nedospělého jedince věkové kategorie juvenis č. 310, ženské hr. č. 27, 66 a 308, mužské hr. č. 315, 316, 317 a 323 a hroby antropology neurčených dospělých jedinců č. 71 (podle inventáře muž) a 251 (podle inventáře žena) (výbavy jednotlivých hrobů viz *Staňa* 2006).

Při hodnocení rajhradické nekropole po sociální stránce jsem lokalitu srovnávala s dvaceti velkomo-

ravskými pohřebišti, jejichž publikační stav srovnání dovoloval.¹

V Rajhradcích se vyskytují luxusní předměty, zejména veligradský šperk. Ten se sice objevuje i ve venkovském prostředí, jde však obvykle jen o hrozníčkové náušnice. V Rajhradcích luxusní typy sloupčkových, košíčkových a bubínkových náušnic spolu s gombíky ukazují na vyšší sociální prostředí. Přítomnost mečů a ostruh se neváže jen na lokality s centrální funkcí, meče a ostruhy se vyskytují i ve venkovském prostředí, odkazují ale na přítomnost elity. Do vyššího prostředí odkazuje také nákončí s křesťanským motivem.

Také procentuální zastoupení vybavených hrobů vůči hrobům zcela bez nálezu této interpretaci neodporuje. Zatímco ve venkovském prostředí se vybavenost pohybuje kolem 70 % hrobů a počet zcela nevybavených hrobů je nízký (např. v Dolních Věstonicích byla pouze třetina všech hrobů zcela bez nálezu (*Unger* 2007, 208), v Morkůvkách bylo vybaveno 72 % hrobů (*Měřinský – Unger* 1990), ve Velkých Bílovicích 72,6 % hrobů (*Měřinský* 1985, 26), pohřebišť na centrálních lokalitách vykazují mnohem menší podíl vybavených hrobů (např. Mikulčice – 6. kostel 36,5 % (*Profantová* 2003), Modrá 39 % (*Hrubý – Hochmanová – Pavelčík* 1955) a více hrobů je zcela bez výbavy. Je patrné, že rajhradické pohřebišť se se svými 54 % vybavených hrobů pohybuje někde uprostřed.

Rozdíl oproti venkovským pohřebišťům můžeme zaznamenat i v přítomnosti keramiky. Zatímco venkovská pohřebišť disponují velkým procentuálním zastoupením hrobů vybavených keramikou (nechvalínská pohřebišť 21 a 13 %; Prušánky 1 34,5 % (*Klanica* 2006), Morkůvky 44 % (*Měřinský – Unger* 1990), Horní Kotvice 30 % (*Marešová* 1983), Dolní Věstonice 25 % (*Unger* 2007), pohřebišť patřící k lokalitám s centrální funkcí se naopak vyznačují nízkým zastoupením keramiky v hrobech (Mikulčice – 6. kostel 0,5 % (*Profantová* 2003); Staré Město – Na Valách 6,5 % (*Hrubý* 1955). Pohřebišť v Rajhradcích

¹ Dolní Věstonice (*Unger* 2007), Horní Kotvice (*Marešová* 1983), Mikulčice-Klášteřísko (*Klanica* 1985); hřbitovy u 6. a 12. kostele v Mikulčicích (*Profantová* 2003; *Kavánová* 2003); Modrá u Velehradu (*Hrubý – Hochmanová – Pavelčík* 1955), Morkůvky (*Měřinský – Unger* 1990), čtyři pohřebišť v Nechvalíně a Prušánkách (*Klanica* 2006), nekropole u kostela na Pohansku u Břeclavi (*Kalousek* 1971), Sady u Uherického Hradiště (*Galuška* 1996), Staré Město – Na Valách (*Hrubý* 1955) Velké Bílovice (*Měřinský* 1985). Ze slovenských lokalit jsem k rámcovému srovnávání použila pohřebišť v Bojničkách (*Bialeková* 1993b), Čakajovicích (*Rejholcová* 1995), v Nitře-Lupce (*Chropovský* 1962), pohřebišť v zázemí Pobedimi (*Bialeková* 1993; *Vendtová* 1969) a nekropoli ve Velkém Grobě (*Chropovský* 1957).

pak svými 3 % hrobů s keramikou jednoznačně odkazuje na prostředí nekropolí na centrálních lokalitách.

Za důležitý argument pro charakteristiku rajhradické nekropole jako místo posledního odpočinku sloužící lokalitě centrálního významu považují také přítomnost hrobů s kamenným obložením. Při srovnání s dalšími velkomoravskými pohřebišti je zjevné, že se hroby s kamenným obložením v moravském prostředí vážou výhradně na pohřebiště patřící lokalitám s centrální funkcí, a to na nekropole kostelní. Ve venkovském prostředí, pokud je mi známo, se vůbec nevyskytují. Ze sledovaných lokalit se kamenné prvky objevily na pohřebišti v Mikulčicích, při 6. kostele, kde tvoří 10 % všech hrobů (*Profantová 2003*), dále při 12. kostele, kde jsou zastoupeny 8,8 % (*Kavánová 2003*), ve Starém Městě – Na Valách – 1,6 % (*Hrubý 1955*), v Sadech u Uherského Hradiště (*Galuska 1996*) představovaly hroby s kamenným obložením asi jen 1 %, zde se však vyskytují zděné hrobky, které ponechávám stranou. Kamenné konstrukce se objevily také na Pohansku při kostele (*Kalousek 1971*) a v Mikulčicích-Klášteřisku (*Klanička 1985*). Hroby jednoznačně s kamenným obložením představují v Rajhradcích asi 5 % všech hrobů. Domnívám se, že i tento jev podporuje zařazení nekropole mezi pohřebiště centrálních lokalit.

O sociální struktuře může vypovídat i index maskulinity (v Rajhradcích s hodnotou 768). Podle I. Štefana a I. Krutiny mají venkovské lokality obvykle poměr mezi pohlavími přibližně vyrovnaný (tzn., že index maskulinity se pohybuje kolem 1000), u pohřebišť patřících k centrální lokalitě je výkyv na jednu či druhou stranu téměř charakteristickým rysem (*Štefan – Krutina 2009*, 188). Některá venkovská pohřebiště však toto pravidlo popírají (např. Josefov, *Štefan – Krutina 2009*, 189).

Jediné výklenkové hroby mohou svědčit o opaku – evidentně se totiž častěji nacházejí na venkovských lokalitách a na pohřebištích patřících lokalitám centrálního významu se objevují jen zřídka. Domnívám se, že více argumentů však svědčí pro interpretaci rajhradické nekropole jako místa, které (vedle běžných obyvatel) sloužilo k pohřbívání elit, příslušejících k lokalitě s centrální funkcí.

Nyní se nabízí otázka, o jaké centrum šlo. Pro možnou odpověď nemusíme chodit daleko, na dohled od rajhradické nekropole se nachází klášter v Rajhradě. Podle břevnovských falz z konce 13. století klášter v Rajhradě založil kníže Břetislav I. v roce 1045 a klášter měl vzniknout na zaniklém hradě jménem Raygrad. Zmínka obou listin o tom, že klášter byl založen v místě staršího hradu, budila pozornost již v minulosti. Již I. L. Červinka nepochyboval o starším velkomoravském předchůdci rajhradského kláštera. Tvrdil sice, že stopy opevnění dávno zmizely pod stavbou klášterních budov, název

však že „svědčí na hradiště staroslovanské, které založil nebo na němž velel Ráj“ a že na jeho existenci mohou odkazovat také nálezy hrobů učiněných v 19. století u Rebešovic (*Červinka 1928*, 93). Důkazem existence hradiště má být plán kláštera stavitele Annaise z 18. století s vyznačenými valy, název Rajhrad („rajský hrad“, tj. hrad zbudovaný v oblasti bohaté na vodu (*Skutil 1983*, 238–239), text obou břevnovských falz, sídlištní nálezy datovatelné do 9. až 10. století, a také bohatá pohřebiště na k. ú. Rajhradu a Rajhradci (*Skutil 1983*, 235–236; *Staňa 1961*, 92). Situace přitom není vůbec jednoduchá. Valy známé z plánů stavitele Annaise byly během přestaveb kláštera zničeny a celá plocha uvažovaného hradiště značně pozměněna jak výstavbou kláštera, tak regulací řeky Svratky v 19. století (*Staňa 1961*).

Archeologické poznatky o klášterním areálu jsou dosud velmi omezené. V roce 1951 provedl J. Poulik zjišťovací výzkum v klášterní zahradě, během něhož našel v kulturní vrstvě raně středověké střepy, dva mlýnské kameny, zvířecí kosti, mazanici a uhlíky (*Staňa 1961*, 92). Další výzkum provedl v roce 1952 J. Nekvasil. Objevil opět raně středověkou kulturní vrstvu datovatelnou dle keramiky do 9. až 10. století s propálenou hlínou, uhlíky a ohořelými dřevy (*Staňa 1997*, 597; *Nekvasil 1954*, 437). Za účelem objevení archeologických pozůstatků valu a zjištění jeho stáří provedl další výzkum Č. Staňa v roce 1960. Ve třinácti sondách výzkum zachytil velkomoravskou kulturní vrstvu, dva depoty zemědělských předmětů a destrukce srubových staveb datovatelných rovněž do velkomoravského období. Dle Stani tyto sruby svou orientací respektovaly průběh valu známého z plánů a tudíž je značně pravděpodobné, že se raně středověké opevnění nacházelo ve stejných místech jako tyto valy. Podle Stani je tedy „však možno přimnout její pravděpodobnou návaznost na průběh velkomoravského opevnění a tedy územní kontinuitu slovanského hradiště a benediktinského kláštera.“ (*Staňa 1997*, 597). Vlastní výzkum valu v sondě 13 však žádné takové poznatky nepřinesl. Jeho destrukce je na základě keramiky datovatelná do přelomu 12. a 13. století a pod touto destrukcí se již jiný materiál nenacházel (*Staňa 1961*; *1997*).

Proti interpretaci opevnění známého z plánů i ze sondy číslo 13 Staňova výzkumu jako pozůstatků raně středověkého opevnění vystoupil J. Unger, který v roce 1993 provedl v areálu kláštera záchranný výzkum (*Unger 1997*). Během tohoto výzkumu se nepodařilo objevit kulturní vrstvy velkomoravského stáří, nejstarší vrstva je datovatelná do 1. poloviny 13. století, nepodařilo se doložit ani aktivity kláštera 11. až 12. století. Podle Ungera byl však rozsah sond natolik malý, že neumožňuje řešit složité otázky ohledně stavebního vývoje kláštera (*Unger 1995*). Kulturní vrstvy velkomoravského stáří nebyly zachy-

ceny ani při výzkumu v areálu kláštera v letech 2000–2001 (Žapletalová 2002, 18).

Po novém detailním rozboru publikovaných náleзовých situací dospěla také D. Žapletalová k názoru, že pro existenci velkomoravského hradiště nedisponujeme žádnými důkazy. Doloženo je dle ní pouze velkomoravské sídliště východně od klášterního areálu, ale pro prokázání opevnění velkomoravského stáří by bylo zapotřebí provést další archeologické výzkumy v areálu kláštera (Žapletalová 2002).

Je však otázkou, zda se lokality s centrální funkcí musely být vždy opevněny. Příkladem může být hradiště Pohansko u Břeclavi, kde podle nových dendrologických datování opevnění vzniklo až v samém závěru velkomoravského vývoje (Dresler – Humlová – Macháček – Rybníček – Škojec – Vrbová-Dvorská 2010, 135–136; Dresler 2011, 180). Dvorec, jehož starší fáze má podle tradičního datování spadat do 1. poloviny 9. století (např. Dresler 2011, 24), tedy snad dlouhou dobu nebyl součástí opevněné plochy. Je tedy možné, že také v Rajhradě existoval jen dvorec obklopený sídlištěm, k němu příslušelo rajhradické pohřebiště. Proč by se však rajhradické pohřebiště nacházelo ve značné vzdálenosti od hradiště a nikoliv v jeho bezprostřední blízkosti, zůstává otevřenou otázkou. Řešení by snad v budoucnu mohly přinést další výzkumy v areálu rajhradského kláštera, jejichž poznatky však budou vzhledem k zástavbě vždy omezené.

Závěr

Předložený článek přinesl rozbor raně středověkého pohřebiště v Rajhradcích. Sledovali jsme jednotlivé znaky pohřebního ritu a tyto jevy charakterizovali. Na základě provedeného rozboru je možné pohřebiště datovat, a to do závěru velkomoravského období s určitým přesahem do období povelkomoravského. Lokalita nese znaky pohřebišť patřících centrálním lokalitám, v žádném případě se nepodobá dosud známým venkovským nekropolím. Je tedy nutno hledat lokalitu centrálního významu, ke které toto významné pohřebiště patřilo. Nabízí se areál rajhradského kláštera, na jehož místě na základě falza ze 13. století nacházelo hradiště, jehož existence však není potvrzena.

Prameny

- Král, J. 1954: Rebešovice 1952. Kostrové pohřebiště slovanské, únětické a stěhování národů (výzkum na podzim 1952). Nálezová zpráva v archivu AÚ Brno, č. j. 1665/54.
Nekvasil, J. 1954: Zachraňovací výzkum v roce 1953 v Rebešovicích. Nálezová zpráva v archivu AÚ Brno, č. j. 1664/54.

- Staňa, Č. 1954: Rebešovice 1953, únětické a slovanské kostrové hroby (8.–9. 7. 1953). Nálezová zpráva v archivu AÚ Brno, č. j. 945/54.
Staňa, Č. 1977: Rajhradice 1975. „Stráně“ u Rebešovic. Slovanské a únětické pohřebiště. Nálezová zpráva v archivu AÚ Brno, č. j. 1981/77.

Literatura

- Bialeková, D. 1977: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim, Typologie und Datierung, Slovenská archeológia 25, 103–158.
Bialeková, D. 1993a: Slovanské pohrebisko v Pobedime (poloha Na Laze II/71), Študijné zvesti 29, 179–207.
Bialeková, D. 1993b: Slovanské pohrebisko v Bojničkách, Študijné zvesti 29, 223–258.
Brather, S. 2006: „Totenhochzeit“? Zur Interpretation altersabhängiger Grabsausstattungen bei den westlichen Slawen. In: M. Dworaczek et al. (eds.), Świat Słowian wczesnego średniowiecza. Szczecin – Wrocław, 505–513.
Brather, S. 2008: Kleidung, Bestattung, Identität. Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter. In: S. Brather (ed.), Zwischen Spätantike und Frühmittelalter. RGA-E, Band 57. Berlin – New York, 237–273.
Brůžek, J. 2008: Současná česká paleodemografie: falešné naděje přílišného optimismu a nový reálný cíl, Archeologické rozhledy 60, 329–344.
Červinka, I. L. 1928: Slované na Moravě a říše velkomoravská. Brno.
Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
Dresler, P. – Humlová, B. – Macháček, J. – Rybníček, M. – Škojec, J. – Vrbová-Dvorská, J. 2010: Dendrochronologické datování raně středověké aglomerace na Pohansku u Břeclavi. In: Š. Ungerman – R. Přichystalová (eds.): Zaměřeno na středověk: Zdeněkovi Měřinskému k 60. narozeninám. Praha. 112–138, 750–752.
Dresler, P. 2011: Opevnění Pohanska u Břeclavi. Dissertationes archaeologicae Brunenses 11. Brno.
Galuška, L. 1996: Uherské Hradiště – Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno.
Galuška, L. 2001: Neznámé slovanské pohřebiště u Vranovic (okr. Břeclav) a jediné nálezy z něj pocházející. In: Z. Měřinský (ed.): Konference Pohansko 1999. 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiště Břeclav-Pohansko. Brno, 185–197.
Giesler, J. 1980: Zur Archäologie des Ostalpenraumes von 8. bis 11. Jahrhundert, Archäologisches Korrespondenzblatt 10/1, 85–98.
Hanáková, H. – Staňa, Č. – Stloukal, M. 1986: Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě. Praha.
Hanuliak, M. 2004: Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9. – 10. storočí na území Slovenska. Nitra.
Hendrychová, S. 2011: Velkomoravské pohřebiště v Rajhradcích. Rukopis bakalářské práce, FF UK, Praha.
Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Praha.
Hrubý, V. – Hochmanová, V. – Pavelčík, J. 1955: Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu. Brno.
Chorvátová, H. 2004: K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město – Na valách, Acta Historica Neosoliensia 7, 199–235.
Chorvátová, H. 2008: K problému terminológie a interpretácie gulovitých prívěskov-velkomoravských gombíkov, Studia mediaevalia Pragensia 8, 209–218.

- Chropovský, B. 1957: Slovanské pohrebisko z 9. storočí vo Veľkém Grobe, Slovenská archeológia 5, 174–239.
- Chropovský, B. 1962: Slovanské pohrebisko v Nitre Na Lupke, Slovenská archeológia 10, 175–240.
- Kalousek, F. 1971: Břeclav-Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
- Kavánová, B. 2003: Mikulčice – pohřebiště v okolí 12. kostela. In: N. Profantová – B. Kavánová: Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela. Brno.
- Klanica, Z. 1985: Mikulčice-Klášteřisko, Památky archeologické 76, 474–539.
- Klanica, Z. 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I., II. Brno.
- Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kodym, O. – Fusán, O. – Matějka, A. 1967: Geologická mapa ČSSR. Praha.
- Korošec, P. 1979: Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov. Ljubljana.
- Košta, J. 2004: Výpověď souboru raně středověkých mečů ze staromoravského centra v Mikulčicích. Rukopis diplomové práce, FF UK, Praha.
- Košta, J. 2005: Přehled vývoje mečů karolinského typu, Středočeský vlastivědný sborník 23, 159–172.
- Košta, J. 2008: Několik poznámek k chronologii pohřebiště u VI. Kostela v Mikulčicích, Studia mediaevalia Pragensia 8, s. 277–296.
- Kouřil, P. 2003: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Zemlička (eds.): Dějiny ve věku nejistot: sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika. Praha, 894–906.
- Krumphanzlová, Z. 1961: K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích, Památky archeologické 52, 544–549.
- Kurasiński, T. 2009: Militaria jako element wyposażenia wczesnośredniowiecznych pochówków dziecięcych – próba interpretacji na przykładzie znalezisk z ziem polskich, Archeologia Polski 54, 209–248.
- Marešová, K. 1983: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno.
- Mazuch, M. 2013: Velkomoravské keramické okruhy a tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích. Brno.
- Měřínský, Z. – Unger, J. 1990: Velkomoravské kostrové pohřebiště u Morkůvek (okr. Břeclav). In: Pravěk a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka. Brno, 360–401.
- Měřínský, Z. 1985: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích. K problematice venkovských pohřebišť 9.–10. stol. na Moravě. Praha.
- Neuhäuslová, Z. a kol. 2001: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- Pollex, A. 2003: Die Totenhochzeit. Ein Beispiel zur Dekodierung slawischen Toteninventare mit Hilfe von Quellen zum neuzeitlichen Volksglauben. In: U. Veit et al (eds.): Spuren und Botschaften. Interpretation materialer Kultur. Münster, 385–398.
- Poulik, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.
- Profantová, N. 2003: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: N. Profantová – B. Kavánová: Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela. Brno.
- Rejholcová, M. 1995: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra.
- Ruttkay, A. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakai, Slovenská archeológia 24, 245–395.
- Smetánka, Z. 1993: Archeologie ochranného zvuku, Dějiny a současnost 1/93, 7–9.
- Smetánka, Z. 1998: Archeologie ptačího vejce, Dějiny a současnost 20, 7–10.
- Sommer, P. 1997: Raně středověká ecclesia lignea a archeologie. In: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. Brno. 276–278.
- Skutil, J. 1983: Raně středověký Rajhrad a jeho místní i funkční proměny, Historická geografie 21, 235–253.
- Staňa, Č. 1960: Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně, Památky archeologické 51, 240–293.
- Staňa, Č. 1961: Zjišťovací výzkum na slovanském hradišti v Rajhradě. Přehled výzkumů 1960, 92–94.
- Staňa, Č. 1997: Anfänge des Klosters in Rajhrad im Lichte der archäologischen Quellen. In: J. Maříková-Kubková et al. (eds.): Život v archeologii středověku. Praha, 597–609.
- Staňa, Č. 2006: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog. Brno.
- Stašíková-Štukovská, D. 2001: Vybrané nálezy z pohřebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávaní staromoravských a nitrianských Slovanov. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský (eds.): Velká Morava mezi Východem a Západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Brno, 371–388.
- Stašíková-Štukovská, D. 2004: Prínos pohrebiska v Borovciach k výskumu raného stredoveku. In: Balneologický spravodajca, Vlastivedný zborník múzea 2001–2002 (Balneohistorica Slovaca 38). Piešťany, 150–157.
- Stašíková-Štukovská, D. 2006: Problematika včasnostredovekých výklenkových hrobov, Študijné zvesti 39, 77–84.
- Stloukal, M. a kol. 1999: Antropologie. Příručka pro studium kostry. Praha.
- Štefan, I. 2009: Frühmittelalterliche Sonderbestattungen in Böhmen und Mähren. Archäologie der Randgruppen?, Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 50, 139–162.
- Štefan, I. – Krutina, I. 2009: Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči, Památky archeologické, 119–212.
- Tolasz, R. a kol. 2007: Atlas podnebí Česka. Praha – Olomouc.
- Tomášek, M. 2007: Půdy České republiky. Praha.
- Unger, J. 1995: Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera, Jižní Morava 34, 218–228.
- Unger, J. 1997: Rajhrad (okr. Brno-venkov), Přehled výzkumů 1993–94, 232–234.
- Ungerman, Š. 2001: Poznámka k velkomoravskému nákončí z Rajhradce (okr. Brno-venkov), Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity M 6, 167–176.
- Ungerman, Š. 2005: Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu, Archeologické rozhledy 57, 707–749.
- Ungerman, Š. 2007: Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na Pískách. Rukopis dizertační práce, FFMU, Brno.
- Ungerman, Š. 2010: Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě. In: Š. Ungerman – R. Přichystalová (eds.): Zaměřeno na středověk: Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám. Praha, 220–239.
- Ungerman, Š. 2011: Schwertgurte des 9. bis 10. Jahrhunderts in West- und Mitteleuropa. In: J. Macháček – Š. Ungerman (eds.): Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa Studien zur Archäologie Europas 14. Bonn, 575–608.
- Vendtová, V. 1969: Slovanské osídlenie Pobedima a okolia, Slovenská archeológia 17, 119–232.
- Žapletalová, D. 2002: Několik poznámek k velkomoravskému Rajhradu. In: Brno v minulosti a dnes 16, 13–31.

Great Moravian burial ground in Rajhradice

The presented article discusses the early medieval burial ground in the cadastral community Rajhradice (Brno-Country District). It offers complex evaluation of the burial ground in terms of spatial, chronological and social analysis.

The burial ground was examined in 1952–1953 and in 1975 under the leadership of J. Král, J. Nekvasil and Č. Staňa. It was uncovered in its entirety and represents a complete set for further processing. The catalogue of the burial ground was published in 2006.

The remains of a total of 244 individuals from 239 graves were uncovered at the burial ground. Anthropological material from the burial ground was processed by Jan Jelínek of the Moravian Museum (MZM) and Milan Stloukal of the National Museum (NM), but their findings have not been published yet. Out of the 244 individuals subjected to anthropological analysis, the gender of 25 adults was undetermined, and the age of 24 of the dead was impossible to estimate more closely. The necropolis included 90 children, 30 members of *juvenis* category without determination of the gender, 43 men and 56 women. The masculinity index of the Rajhradice necropolis amounts to 767.857. The number of persons burying their dead at the burial site might have been 76 or 137 (given the duration of the necropolis for 100 or 50 years).

An utter majority of the grave pits were of rectangular shape in top view; the graves maintained the common east-west orientation with northward deviations. The necropolis contained alcove graves, graves with partial or complete stone cladding and graves fitted with coffins, which even comprised 52% of all the graves. No individuals laid in a non-standard position were discovered at the locality, only seven graves slightly differed from the ordinary rite. Five double graves were discovered at the necropolis.

A total of 129 graves at Rajhradice burial ground (54% of all the graves at the necropolis) contained grave goods, whereas 110 graves (46%) did not. Higher equipment of male graves compared to other population groups can be observed. The grave goods at the burial ground were rich: the locality contains luxury Veligrad jewellery (basket-shaped, column-shaped and other earrings), *gombík* buttons, a belt-end decorated with a Christian motif as well as militaria – axes, spurs with a line of rivets transverse to the arm and a Y-type sword. A ceramic vessel was only found in seven graves.

The Rajhradice necropolis is situated on an irregular triangular territory with the maximum length of 70 metres and maximum width of 42 metres, covering the area of approximately 2,100 square metres². The graves at the burial ground only exceptionally violated one another, which may signal that they were labelled in some way on the surface in their time. Only eight graves were located in superposition. The necropolis was not divided into districts according to age or gender. We can see lines of different length and regularity at the burial ground, as well as free spaces. While the smaller ones might have been connected with trees or bushes, a large, almost free space approximately in the centre of the burial ground attracts interest. The area of approximately 15 x 10 metres, somewhat elongated in west-east direction, contains only six early medieval

graves. Č. Staňa carefully expressed an idea that it might have been the location of a wooden church whose remnants were not detected because of significant disruption of the terrain during the research. Alternative interpretations of the situation are also possible, however: for example that the free space was originally raised above the surrounding terrain, the early medieval graves did not reach the bedrock with their bottoms and were therefore destroyed without trace. It is impossible to monitor the spatial development of Rajhradice burial ground in time, because no chronological horizons can be singled out based on the inventory (see below). Chronologically sensitive items, above all spurs, are located in both northern and southern parts of the burial area, forming no substantial concentrations.

Although the state of Great Moravian chronology is not satisfactory, it is necessary to attempt at least at rough dating of the Rajhradice necropolis. No chronological horizons can be followed based on the analysis of the grave inventories of Rajhradice burial ground. No items enabling unambiguous dating of the graves into the older stage of the Great Moravian period occurred at the locality. On the contrary, the presence of the most recent variants of spurs and of the Y-type sword is indicative of even post-Great-Moravian dating of some graves. I am of the opinion that the grave goods contained in the female graves does not contradict recent dating based on the male ones. The documented variants of jewellery do not classify the locality into older Great Moravian horizon, and the present variants of Veligrad jewellery do not rule out the possibility of dating the burial ground to the end of the Great Moravian period, or even past it. The burial ground therefore can be dated to younger Great Moravian or post-Great-Moravian horizon. At the same time, a typical female jewel of the young-stronghold period, S-shaped earrings, did not appear at all at the locality.

From the viewpoint of the social structure, we can state that the burial ground is closer to a church necropolis than to rural graveyards by its character. Luxury Veligrad jewellery and militaria appear at the locality, while the representation of ceramics is low; stone constructions, unknown from the rural milieu, appear there. The character of a burial ground belonging to a central locality may be supported also by the presence of luxury “imported” fir wood, the absence of extraordinary positions of the dead, the masculinity index or the estimate of the size of community burying their dead there. The burial ground in Rajhradice therefore most probably belonged to a central locality.

The question that offers itself is which centre it was. We need not go very far to find the answer: the monastery of Rajhrad, which was according to written sources founded on the site of an older stronghold, is located nearby. No fortification has been archaeologically proven yet. However, I am of the opinion that a locality with central functions did not always have to include fortifications. In any case, the burial ground in Rajhradice testifies to the presence of a central locality.

Soňa Hendrychová

Ústav pro archeologii FFUK

Celetná 20

email: sona.hendrychova@seznam.cz

The quest for medieval deserted villages in the Strzelin Heights region (Wzgórza Strzelińskie) in Silesia. Preliminary results

Krzysztof Fokt – Maria Legut-Pintal

Abstrakt

Překládaná studie shrnuje výsledky interdisciplinárního výzkumu realizovaného autory v letech 2007–2014. Předmětem zájmu byly pozůstatky zaniklých středověkých vsí, tedy skupina výrazných archeologických památek dlouho opomíjená tradičním polským badáním (kap. 1). Hlavním cílem výzkumu, jenž byl zahájen již roku 2007 v oblasti dolnoslezského střelínského masivu, bylo změnit tuto nepříznivou situaci a vyhledat dobře uchované relikty zaniklých vsí známých z písemných pramenů (kap. 2). Náplní studie je zasazení zkoumaných vsí do širšího historického kontextu (kap. 3) a prezentace dvou etap výzkumu (kap. 4–5).

Abstract

In the present paper, the results of archaeological investigations conducted in the years 2007–2014 by the authors will be briefly presented and summarized. In fact, two separate research undertakings by two authors representing different institutions, but following joint research agenda, were merged in the following text into one single history of investigation, focused on a group of archaeological sites hitherto neglected in the Polish research tradition (see below, part 1), i.e. remains of deserted villages from the late Middle Ages. The main goal of the research undertakings which began in 2007 in the Strzelin Heights region was to change this inconvenient situation by discovering well-preserved material remains of some villages known from written evidence (see below, part 2). In order to place the abandoned villages of the Strzelin Heights into respective, appropriate socio-spatial framework, a short analysis of their historical context was also made (part 3). Eventually, two stages of the fieldwork were presented and commented (parts 4–5).

Klíčová slova: Slezsko – Střelínské pohoří – středověk – zaniklé vsi

Key words: Silesia – Strzelin Heights (Wzgórza Strzelińskie) – Middle Ages – deserted villages

DOI: 10.14712/25707213.2018.2

1. Remarks on the hitherto Polish research on late medieval deserted villages

Late medieval deserted villages in Poland have never become an autonomous subject of archaeological research, as it happened in the states neighboring with Poland to the west and south. In fact it should be even stated – despite optimistic opinions of some Polish scholars (*Poklewski 1987*, 32; *Świętosławski 2011*, 5; *Żemigala 2011*, 11) – that there has been no planned and conceit archaeological investigation of late medie-

val rural milieus in Poland. If any archaeological sites related to late mediaeval rural settlements were excavated at all, these were cases of research-driven projects focused actually on early Middle Ages, excavations concentrated on late medieval fortified seats or emergency documentations of accidentally discovered material remains from the past (see the reviews of research by *Kajzer 1996*, 161–172, passim; *Żemigala 2011*; *Poklewski-Koziell 2011*; *Fokt 2012*, 31, 35, 39, 41, 42, 64–65, 71–109).

There were various reasons and circumstances which resulted in neglecting the late medieval rural sites in

Poland. In general, rural settlements younger than the mid-13th century have never attracted any special concern of Polish archaeologists. Polish medieval archeology has been for a long time almost exclusively focused on early Middle Ages, displaying no concern to other sites from later periods than the urban and fortified ones. In the areas incorporated to Poland after World War II yet another factor must be taken into consideration – for a long time their new inhabitants did not feel much at home there and thus they did not display any particular motivation to investigate local late medieval or early modern remains, generally treated as “German”. There was also no such personality in Polish archaeology, as Vladimír Nekuda in Moravia or Zdeněk Smetánka in Bohemia, who would launch huge investigation of medieval villages and thus attract attention of both scholars and broader public. Only recently the attitude towards the material remains of late medieval villages began to change, leading to wider acceptance of the need to investigate such sites by the means of archeology. Despite that, general view of results hitherto obtained in Poland differs a lot from what may be said about situation in Germany or Czech Republic. Among the researches of late medieval remnants of rural settlements conducted in Poland there have been neither – except from some minor activities on a few sites (see *Fokt 2012*, 84–89; *Hensel – Hilczer-Kurnatowska – Łosińska 1995*, 161–162; see also further, by Sudetes and Carpathian Mts.) – excavations of deserted villages, nor extensive rescue excavations of existing village cores. What has been researched are translocated village cores, remnants of some auxiliary settlements, elements of infrastructure (streets, fords, watermills) and spurs of non-agrarian production. Moreover, there is no chance for change of that situation as long as perspectives of rural archaeology in Poland would remain dependent only from actual plans of infrastructural investments across the country. In such case, “typical” deserted medieval villages will still remain beyond the interests of Polish archaeologists.

This statement is especially true when it comes to the deserted villages of the mountainous areas of southern Poland, which rather cannot count on being involved in any program of rescue excavation. Only a few of such sites have been subdued to any sort of archaeological research. Just as in case of such sites researched in the lowlands, most of those discovered in the Sudetes and Carpathian Mts. were not deserted late medieval villages *sensu strictiori* – that is rural complexes grounded or at least reorganized in the late Middle Ages (2nd half of 13th – beginning of the 16th centuries) – but abandoned or translocated settlements originating from the previous period (Sobótka, site 4: *Geschwendt 1922*; *Domańs-*

ki 2002, 80, nr 180; *Fokt 2012*, 87, table III.1; *Dubiecko*, site 3: *Parczewski 2007*, 26–30; *Frydman: Niemiec 2012*, 13–14). Only in Zachełmie in Giant Mts. (Karkonosze); (cf. *Fokt 2012*, 88 and archival data quoted there), Głębinów in the former episcopal duchy of Nysa/Neisse (*Romiński 1969*, 19; *Fokt 2012*, 87, tab. III.1) and by Falsztyn in the Spisz region (*Tobiasz 1964*; *Parczewski 1974*, 70, annot. 4) some parts of deserted or translocated village cores of late medieval foundation were identified by archaeologists or at least archaeologists somehow – by participation (Falsztyn) or subsequent documentation of discoveries of non-professionals (Zachełmie) – contributed to their investigation.

2. Deserted medieval villages in the northern part of the Strzelin Heights as potential object of investigation

An idea to launch a field research project on deserted medieval villages of one of Silesian microregions was born as a reaction to the unsatisfying state of research, briefly described above. The number of regions to choose from was not very high, as the density of deserted villages in Silesia is not comparable to the situation in England, Bohemia, Moravia or Lower Austria. The choice of Strzelin Heights region was caused by three factors potentially advantageous from the viewpoint of future field research (*Fig. 1*). Firstly, some basic historical inquiry on this region has already been done (*Eisert 1935–36*; *1937*; *1938*), which allows to create a preliminary list of deserted villages and premises of their location in field. Secondly, most of the presumed deserted village cores should be looked for in the areas at present covered with forests – which does not guarantee that they will be well preserved, but at least allows not to exclude this possibility *limine*. Finally, quite huge density of deserted late medieval settlements in the area of Strzelin Heights, especially in its northern part (at least three deserted villages and one manor on around 22 square kilometers of forested area) makes the search for their relics potentially easier and more effective. Moreover, apart from villages deserted in the late Middle Ages, there are at least two presumable older settlement cores of villages existing up to present times: Pogroda and Gębczyce, to be found in the northern part of Strzelin Heights (see *Vug 1890*, 285; *Brucksch 1926*; *Fokt 2010*, 264–265), at least the latter being situated in woodland.

Abandoned medieval villages of the Strzelin Heights region constitute a unique group of sites especially interesting from the viewpoint of history of rural settlement and economy. They were all located in a highland area most exposed to the risk of low

Fig. 1. Location of the Strzelin Heights region (Wzgórze Strzelińskie), by M. Legut-Pintal. – Obr. 1. Poloha Strželiňské pahorkatiny (Wzgórze Strzelińskie). Vypracovala: M. Legut-Pintal.

economic efficiency due to the characteristics of geosystems in which they existed. The area of Strzelin Heights did not offer the settlers either fertile soils comparable to the loess soils of the neighboring lowlands or flatness of terrain which would facilitate the cultivation of fields and prevent soil from being rinsed off by surface flow. Therefore, the deserted villages of the Strzelin Heights may be treated as a sample for an extreme case study, which could allow us to state to what extent agriculture was profitable in a highland area and with what sort of non-agricultural activities it was supplemented in order to provide subsistence for the inhabitants of the villages and feudal rent for their owners (see Fokt 2010, 265–266).

3. Historical context of the deserted villages in the northern part of the Strzelin Heights

All villages that once existed in the highest parts of the Strzelin Heights, at present covered with forests, were probably grounded during the last wave of intensification of rural colonization in the years 1290–1300 (cf. Maleczyński 1960, 396), under the rule of Bolko I the Severe (+1301). Therefore, we would be dealing with the output of the advanced phase of the high medieval rural colonization, taking place yet in the framework of *ius Theutonicum*, in which both local and immigrant peasant populations were engaged (including the second or even third generation of German settlers, which may be at that time already regarded as native Silesians, especially in the southern part of the country).

The process of high medieval rural colonization of the Strzelin Heights may be roughly divided into three phases. Initially, in the last quarter of the 12th and the 1st quarter of the following century, the outer fringes of the region were being settled rather spontaneously on behalf of the Silesian dukes and nobles. Subsequently, the phase of intensification followed, characterized by introduction of the *ius Theutonicum*, further increase of the number of villages and consolidation of local dominions – both ecclesiastical, represented by the Cistercian monastery of Henryków (see Pater et al. ed. 1991; cf. Dąbrowski 1956; Korta 1964, 82–83, passim), and secular, with dominant role of the lords of Strzelin (see Rutkowska-Płachcińska 1965, 39–51). In the final stage – after 1290, when the region was separated from the Wrocław duchy and became a part of the realm of Bolko I the Severe – the old centre of the lords of Strzelin was replaced by a chartered town of ducal foundation (grounded 1292) and Clarissine convent founded there by Bolko I (1295) joined Henryków monastery as the second monastic institute of the region (cf. Przybyłowicz 2016). The nuns from Strzelin were bestowed with land and revenues not only in the town, but also in the closest, northern part of the Strzelin Heights. An important part of the rich donations of Bolko I was the patronage of the parish church in Strzelin, which was responsible for pastoral care of some former knightly possessions as well as of ducal villages, newly founded in the Strzelin Heights – among them, those of special interest for us, which were later abandoned.

Such a structure of the abovementioned parish was not accidental: the late encroachment of Bolko I into the structures of power and settlement of the region forced the duke to use three main tools to underpin his rule in Strzelin and its surroundings. The backbone of the ducal power was, of course, the former domain of the lords of Strzelin, taken over and actively transformed by the duke (see Rutkowska-Płachcińska 1965, 49–51). Secondly, location of the chartered town Strzelin allowed the ruler to concentrate economic power in his hand. Finally – last, but not least – on behalf of the duke a few new settlements in the northernmost part of the Strzelin Hills were founded. The hypothesis of ducal foundation may be supported directly in case of the *Prądkowo manor, which was in 1299 granted by Bolko I as hereditary possession to the four Prądko brothers (SUB 6, no. 393). A few charters support also indirectly the supposition of ducal foundation in case of the villages Goschwitz and Crosssyn, which belonged to the Strzelin Clarissine convent, founded by the abovementioned Silesian duke (SR 2660, 3663). In case of Goschwitz even some payment reserved

exclusively to the ducal treasury was mentioned in 1332 (SR 5098).

All the above mentioned villages of ducal foundation are known only from documents created in the 13th and 14th centuries and were probably abandoned yet before the end of the 14th century (see *Fokt 2010*, 265). Among the deserted settlements in the northern part of the Strzelin Heights, only the village (not manor, see *Fokt 2010*, 264) Buchwald was yet in the 16th century mentioned as still existing (see *Goliński 2007*, 13, 22–23). That village was probably of noble foundation, as yet in the 14th century some members of the Samborowice (Tschammer) family were selling a forest called Buchwald, situated between the villages Buchwald and Goschwitz (SR 6696–6698)¹. In the 15th and 16th centuries Buchwald was a part of the Gromnik (Rummelsberg) domain of the noble Czirn family, very influential in this part of Silesia. Also another village in the region, which will be often referred to in this paper, was a part of the Czirn domain: Geppersdorf, today named Gębczyce. All other settlements situated in the part of the region at present covered with forests were probably abandoned much earlier, yet in the 14th century.

4. The first stage of the research on Strzelin Heights (2007–2009): the northwestern part of the region

In the year 2007, the first stage of field research on the abandoned villages on the Strzelin Heights began, launched on behalf of the Institute of Archaeology of the Wrocław University. At this point all attempts to find any relics of the villages Goschwitz, Buchwald, Prądkowo or Crossyn failed (see *Fokt 2010*, 267). Quite unexpectedly, however, a settlement which could be interpreted as one of the translocated village cores – the one of the village Geppersdorf (at present: Gębczyce) was discovered. The site, although being at present situated within the limits of the village Dębniaki, was registered under the num-

ber 3 in Gębczyce, as according to the local tradition written down by teacher *Brucksch (1926)* it should be there that the buildings of Geppersdorf were initially built. The site was subdivided into two parts: site 3A, provisionally identified as remnants of the peasant settlement, and site 3B: the former manor.

The most of the area of the site 3A was in 2007 a meadow upon Ciszek stream (a right tributary of Pogródka), destined to be forested, with little trees already growing there. In the westernmost part of this site, on its turn, thick bush was growing. The site 3B – lying round 300 m to the east of 3A – was been at that time, on the contrary, covered with forest. Both parts of the site were subject to sounding excavations in the years 2007–2009, organized on behalf of the Institute of Archaeology of Wrocław University. On the site 3A one small sounding trench (II/07) was explored in the year 2007 in its eastern part and two sets of sounding trenches (III/07 with annexes excavated in 2008 and V/09 with annexes) were explored in its central part in the years 2007–2009 (see *Fig. 2*).

On the site 3B one sounding trench (I/07) was excavated in the northern part of the island interpreted as a rest of a moated site, an assumed fortification “on water” (Wasserburg), in 2007. This little sounding trench was situated on the inner slope of an elevation of ground registered in the northernmost part of the island, as it has been presumed that the elevation could have been a rest of a rampart and expected that, like on many ringforts, rich sequence of cultural layers was probable to reside just behind the line of fortification. A few other trenches were opened on the shore of the pond on which the above-mentioned island was situated: the trench no. IV/09 to the northeast of the island, where relics of a water-mill were expected, and the trenches VI–VII/09 with annexes directly to the east of the pond. The latter were stretching from north to south and were meant to cut across an assumed way leading towards the island (*Fokt 2012*, 310; see also *Fig. 2* in this paper).

From among all the excavation trenches, only exploration of the trench II/2007 brought negative results, that is no anthropogenic layers upon the natural subsoil and below the recent humus; only one mobile find (a tiny potsherd, probably of late medieval origin) was found there. In the trenches I/07 and IV/09 various layers – in some of which fragments of late medieval pottery and metal objects resided – were registered, which were heaped up by the inhabitants of the abandoned village in order to heighten the island and the dam. However, neither cultural layers *sensu strictiori*, nor any spurs of buildings were discovered both on island and to the northeast from it. However, in the largest sets of sounding trenches on both sites 3A (trenches III/07 with annexes and

¹ See also: State Archive (Archiwum Państwowe) in Wrocław, Rep. 121, charters, no. 34 (referred to also by *Eistert 1937*): *siluam Buchwalt inter uillam Gostonczic et Buchwalt in praedicto Nostro Strelinensi districtu*. The name *Coztenzcic* – which may be also read, according to *F. X. Goerlich (1853, 7)* *Costenczit*, respectively *Gostonczicz* or *Gosconczicz* – mentioned in the source (State Archive in Wrocław, Rep. 132a, charters, no. 5), was erroneously interpreted as the name of another deserted village *Costanz* by *K. Wutke* and *E. Randt (SR 6696)* and as the name of the still-existing village Pogroda (germ. Pogarth) by *Gaik et al. 2005*, 20. Another corrupt form of the name Goschwitz, in the original charter spelled *Coszotiz* (State Archive in Wrocław, Rep. 121, charters, no. 2), but sometimes spelled incorrectly (*Gospotus* or *Cospotiz*) after later copies, was misinterpreted as the name of the still existing village Chociwel (*Stelmach ed. 1991*, no. 807).

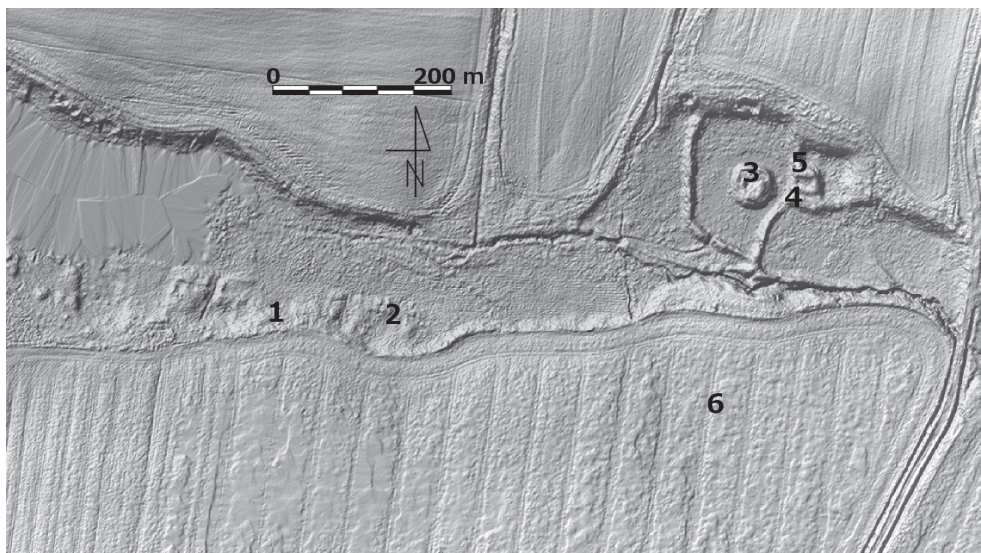

Fig. 2. Gębczyce, pow. strzeliński (Strzelin county), site 3: Situation of excavation trenches upon an DTM of the site. Scale 1 : 5000 (source of the DTM: COGiK K. Fokt, M. Legut-Pintal). 1. Site 3A, trenches III and V with annexes. 2. Site 3A, trench II. 3. Site 3B, trench I. 4. Site 3B, trenches VI-VII with annexes. 5. Site 3B, trench IV. 6. Site 3B, location of the *grossus Pragensis* found in 2008. – Obr. 2. Gębczyce, okres Strzelín (Strzelin county), poloha 3: umístění archeologických sond vynesené na digitální model terénního reliéfu. Měřítko 1 : 5 000 (zdroj digitálního modelu terénního reliéfu: COGiK vypracovali: K. Fokt, M. Legut-Pintal). 1 – sídliště 3A, sondy III a V s rozšířením. 2 – sídliště 3A, sonda II. 3 – sídliště 3B, sonda I. 4 – sídliště 3B, sondy VI-VII s rozšířením. 5 – sídliště 3B, sonda IV. 6 – sídliště 3B, místo nálezů pražského groše nalezeného roku 2008.

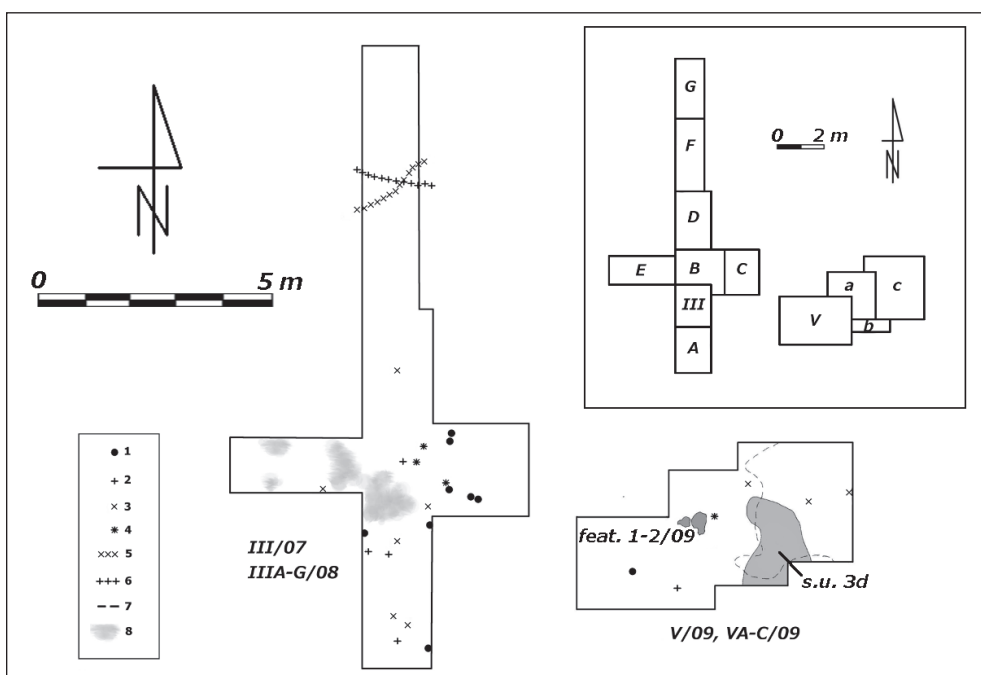

Fig. 3. Gębczyce, pow. strzeliński (Strzelin county), site 3: Numbering of the trenches III and V with annexes (scale 1 : 400) and planigraphy of finds and features registered in them (scale 1 : 200); elaborated by K. Fokt according to the field documentation. 1. Postholes. 2. Metal items discovered in the s.u. 2. 3. Metal items discovered in the s.u. 3. 4. Metal items discovered in the contact zone of the s.u. 2 and 3. 5. Northern boundary of the s.u. 3. 6. Northern boundary of the s.u. 4. 7. The range of the stone paving. 8. Agglomerations of charcoal. – Obr. 3. Gębczyce, okres Strzelín (Strzelin county), poloha 3: číslování sond III a V s rozšířením (měřítko 1 : 400); zanesení polohy příslušných nálezů a objektů (měřítko 1 : 200); vypracoval: K. Fokt podle terénní dokumentace. 1 – sloupové nebo křulové jamky. 2 – kovové předměty nalezené ve vrstvě 2. 3 – kovové předměty nalezené ve vrstvě 3. 4 – kovové předměty nalezené na rozhraní vrstev 2 a 3. 5 – severní hranice vrstvy 3. 6 – severní hranice vrstvy 4. 7 – plocha s kamenným dlážděním. 8 – koncentrace uhlíků.

V/09 with annexes) and 3B (trenches VI–VII/09 with annexes) some more interesting anthropogenic relics were registered, which documented the existence of the medieval settlement.

The stratigraphy of the central part of the site 3A was simple. Directly upon the natural clay sediment (s.u. 4), a 2–18 cm thick, dark and fat cultural layer was registered (s.u. 3), consisting of clayish residue rich in organic fraction, containing pieces of charcoal. Upon it, directly below the recent humus layer (s.u. 1), a brownish, humic accumulation layer was observed (s.u. 2). There were also a few anthropogenic features registered in all the excavated area of the site 3A: nine postholes constituting no regular structure and 3 shallow pits of irregular shape, of which two (feat. no. 1–2/09) were only 1–3 cm deep and 10–20 cm long (see *Fig. 3*). The third one, registered as stratigraphic unit no. 3d and documented only partially, was at the same time the largest. It was characterized by fat, clayish and organic filling generally similar to the cultural layer (s.u. 3), from which it was, in fact, not separated by any sharp limit. The pit in which the layer 3d was deposited was only 1–4 cm deep.

The stratigraphy registered in the main set of excavation trenches on the site 3B (trenches VI–VII/09 with annexes) was far more complicated. Generally, three stages of settlement were registered. In the first one, a few levelling layers of different characteristics were deposited on the site upon the natural clay. Some of them (s.u. 4a, 7) comprised of considerable amount of organic material mixed with clay and contained many mobile finds; others (s.u. 5, 5a, 3c) were composed mostly of clay and very few finds were found therein. Above all the leveling layers deposited in the first stage of settlement registered on the site 3B two anthropogenic features were documented: a fireplace and a stone paving (see *Fokt 2012*, fig. VI.4 left). In the second phase of settlement development, relics of the previous stage were covered with a humic residue mixed with clay (s.u. 3), upon which, in the northern part of the excavated space (trench VI/09), a stone paving was registered (see *Fokt 2012*, 175, fig. VI.4 right and 176, fig. VI.6).

The above described strata, which were accumulated in the 1st and 2nd stages of settlement development, were covered with a brownish humic layer (s.u. 2). In the central part of the excavated space, upon the s.u. 2 and right beneath the recent humus and forest bed, two sections of stone foundations were discovered (see *Fokt 2012*, 134–135, fig. V.6–V.8). They were both running from west to east, being round 0,9 m broad. In order to discover the western boundary of the northern section of stone construction, an annex numbered VIIb was opened, in which the western edge of the foundation was

discovered. Especially in this, northern section of stone foundation larger stones were laid on its inner and outer edges, the inside of it being filled with smaller stone material. The form of the foundation described above suggests that once it used to bear some wooden construction (see *Fokt 2012*, 133–135). Its localization allows to hypothesize that it was the road leading to the island, which would well correspond with the terrain configuration visible in field and recognizable on the DTM (see *Fig. 2*).

The excavation on both parts of the site (3A and 3B) brought to light rich assemblages of mobile finds, most of which comprised of ceramics. The oldest horizon of settlement, represented by the stratigraphically lowest features on both parts of the site (s.u. 3d on the site 3A and the heart discovered in the trench VI/09 on the site 3B), should be probably attributed to the earliest stage of settlement regulated on the terms of *Ius Theutonicum* on the Strzelin Heights, that is, the 2nd half of the 13th century. The mobile inventory of that phase is represented by pieces of wheeled pottery made in technology typical for the final stage of the early medieval period and also ornamented in a way correspondent to the dawn of the early Middle Ages. Pieces of pottery of that sort are known only from the oldest anthropogenous layers of the site; all other ceramic finds may be safely attributed to the late medieval period, namely the 14th through beginning of the 15th centuries (see *Fokt 2010*, 271–273, 274; 2012, 311). Generally the assemblage of ceramics found in Gębczyce was older than the mass of ceramic finds from the Gromnik castle, dating from the mid-15th century (see on that briefly *Fokt 2012*, 311). Among the discovered pottery sherds pieces of pots prevailed; there were, however, also other forms represented (see *Fokt – Piekalski 2011*, 415–416), as jugs (on the site 3A), bottles, bowls and a tripod-pan (only on the site 3B). Most of ceramic finds of late medieval technotype was made using materials and techniques typical for

Fig. 4. Gębczyce, pow. strzeliński (Strzelin county), site 3A: a ferrule for fixing a scythe's blade on a shank (inv. no. 73). Scale 1 : 2 (photo and elaboration K. Fokt). – *Obr. 4.* Gębczyce, okres Strzelín (Strzelin county), poloha 3A: kování upevňující čepel kosy na násadě (inv. č. 73). Měřítko 1 : 2. Foto a úprava: K. Fokt.

Fig. 5. Gębczyce, pow. strzeliński (Strzelin county), site 3A: a key discovered in the s.u. 3 (inv. no. 96). Scale 1 : 2. (photo and elaboration K. Fokt). – Obr. 5. Gębczyce, okres Strzelin (Strzelin county), poloha 3A: klíč nalezený ve vrstvě 3 (inv. č. 96). Měřítko 1 : 2. Foto a úprava: K. Fokt.

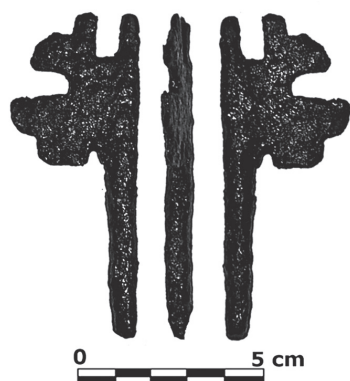

Fig. 6. Gębczyce, pow. strzeliński (Strzelin county), site 3A: a part of a key discovered in the s.u. 3 (inv. no. 118). Scale 1 : 2 (photo and elaboration K. Fokt). – Obr. 6. Gębczyce, okres Strzelin (Strzelin county), poloha 3A: zlomek klíče nalezený ve vrstvě 3 (inv. č. 118). Měřítko 1 : 2. Foto a úprava: K. Fokt.

Fig. 7. Gębczyce, pow. strzeliński (Strzelin county), site 3A: a part of a horse bit (inv. no. 81). Scale 1 : 2 (photo and elaboration K. Fokt). – Obr. 7. Gębczyce, okres Strzelin (Strzelin county), poloha 3A: zlomek koňského udidla (inv. č. 81). Měřítko 2 : 1. Foto a úprava: K. Fokt.

the pottery classified by *Paweł Rzeźnik* (2005) as type C2; there were, however, also other types represented: B0, B1 and C1.

During all three seasons of excavation, on the site 3A (the village) there were discovered 26, and on site 3B (the manorial part of the settlement): 37 iron finds. Among the iron items from the site 3A there were 5 fragments of knives, 2 cells of chains, 2 parts of mowing tools (see *Fokt – Piekalski* 2011, 412; *Fokt* 2012, 199, fig. VII.2 and fig. 4 in the present paper), 1 whole (Fig. 5) and 1 incomplete key (Fig. 6), 1 segment of a chain, 1 piece of horse bit (Fig. 7), 1 incomplete horseshoe, 1 lump of melted iron (see *Fokt* 2012, 244, fig. VIII.8), 1 fragment of a staple and 1 nail. On the site 3B there were found up to 7 nails, 3 iron rings (presumably cells of chains), 2 punches (see one of them by *Fokt* 2010, 275, fig. 5, no. 2 and *Fokt* 2012, 242, fig. VIII.6), 2 knives (one of them drawn by *Fokt* 2010, 275, fig. 5, no. 1), 1 whole (*Fokt* 2012, 243, fig. VIII.7) and one incomplete horseshoe, 3 horseshoe-nails (two of them: *Fokt* 2012, 243, fig. VIII.7), 1 hook (part of a hinge or a staple) and 1 arrowhead².

Certainly the most interesting find made of non-ferrous metal discovered in the settlement complex Gębczyce 3 was a piece of a silver coin, found in the year 2008 on a field, to the south from the site 3B (situation of the finding was depicted on the Fig. 2; the fragment of the coin itself: Fig. 8 in this paper)³. It was a part of a grossus Pragensis of Charles IV of Luxembourg, king of Bohemia (1346–1378). Unfortunately, this accidental finding cannot be put in any relation with the stratigraphy of the site 3 in Gębczyce; nevertheless, the coin was most probably lost nearby the village yet in the time of its existence. Apart from this unique finding, also a piece of not specified artifact made of copper alloy was uncovered in the s.u. 5 in the trench VIIa/09 on the site 3B.

There were also a few finds made of stone discovered on both parts of the settlement complex Gębczyce 3, among them four artefacts interpretable as hones, made of local quartz-sericite slate⁴. Two of them originated from the site 3A and two from the site 3B. They were all discovered in stratigraphic contexts related to the earlier stages of the existence of the rural settlements on both sites, comprising the settlement complex Gębczyce 3: in the s.u. 3 respec-

² All iron finds were cleaned off and preserved in the Laboratory for Archaeometry and Preservation of Finds of the Institute of Archeology of the Wrocław University.

³ The coin was discovered by dr. Aleksandra Pankiewicz during her visit on the site and its preliminary attribution provided by professor Krzysztof Jaworski; it should be also mentioned here that both these scholars provided much help and support to the excavation conducted in Gębczyce.

⁴ The typology and provenience of the stone material were determined by dr. Ewa Lisowska, to whom the authors would like to express their gratitude.

Fig. 8. Gębczyce, pow. strzeliński (Strzelin county), site 3B: a piece of a *grossus Pragensis* of Charles IV discovered in 2008 (inv. no. 81). Photo and elaboration by K. Fokt. Scale 2 : 1. – Obr. 8. Gębczyce, okres Strěln (Strzelin county), poloha 3B: zlomek pražského groše Karla IV. Nalezený roku 2008 (inv. č. 81). Měřítko 2 : 1. Foto a úprava: K. Fokt.

tively 3/2 on the site 3A and in the layers 3/4a on the site 3B. The findings of hones made of local stone material proves that quartz-sericite slate from the so called “Jęglowa series” – exploited either in the still-existent villages Jęglowa and Krzywina or in one of the deserted settlements in the northern part of the Strzelin Heights – was not only exported to the Silesian towns (Wrocław, Legnica, Nysa: see *Lisowska 2013*, 209, with further references), but also used locally.

The scope of excavation conducted on the site 3 in Gębczyce and the state of elaboration of their results allow only to bring some small insights into the form and structure of the deserted village core, related probably to the primitive location of the village Geppersdorf. It consisted probably of two separate parts, registered as the sites 3A and 3B, the latter being the manorial, and the former – the peasant settlement. Especially interesting would be the continuation of research on the site 3B. It is not only rich in various mobile finds, but also offers a unique possibility to study relics of primordial space organization and architecture which are surprisingly well-preserved as three-dimensional structures visible on the ground surface (ponds, dams, island). This reflection was only confirmed by the analysis of the DTM based on airborne laser scanning, made available to the broader public in 2014 (cf. further and *Fig. 2*). There are a few landforms which may be interpreted as preserved parts of the settlement visible on the surface of the area, located to the west from the part of the site 3A already subdued to investigation (see *Fig. 2*). It seems, however, that most of the structures related to the peasant settlement on the site 3A were already destroyed. On the contrary, the site 3B offers huge variability of convex structures which are well preserved and could illustrate the economy and topography of a local manor on the Strzelin Heights.

5. The second stage of the research on Strzelin Heights (2014): the northeastern part of the region

In the year 2014 new opportunities to broaden and deepen the agenda of research on the abandoned villages of the Strzelin Heights emerged, thanks to the official state project ISOK (system of the country’s protection against extreme hazards), which included publishing of DTM based upon airborne laser scanning through the platform geoportal.gov.pl.⁵ Study of the published DTM of the northern part of the Strzelin Heights revealed that in a saddle between the main ridge of the Heights, stretching from the Gromnik Mt. northwards, and the massif of Garnczarek there are well-preserved and clearly visible relics of a deserted rural settlement (see the preliminary report: *Fokt – Legut-Pintal 2014*). According to the information provided by *Oscar Vug (1890, 286)*, the newly discovered settlement should be identical to the abandoned village named Goschwitz, of which some relics (interpreted as wells) were known to the local inhabitants yet at the very end of the 19th century.

There may be distinguished three main groups of material vestiges of the deserted village that are recognizable on the DTM. The first and most interesting one comprises of concave and convex land forms, which are destructs of the buildings which used to exist on the intravillan plots. The preliminary estimation of those features allows to suppose that at least on four of those plots – all of them situated in the northern row (frontage) – the main buildings were quinary (or even larger) peasant houses. These multi-functional housing establishments were aimed with their gable ends towards the village green (pol. *nawisie*, germ. *Anger*). They were two-wings buildings with four rooms (among them, certainly a chamber and a hall) arranged in line perpendicularly to the axis of the village core and the fifth (a granary?) neighboring with the fourth to the east.

Another group of features recognizable in the DTM are spurs of delimitations which surround the whole village core and divide the intravillan plots. It would rather be pointless to speculate about the measurement of those plots basing only upon the DTM. It is, however, possible to hypothesize on the metrolgy of the whole village core, which is rectangular and resembles typical disposition of a Silesian *Angerdorf*. In the preliminary report concerning the discovery of the settlement (*Fokt – Legut-Pintal 2014*, 223) an attempt of reconstruction of the acreage of the village core was presented, according to which it was to be around 10 ha large. Such an acreage of the deserted

⁵ Official website of the Project ISOK: <http://www.isok.gov.pl>

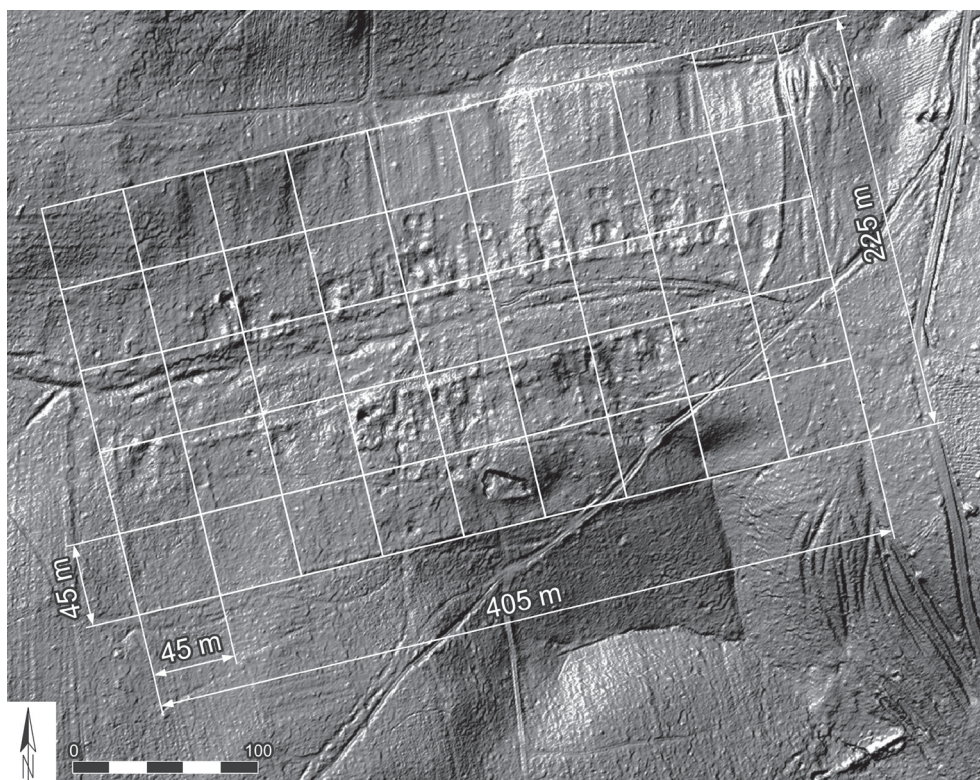

Fig. 9. Strzelin Heights, pow. strzeliński (Strzelin county): Perfect 45 meter (1 chain) grid manually adjusted to fit the settlement layout (source of the DTM: COGiK; elaboration M. Legut-Pintal). – Obr. 9. Střelínská pahorkatina, okres Střelín: ideální čtvercová síť (délka čtverce 45 m) ručně přizpůsobená a proložená skrz půdorys zaniklé vsi (zdroj digitálního modelu terénního reliéfu: COGiK; vypracovala: M. Legut-Pintal).

village core seems to be overestimated as a result of inaccurate approximation of its length. In order to eliminate this defect, another attempt of area estimation was made. The extreme plot on the western edge of the southern frontage, “protruding” from the rectangle of the village core, was eliminated from the estimation in order to reconstruct the basic, regularly rectangular measurement. It turned out that the basic rectangle – or rather parallelogram – of the village core had quite regular dimensions, with its longer sides measuring 405 m and the shorter sides being 225 m long. Both those values reflect the basic module of measurement, which would be ca. 45 m long. The same module is easily recognizable in the plots of the central part of the village core, which are twice so deep and divided by the 45 m wide village green. This basic module of ca. 45 m length should be identified as the chain (pol. *sznur*, germ. *Seil*) which was used at the location of the village – that is, ca. 10 rods (pol. *pręty*, germ. *Ruten*), each ca. 4,5 m long. In that case, the acreage of the village core should be estimated on exactly 15 acres (pol. *morgi*, germ. *Morgen*) – not 18, as it has been supposed in the preliminary report – with longer side measuring 9 and the shorter one 5 chains (see Fig. 9).

The third group of anthropogenous land forms recognizable on the DTM and probably related to the deserted village are the features lying outside the village core: delimitations of field plots, vestiges of field cultivation, old tracks preserved as road gullies (pol. *wąwozy drożne*, germ. *Hohlwege*) and quarries. It is difficult to identify those, which would be related to the deserted village. Nonetheless, an attempt to distinguish some of those features as effects of the activities of the inhabitants of the abandoned Goschwitz, even basing upon sole DTM, would not be hopeless. Respective reasoning should rest upon three groups of information that may be read out of the DTM: lengths of basic measurement units (estimated above), elimination of linear land forms not harmonizing geometrically with the village core, and, on the contrary, distinguishing those that do not correspond with present courses of roads, paths and plot limits.

Apart from the features identifiable as relics of the village Goschwitz, vestiges of another deserted late medieval settlement were luckily identified on the DTM of the northeastern part of the Strzelin Heights. These were detected in the upper valley of Jegłówka stream, where actually no one would expect good preservation of any land forms of medi-

eval origin because of establishing of ponds in this area in the modern era. Nevertheless, careful observation of the DTM revealed that on the northern slope of upper Jegłówka valley, in the lowest part of the Garnczarek massif, a group of linear, convex landforms exists which may be identified as relics of another deserted village core. The features recognizable on the DTM are probably spurs of its outer delimitation. Signs of divisions of intravillan plots are, unfortunately, less recognizable. The part of the village core discovered in Jegłówka valley which was not destroyed by younger human activities is less regular than the village core identified by us above as Goschwitz. Nonetheless, probably the same measurement unit was used there – a ca. 45 m long chain (chord) and the northern side of the non-existent village core was ca. 5 chains long. According to the situation of the village core found in Jegłówka valley, it should be probably identified as material relics of the village Buchwald.

On both sites, identified by us operationally as material relics of the village Goschwitz and Buchwald, pieces of pottery analogous to the ones excavated on the site Gębczyce were found, which supports the identifications presented above. More knowledge on them will be obtained through further investigation. At the moment, attempts have been made to put both unique sites in the Strzelin Heights under legal protection by their registration as immobile monuments in the Lower Silesian Bureau for Protection of Antiquities (DWUOZ) in Wrocław, in order to prevent the deterioration of their condition. It seems obvious that those two sites, with their exceptionally well preserved relics of medieval buildings, delimitations and infrastructure, should become a subject of interdisciplinary study.

The paper was submitted by authors on 7 January 2015. See also Fokt – Legut-Pintal 2016.

Bibliography

Primary sources: editions

- Pater et al. ed. 1991. *Liber fundationis claustrae sanctae Mariae Virginis in Heinrichow, czyli Księga Henrykowska*, elaborated and translated by R. Grodecki, 2nd, edition (with facsimile of the source), Wrocław.
- SR. *Regesten zur schlesischen Geschichte*, ed. C. Grünhagen, K. Wutke, E. Randt, *Codex Diplomaticus Silesiae*, vol. 7, 16, 18, 22, 29, 30, Breslau 1875–1930.
- SUB. *Schlesisches Urkundenbuch*, ed. H. Appelt, W. Irgang, vol. 1–6, Köln – Wien – Graz 1963–1998.

Secondary sources

- Brucksch, E. 1926: Ein verschollenes Dorf, Heimatblätter für den Kreis Strehlen 4/1.
- Dąbrowski, H. 1956: Uformowanie się wielkiej własności feudalnej klasztoru Cystersów w Henrykowie, Roczniki Historyczne 21: 1953–1954, 109–149.
- Domański, G. 2002: Ślęża w pradziejach i średniowieczu, Wrocław.
- Eistert, K. 1935–36: Untergegangene Dorfer im Kreise Strehlen, Heimat-Blätter für den Kreis Strehlen 13/1–3, 14/1–6.
- Eistert, K. 1937: Drei Wüstungen am Rummelsberge, Heimat-Blätter für den Kreis Strehlen 15/1–2.
- Eistert, K. 1938: Bergbau im Kreise Strehlen in früheren Jahrhunderten, Heimat-Blätter für den Kreis Strehlen 16/3–4.
- Fokt, K. 2010: Pierwszy etap badań opuszczonych osad wiejskich na Wzgórzach Strzeleńskich, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne, vol. 52, 263–278.
- Fokt, K. 2012: Późnośredniowieczne osadnictwo wiejskie na Dolnym Śląsku w świetle badań archeologicznych, Kraków.
- Fokt, K. – Legut-Pintal, M. 2014: Wzgórze Strzeleńskie (zanikła średniowieczna wieś), Silesia Antiqua, vol. 49, 221–224.
- Fokt, K. – Legut-Pintal, M. 2016: Zanikłe wsie Wzgórz Strzeleńskich: stan i perspektywy badań. In: Wieś zaginiona: stan i perspektywy badań, Chorzów, 113–145.
- Fokt, K. – Piekalski, J. 2011: Current problems of research on production, processing, storage and distribution of food in the medieval rural environment of Lower Silesia. In: J. Klápště – P. Sommer. (eds.): Rurality VIII: Processing, storage, distribution of food: Food in the medieval rural environment, Turhout, 409–420.
- Gaik, E. – Gołaszewski, J. – Stelmach, R. – Żarzycka, H. – Majewski, W. 2005: Przeworno: historia i teraźniejszość, Przeworno.
- Geschwendt, F. 1922: Vino bei Zobten, Schlesische Geschichtsblätter 15/2–3, 40–41.
- Goliński, M. 2007: Dzieje zamku na Gromniku. In: K. Jaworski – A. Pankiewicz (eds.): Gromnik. Z dziejów zasiedlenia i zagospodarowania szczytu, Wrocław, 9–24.
- Görlich, F. X. 1853: Geschichte der Stadt Strehlen in Preussisch-Schlesien, Breslau.
- Hensel, W. – Hilczek-Kurnatowska, Z. – Łosińska, A. 1995: Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, vol. 7, Poznań.
- Kajzer, L. 1996: Wstęp do archeologii historycznej w Polsce, Łódź.
- Korta, W. 1964: Rozwój wielkiej własności feudalnej na Śląsku do połowy XIII wieku, Monografie Śląskie vol. 8, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Lisowska, E. 2013: Wydobycie i dystrybucja surowców kamiennych we wczesnym średniowieczu na Dolnym Śląsku, Wrocław.
- Maleczyński, K. 1960: Śląsk w okresie od połowy XII do połowy XIV w. In: K. Maleczyński (ed.): Historia Śląska, vol. 1 (until 1763), part 1 (until the mid-14th cent.), Wrocław, 238–617.
- Niemiec, D. 2012: Badania archeologiczne we Frydmanie na Spiszu w latach 2009–2010. In: U. Janicka-Krzywdą – K. Słabosz-Palacz (ed.): Z dziejów Frydmana, 12–14.

- Parczewski, M. 1974:* Przyczynki do dziejów najstarszego osadnictwa w Karpatach polskich, *Acta Archaeologica Carpathica*, vol. 14, 69–78.
- Parczewski, M. 2007:* Nowe początki starego Dubiecka, Rzeszów.
- Poklewski, T. 1987:* Źródła archeologiczne dotyczące wsi późnośredniowiecznej – zabudowa, gospodarka, kultura materialna, mieszkańcy, *Rocznik Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków*, vol. 1987 (printed 1988), issue 2, 31–41.
- Poklewski-Koziełł, T. 2011:* Uwagi o programie badań archeologicznych nad średniowieczną wsią w Polsce. In: W. Świętosławski (ed.): *Terra incognita: Archeologiczne studia nad późnośredniowieczną i nowożytną wsią*, *Acta Archaeologica Lodziensia*, no. 57, Łódź, 13–22.
- Przybyłowicz, O. M. 2016:* Klasztor klarysek w Strzelinie – uposażenie, darowizny i dochody. Przyczynek do standardu życia wspólnoty w świetle prawa zakonnego i dokumentów, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 71/2, 19–46.
- Romiński, W. 1969:* Badania ratownicze na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Głębinowie, pow. Nysa, Terenowe badania archeologiczne na Opolszczyźnie, 18–19.
- Rutkowska-Płachcińska, A. 1965:* Strzelin, Ścinawa i Grodków: nieudane możnowładcze założenia targowe w XIII wieku, *Studia z dziejów osadnictwa*, vol. 3, 39–67.
- Rzeźnik, P. 2005:* Ceramika naczyniowa z wykopu nr 1 na Placu Nowy Targ. In: C. Buśko (ed.): *Wschodnia strefa Starego Miasta we Wrocławiu w XII–XIV wieku. Badania na Placu Nowy Targ*, Wrocław, 97–110.
- Stelmach, R. (ed.) 1991:* Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska, vol. 1: until 1300, Wrocław.
- Świętosławski, W. 2011:* Słowo wstępne. In: W. Świętosławski (ed.): *Terra incognita: Archeologiczne studia nad późnośredniowieczną i nowożytną wsią*, *Acta Archaeologica Lodziensia*, no. 57, Łódź, 5.
- Tobiasz, M. 1964:* Odkrycie w lesie fałszyńskim, *Wierchy* 33, 206–207.
- Vug, O. 1890:* Schlesische Heidenschanzen, ihre Erbauer und die Handelsstrassen der Alten. Ein Beitrag zur deutschen Vorgeschichte, vol. 2, Grottkau.
- Żemigala, M. 2011:* Badania archeologiczne wsi średniowiecznej w Polsce (lata 1945–2010). In: W. Świętosławski (ed.): *Terra incognita: Archeologiczne studia nad późnośredniowieczną i nowożytną wsią*, *Acta Archaeologica Lodziensia*, no. 57, Łódź 7–12.

Krzysztof Fokt

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie,

Wydział Prawa i Administracji, Pracownia Wydawnictw Źródłowych

krzysztof.fokt@uj.edu.pl

Maria Legut-Pintal

Politechnika Wrocławska,

Katedra Historii Architektury, Sztuki i Techniki

maria.legut-pintal@pwr.edu.pl

Od bojovníka k rytíři – na okraj úvah o proměně českých zemí ve vrcholném středověku¹

From a warrior to a knight – incidental remarks on the transformation of the Czech lands in the High Middle Ages

Robert Antonín

Abstrakt

Studie je zaměřena na analýzu šíření rytířské kultury ve středověkých českých zemích. Předkládá pokus o revizi stávajícího stavu bádání, v rámci kterého je výzkum rytířství metodologicky podřízen výkladovému modelu státu tzv. „středoevropského typu“. Jádrem textu tvoří úvahy o procesu geneze rytířské kultury v českých zemích, jako o jednom z projevů kulturního transferu. Šíření rytířství ve středověkých Čechách autor chápe jako doklad proměny myšlenkového světa nobility a její sebeidentifikace. Oproti dosavadnímu bádání představuje text hypotézu, že posouvá přijetí rytířského kulturního kódu na počátek 12. století, a do značné míry tak v tomto aspektu stírá uměle vytvořené hranice mezi západoevropskou a středovýchodoevropskou oblastí ve středověkém období.

Abstract

The study analyses the spreading of the chivalric culture of transformation in the Czech lands of the Middle Ages. The author presents an attempt at a revision of the current state of research, within which the investigation of chivalry is methodologically subjected to the interpretive model of the so-called “Central European type of state”. The core of the text is comprised by reflections on the process of the genesis of chivalric culture in the Czech lands as one of the manifestations of cultural transfer. The author understands the spreading of chivalry in Bohemia as an evidence of the transformation of the mental world of the nobility and of its self-identification. Contrary to the previous research, the text presents a hypothesis shifting the acceptance of the chivalric cultural code to the beginning of the 12th century, thus to a significant extent erasing in this aspect the artificially created boundaries between the West European and the Central and East European regions in the medieval period.

Klíčová slova: středověká transformace – elita – rytířství

Key words: medieval transformation – elite – chivalry

DOI: 10.14712/25707213.2018.3

Rytíři, bojovníci, paradigma a „matrix minulého“

V poměrně košaté diskuzi o povaze českého středověkého státu za vlády přemyslovské dynastie, která se již téměř třináct let odehrává, lze nalézt, přes řadu rozdílných pohledů na vnitřní vývoj českých zemí v období 11.–13. století, přinejmenším jeden pevný bod. Je jím všemi přijímaný, či předpokládaný fakt, že na území přemyslovského *regna* probíhal v naznačeném období proces komplexní proměny vrcholící

ve 13. století a dotýkající se kvalitativních i kvantitativních faktorů života společnosti. Jedním ze stěžejních aspektů dotčené problematiky budících v této souvislosti eminentní zájem badatelů zůstává otázka formování české středověké šlechty. Její zodpovězení je bytostně propojeno s řešením většiny sporných míst polemiky živěné rozdílnými výklady povahy organizace veřejné moci v *regnu* přemyslovských knížat, jakož i disparátními pohledy na poměr mezi mocí panovníka a nobility. Dlužno připomenout, že kontroverze mezi pojetími se znásobují společně

¹ Studie vznikla v rámci řešení projektu SGS15/FF/2016–2017 realita a skutečnost ve středověku, řešeného na FFOU.

s historiografickou reflexí přerodu knížectví v království na počátku 13. století. Zde vedou k formulování odlišných hypotéz týkajících se samotného procesu proměny české raně středověké společnosti ve společnost, jejíž vnitřní struktura na počátku 14. století již v zásadě odpovídá – stejně jako relace mezi jejími členy – vrcholně středověkému „západoevropskému“ stříhu (Třešník – Žemlička 2007; Jan 2007; Žemlička 2007; Klápště 2011; Vaníček 2011). „Svoji“ diskuzi v tomto ohledu zažila ostatně přibližně ve stejné době i archeologie. I zde byla jedním ze základních problémů otázka spojené se šlechtou, konkrétně pak problematikou počátků šlechtických hradů (Klápště 2003; Durdík 2004; Razím 2004).

Lze vysledovat, že fenomén formování české šlechty zaujímá v rámci bádání zaměřeného na připomenutý proces společenské proměny dvojí roli. Na straně jedné je explicitně předmětem výzkumu. V této rovině se snažíme přinést odpovědi na otázku geneze a rané podoby české šlechty na základě popisu zapojení nobility 12. století do politických, správních či hospodářských struktur přemyslovských Čech a Moravy. Vše má, jak už to bývá, i druhý, víceméně přehlížený, aspekt související s problematikou historiografické konstrukce historické „reality“, k níž docházelo řádově v horizontu posledních dvou století. V této rovině plní fenomén české šlechty (spolu s tím i její geneze a vývoje) roli jednoho z lakmusových papírků detekujících středověkou proměnu českých zemí jako takovou. Jednoduše řečeno, „ranost“ či „vrcholnost“ forem života středověké společnosti v našich zeměpisných šířkách jsou posuzovány primárně na základě charakteristik, jimiž vystihují historičky a historici společenské elity daného období (tj. vedle panovníka též šlechtu). Rozdíl mezi „raným“ a „vrcholným“ proto mnohdy zůstává především rozdílem na úrovni charakteristik, kterými je v rámci modelových projekcí medievalistů přibližován svět elit. Takto vytvářená kategorizace středověké epochy je přitom v zásadě ahistorická, podléhající dichotomii „starý-nový“ (či „moderní“), jež je však nutně vlastní pohledu přes rameno, tj. z místa tady a teď do minulosti, dichotomii, která nutně svádí k hodnotícím konotacím (Le Goff 2007, 40–67).

Pojetí „raného středověku“ vytvořené na české historické materii přitom splývá s termíny: kníže, knížecí družina, hradská soustava, beneficium (ve smyslu výsluha), knížecí soud, atd., zatímco pojetí „vrcholného středověku“ se překrývá s termíny král, pozemková šlechta, královská komora, beneficium či feudum (ve smyslu léno), zemský soud atd. Spolu s tím nutí zmíněná kategorizace epochy k zavedení bodu předělu mezi „starým“ a „novým“. Jakkoli se dnes již historikové pod tlakem výsledků sociologických a kulturně-antropologických bádání odklonily od revolučně pojímaných cézur, a neuvažují o bodu, ale

etapě či delším časovém horizontu společenské proměny, o dynamizaci české společnosti v časovém horizontu druhé poloviny 12. až první poloviny 13. století (Žemlička 1997, 265–309; Žemlička 2002, 197–544; Klápště 2005; Jan 2006, 172–253; Žemlička 2011, 37–83; Antonín 2012, 68–182). Přesto zůstává motiv přelomu, jakožto nutná součást zvolené optiky, jedním z klíčových momentů celé diskuze o povaze české středověké státnosti. I to navrácí motivy spojené s nobilitou, respektive šlechtou, stále znovu a znovu do hry.

Přehlédneme-li výsledky probíhající diskuze, je třeba uznat, že přinesla v řadě dílčích aspektů zpřesnění jak terminologického uchopení dané problematiky, tak prohloubení našich poznatků o fungování a vnitřních mechanismech organizace středověké společnosti Čech a Moravy, jakkoli konec polemik není v této chvíli v dohledu. Uzavření diskuze o povaze české středověké státnosti v rámci všeobecného konsensu by snad za daného stavu bádání bylo předčasné a na škodu věci. V souvislosti s úvahami předloženými výše, je však třeba upozornit na skutečnost, že se naše bádání o elitách českého středověkého státu, jeho povaze a fungování, ocitá stále více ve virtuálním světě modelů založených na teoretických postulátech, které již v řadě případů nevznikají v procesu poznávání minulosti pomocí metod historické vědy, ale v důsledku sociálních interakcí, k nimž ve vědecké komunitě docházelo a dochází. Vědomá shoda mezi jejími příslušníky, jakož i shoda nevědomá, založená na apriorním přijímání hypotéz, které se tak stávají dále nedokazovanou, v zásadě mytologickou složkou poznávání minulosti, to obojí je tmelem převládajícího paradigmatu (Kuhn 1997; Feyerabend 2001; Antonín 2011).

Jistě, jde o jev, který provází historické bádání od nepaměti. Avšak vzhledem k roli, již se poznávání dějinný základů české státnosti i v dnešní době těší, jakož i váze, kterou doposud má historický argument v politických hrách 21. století, je třeba na dotčený virtuální aspekt procesu poznávání realizovaného moderní historiografií soustavně upozorňovat. Důvod je prostý. Vzhledem k etablování historie jako vědy, k němuž došlo v průběhu dvou předchozích staletí, získalo naše poznávání minulosti, realizované cechem odborníků vyzbrojených kritickou racionalitou a s ní úzce propojenými metodami, punc epistemologické operace vedoucí k (vědeckému) poznání jistých pravd, o které lze opírat nejen vědoucí reflexi přítomného, jakož i rozhodnutí směřující do budoucnosti. Historické poznání, které si však nevytváří odstup samo od sebe, a tedy nereflextuje podmíněnost svých výpovědí motivací historiků jakožto jedinců, či skupin jedinců, rozhodujících se tady a teď (a to nikoli nutně vždy na základě racionální a kritické úvahy), takové poznání se ocitá v poloze hada požírajícího svůj vlastní ocas. Stejně jako

Uroboros se lačně vrhá na sebe samotné, považující svoje počáteční hypotézy vycházející primárně z kulturního a sociálního kontextu poznávajícího jedince za historickou skutečnost, z níž se stává nikoli teoretické východisko, které je třeba ověřovat, nýbrž „kriticky poznaná“ dále nedokazovaná premisa – jakési místo paradigmatického uzlu, skutečnost, kterou každý ví a pokud ne, sluší se, aby věděl, či alespoň tušil.

Jistě nelze tvořit, a tedy ani bádát na poli dějin, bez momentu hermeneutického „předporozumění“ a s ním nutně spojené apriorní myšlenkové konstrukce vymezující nejen směr výzkumu, ale i jeho rozvržení a postup. Na tento hermeneutický kruh a jeho zákonitosti je však třeba soustavně upozorňovat, neztotožňovat interpretaci s faktem, neztotožňovat dějiny s „matrixem minulého“, virtuálním prostorem, v němž byl a je v konkrétním případě, jímž se chci na následných stranách zabývat, uzavřen i fenomén šíření rytířství v českých zemích. I ten, je dle mého soudu v současné české medievistice přirozeně propojen s problematikou vývoje české šlechty, a proto zkoumán v rámci diskurzivního pole politických a správně-hospodářských dějin, tedy oblasti, v níž je dnes z výše uvedených důvodů těžké odlišit virtuální svět stvořený historiografií a svět dějinných událostí a struktur *per se*. Těžištěm následujících úvah se proto stane tematizace „rytířství“ v širším kontextu kulturního transferu probíhajícího v západní i střední Evropě v průběhu 11.–14. století, kontextu, v jehož rámci je civilizační proces možné chápat nejen bez ostrých cézur, ale i přechodových období, a spolu s tím i vnímat moment sociální proměny nikoli jako most vedoucí ze stavu A do stavu B, ale jako vlastní charakteristiku života společnosti, nalézající metaforické vyjádření již v pověstném Herakleitovském zlomku o říčním proudu.

Historická věda na cestě za Svatým grálem

Přes výše naznačený nejednotný pohled české medievalistiky na vývoj české státnosti 11.–14. století, panuje v zásadě všeobecná shoda na tom, že ke všeobecnému přijetí rytířství jakožto sociálního modelu v českých zemích dochází někdy od druhé třetiny 13. století. Důvodů, které vedou autorky a autory k těmto závěrům, je několik. Jedním z nich jsou sporé doklady o znalosti rytířských her – především turnajů – v pramenech české proveniencí před zmíněnou dobou (Jan 2005; Dvořáčková-Malá – Želenka 2011, 209–221), druhým pak skutečnost, že o pronikání rytířské kultury uvažujeme v souvislosti se šířením ideálu rytíře v rámci epických a lyrických skladeb, které lokalizujeme až na dvoře Václava I. Mezi další argumenty náleží fakt archeologický

nedoložené výstavby hradů nového typu, k němuž se váže již ne tak zcela jasně prokazatelné „opoždění“ procesu feudalizace české šlechty. Na rovnici feudalita = rytířství, kladené do souvislosti s absencí šlechtických hradů, turnajů a dvorského básnictví před rokem 1240, je založen výklad o pomalém (oproti říšskému prostředí) pronikání rytířství do českých zemí obecně, případně jeho úzké vazby na panovnické prostředí. Roli zprostředkovatele kulturního přenosu sehrává v těchto výkladech výhradně panovnický dvůr přemyslovských knížat a králů (Macek 1997; Soukup 2009; Dvořáčková-Malá – Želenka 2011, 194–250).

Prezentovaný přístup se dle mého soudu vyznačuje několika slabunami. Jednou z nich je právě apriorní podřízení výzkumu rytířství paradigmatu převládajícímu v oblasti bádání o vývoji české středověké společnosti založenému na teorii tzv. středoevropského typu státu, v rámci něhož došlo ke zrodu české šlechty a feudalizaci společnosti až v průběhu 13. století – v rozsáhlejší měřítku spíše v jeho druhé polovině. Přitom platí, že diskuze o platnosti tohoto výzkumného rámce probíhá především na poli politických a hospodářských dějin a pro fenomén rytířství, zůstává paradigma platným, neboť zpochybnění modelu předkládajícího hypotézu o nekompatibilitě světa české nobility 11. a 12. století se světem západoevropské šlechty téže doby, k němuž v rámci polemik došlo, nebylo doposud aplikováno ve v rámci výzkumu mentality nobility přemyslovského regna. Jakkoli i zde lze jmenovat výjimky sledující danou problematiku v širších strukturálních a kulturních souvislostech (Vaníček 2006; 2007), je patrné, že převládající tendence českého bádání zakládá své analýzy na interpretaci pramenů diplomatické a hospodářské povahy. Na rozdíl od západoevropské situace je však ve středo-východním evropském prostoru takto zacílené bádání odkázáno na několik málo kusů listin (v řadě případů mladších falz), dokládajících převážně posuny v rámci hospodářských struktur a implicitně zachycujících změny na úrovni státní organizace, formou jmenování typů úřadů etc. Tento přístup navazující metodologicky především na tradici pozitivistického dějepisectví (s jeho důrazem na nalézání fakticity) a marxistické dějepisectví (zdůrazňující roli materiálních struktur ve vývoji společnosti) ztotožňuje realitu, jako celek, s fyzicky zažívanou zkušeností, což mu do značné míry znemožňuje sledovat problematiku života středověké společnosti právě na úrovni mentálních struktur.

Výsledky historického bádání dlouhodobě přijímajícího podněty z kulturně-antropologických a sociologických analýz ukazují, že naše vnímání toho, co je reálné, nutno rozšířit a zahrnout do tohoto „prostoru skutečného“ i svět imaginace. Ten lze charakterizo-

vat jako oblast vytvářenou jednak osobní, především však kolektivní zkušeností různých sociálních skupin a v posledku i lidstva jako druhu, tedy souborů zkušeností, jež jsou uchovávány v kolektivních pamětech lidských společenství a na obecnější úrovni též ve všeobecně sdílených kódech lidské kultury. (Assmann 2001; Halbwachs 2009).

Zmíněné imaginační oblasti, kladoucí horizonty myšlenkovým světům jednotlivců i společenství, ovlivňují jejich životy srovnatelnou měrou, jako svět fyzické existence. I proto je nutné považovat je za integrální součást reality (Le Goff 1998; Berger – Luckmann 1999).

Přijetí tohoto metodologického východiska současně umožňuje změnu přístupu k problematice geneze a vzniku české středověké šlechty. Naši tématy již nebudou otázky zaměřené na rozsah majetku české nobility, forma jejího zapojení do správy *regna* a odměna z toho vyplývající, či hledání podstaty urozenosti. Na jejich místo nastoupí nové tázaní spojené proměnami myšlenkového světa těch, kteří bojují, a především posunům na úrovni jejich sebeidentifikace. Stručně, pokusíme se sledovat proces kulturního přenosu na úrovni kolektivní identity a o ni se opírající identity jednotlivce. Jak se pokusím ukázat níže, tato změna optiky přesazuje výzkum šíření rytířské kultury v českých zemích do nového terénu, mimo výkladový rámec modelu středověkého typu státu, jakož i jeho kritiků. Opouští dosavadní apriorní svázání směru výzkumu s otázkami politického, hospodářského a správního vývoje. Posuny, k nimž došlo mezi 11.–14. v dotčených oblastech, vnímá v genetickém propojení s proměnami na úrovni mentálních struktur, bez snahy určit příčinu a důsledek. Vše zde tvoří metaforicky řečeno šroubovici DNA, tj. genetického kódu středověké kultury, neustále se proplétající ve spirálovitém procesu proměny. Kultura založená na tomto kódu, pak nikdy nenabývá podobu statického stádia, naopak, je věčným pohybem (Antonín 2012, 37–68).

Vrátíme-li se ještě na okamžik k současnému stavu bádání, pak za druhou slabinu výkladu kladoucího recepci sociálního modelu rytířství v českých zemích až k polovině 13. století považují skutečnost, že je jeho pronikání do našich zeměpisných šířek posuzováno až podle symptomů vrcholné rytířské kultury, tedy především na základě výskytu dvorské epiky a lyriky, jakož i rytířských her na dvorech posledních Přemyslovců. Takto vedený výzkum přehlíží poznatky vztahující se k možnostem „hladkého“ kulturního transferu, které poukazují na nutnou dlouhodobou znalost přenášených vzorců jednání v prostředí přijímající kultury – v tomto konkrétním případě v prostředí české nobility, panovníka nevyjímaje – pro jejich konečný úspěšný přenos. Stávající výklad počátku rytířství v Čechách však *de facto* operuje se

zjednodušenou a poněkud schematickou představou přijetí celého sociálního konstruktů v již víceméně komplexní podobě – prostě tak, jak jej známe z básní Ulricha von Etzenbach či Wilhelma von Wenden (Iwańczak 2001, 19–49; Vaníček 2007, 178–188; Dvořáčková-Malá – Želenka 2011, 194–221).

Dotčený přístup tak sice zohledňuje kulturní odlišnosti, tradice, a tudíž i celkové možnosti přijímajícího prostředí absorbovat přenášené podněty, současně však přehlíží, že právě vzhledem k dotčeným možnostem transferu, je přijetí rytířství v českých zemích ve 13. století v podobě vrcholné dvorské kultury, především dokladem skutečnosti, že k samotnému procesu poznání, přijetí a sdílení nových hodnot odpovídajících konceptu křesťanského rytíře, docházelo v dlouhodobém horizontu po celé 12. století, tedy od doby, kdy byl tento koncept přijat i v německé části Říše. Zdůrazněme však, že ani tehdy nešlo o přijímání komplexního kulturního vzorce jednání a očekávání, ale o recepci těch jeho aspektů, které byly českému prostředí blízké, nebo se mu postupně blízkými staly. K uchopení dané problematiky je třeba podstatně komplexnější rozbor, nevystačíme s „pouhou“ syntézou chronologických sousledností mezi prvními zmínkami o turnajích, hradech a rytířskou literaturou.

Evropský kontext

V prvé řadě nelze opomíjet evropský kontext vývoje rytířské ideje. Zde je třeba zdůraznit, že vývoj rytířství procházel i v geografických oblastech, které spojujeme s místem jeho zrodu, několika fázemi. Evropská historiografie přes řadu diskutabilních momentů chápe rytířství jako sociální konstrukt, který se uplatnil v souvislosti s dozráním společenských podmínek někdy mezi 9. a 11. stoletím. Naznačená chronologie je současně jedním ze sporných míst a souvisí s otázkou, nakolik je *miles* 10. století totožný s mužem vystupujícím v pramenech pod stejným označením na konci století jedenáctého. Od poloviny 11. století byl v souvislosti s tzv. bojem o investitu odstartován proces propojení ideálu světského válečníka s ideálem bojovníka za víru a Krista (*miles Christi*). Z pohledu evropské kultury se jednalo o syntezi dvou prastarých ideálů: hrdinného válečníka (nejen) germánských ság a ideálu člověka vedoucího duchovní boj za křesťanskou víru doprovázející církev od jejích počátků. V této souvislosti je „pravý“ středověký rytíř identifikován právě až jako *miles* druhé poloviny 11. století opírajícího se i sociální status založený na úzkém propojení se sakrální sférou. Tě se křesťanský rytíř přiblížil ještě více v souvislosti s argumentací ospravedlňující svaté války proti nevěřícím na samém konci 11. století, kdy byly zahájeny

křížové výpravy do Levanty. Přibližně v téže době vyjadřoval již termín *miles* také pocit sounáležitosti mezi skupinou lidí sdílejících určité hodnoty precizované církevními mysliteli (Harnack 1905; Wentzloff-Eggebert 1960; Fleckenstein – Hellmann eds. 1980; Fleckenstein ed. 1985; Borst ed. 1989²; Flori 2008).

Ve 12. století se již k obsahové náplni pojmu rytíř vyjadřovala řada autorů, mimo jiné i John ze Salisbury, Bernard z Clairvaux a další. Shrňme-li jejich myšlenky, rytíř 12. století je bojovník vystupující jako opora církve, a proto též bojující s nevěřícími a ctící duchovní. Spolu s tím takový muž pečuje o chudé a udržuje mír, za což neváhá bojovat. Svou povinnost chránit přitom bere tak vážně, že je ochoten za ochranu chudých a míru položit život. Kodifikace rytířství jako systému vzorců jednání a očekávání opírajících se o výše popsané zásady byla následně rozvíjena v rámci nově vznikající dvorské kultury, kterou historiografie vnímá jako další ze sociálních konstruktů utvářejících se od sklonku 12. století. Na dvorech dochází k sebereflexi rytířského ideálu. Centrem, z něhož se tento proces rozšiřuje do všech koutů Evropy, byla Francie, avšak z obecné perspektivy vtiskla v období od konce 12. do 14. století rytířská kultura osobitý ráz celé středověké Evropě, středovýchodní oblast kontinentu nevyjímaje. Přes lokální výlučnosti a modifikace tak středověký latinský svět propojila kultura, jejíž součástí je vše, co bývá s pojmem rytíř v obecném povědomí dodnes spojováno: turnaje, koně, heraldické znaky, zbroj, válka, a v ní excitace cti, též lov a další dvorské zábavy; na dvorech pak nenaplněná láska, a tedy i ženy, potulní pěvci ... a mnoho dalšího (Bumke 1997⁸; Iwańczak 2001; Fleckenstein 2002; Duby 2008; Flori 2008). Konec toho všeho je postupný, avšak ještě v 15. století, a mnohde i na počátku století šestnáctého, se rytířství jako komplex sociálních rolí těší nebývalému zájmu, jakkoli jde postupně spíše o rozmar, romantickou manýru, jež však představuje, podobně jako dnešní manýry, nesmírně důležitý komponent sociálního statusu nobility (Huizinga 1999, 103–225; Iwańczak 2004; Macek 1994). A vzhledem k českému prostředí ani to není vše, neboť od konce 14. století je slova rytíř užíváno i jako označení příslušníka stavu nižší šlechty – rytířského stavu (Macek 1996, 58–64). Rytířství tak nabývá nového významu. Tolik stručné chronologické shrnutí dané problematiky.

Za klíčový moment pro vývoj rytířské ideologie lze v rámci předestřené přehledu považovat posun ve vnímání společenské vrstvy *milites* v průběhu 11. století, kdy získává rytířství prostřednictvím přijetí starého modu *miles Christi* sakrální aspekt, jenž je posílen na konci této epochy vyhlášením první křížové výpravy. Rytířstvo se stává sociální skupinou, jejíž vymezení překonává majetkovou stratifikaci společnosti. Jde o společenství zahrnu-

jící jak krále, tak drobného klienta sloužícího baronovi, jenž je královým leníkem. V téže době začíná vznikat teoretická představa o zásadách a formách rytířova života, tedy o ctnostech, které mají zdobit rytířovu osobnost a zrcadlit se v jeho jednání. V této vývojové fázi jsou v souvislosti s rytířským ideálem zdůrazněny především distinktivní ctnosti odkazující ke kardinální statečnosti, ale přesto, již tehdy doplňují morální profil ctnostného válečníka díla církevních autorit i o projevy participace na ctnostech křesťanských: lásce, víře, naději. Nemylme se, doba dvorské kultury ještě zdaleka nenastala a rytířstvo je v rozmezí 11.–13. století, a v reálném životě i potom, společenstvím drsných chlapíků, cvičených od mládí v boji. Taktéž se nedomnívám, že tito muži v mládí studovali Salisburyho texty, aby věděli jak se chovat. Přesto se však ve zjednodušené podobě o „křesťanských povinnostech“ své životní role dozvídali od duchovních, kteří pečovali o jejich duše. Rezonuje zde proces prohlubující se christianizace evropské společnosti, jejímž silným momentem v oblasti dotýkající se bojovnícké ctnosti byl již několikrát zmíněný zrod křížácké ideje. Ta navíc napomohla univerzalizaci rytířské myšlenky, jež opustila Francii a v průběhu 12. století se ujala i v dalších koutech Evropy.

Právě tehdy, ve 12. století, dochází ke stabilizaci evropské společnosti. Stabilizaci, jež byla vnitřně závislá do značné míry na morálce sdílené rytířstvem, morálce vratkých a mnohdy překračovaných zásad, přesto však rámcově kontrolující afekty pomocí excitace role cti nutící dodržovat morální principy. Rytířství se stává étosem. Na straně jedné jde o promyšlený krok ze strany církevní hierarchie, vedle toho je třeba společně s Norbertem Eliaselem zdůraznit, že proces civilizace se ubírá i jinými směry než pouze reflexivní racionalizací světa vedoucí k postupné integraci společenské struktury. Dlouhodobé změny lidských individuálních i kolektivních struktur souvisí s upevňováním kontroly afektů, která nemá pouze racionální základ. Pojímání ustavení primárního modelu rytířství konce 11. století pouze jako důsledek činnosti církve by znamenalo redukovat vývoj lidské kultury čistě na proces postupné racionalizace, spojené v tomto případě s prospěchem jedné instituce. Ustavení nového habitu však bylo mimo to založeno i na výše zdůrazněných iracionálních aspektech: pocitu studu a hanby za nedodržení slibu. Ovládání afektů kultivuje a vyžaduje sama společenská struktura nacházející se v tomto případě ve stádiu feudalizace, kdy je centrální moc, která by byla s to donutit lidi ke zdrženlivosti, oslabena. Přesto ve společnosti 11.–13. století narůstá potřeba potlačení fyzického násilí, či spíše jeho udržení v takových mezích, které neohrožují životnost společnosti jako takové. Součástí rytířství jako

sociálního konstruktů je totiž v této době již obecně sdílená představa milosrdného zachování míru, řádu a spravedlnosti ve světě, propojená s ideálem panovnické moci, jenž je hoden následování. Překračování hranic dráždí svědomí a vyvolává hanbu a stud (*Elias* 2006, 266–278; *Duby* 2008, 307–322; *Antonín* 2013, 263–265).

Tato hypotéza pomáhá nalézt odpovědi na otázky, spojené s opětným obnovením moci králů ve druhé polovině 13. století – zasahujícím již nejen francouzské, či anglické, ale i české realie. Opětný nástup panovnické moci, která nutí lidi žít podle zásad zemského míru, a jež přiměje lidi brát ohled i na jiné a afekty vybíjet mimo zemi, je umožněn právě tím, že si sociální skupina ovládající prostředky vedení války – šlechta – v průběhu 12. a 13. století opravdu hluboce osvojila kulturní kód nesený rytířstvím. Výrazem naznačeného procesu osvojení je rozvoj dvorské kultury, činící i v českém království postupně od 13. století z drsné vojenské praxe hru, jejíž pomocí dochází ke kultivaci forem fyzického násilí – mimo jiné prostřednictvím rytířských turnajů a s nimi souvisejících her (*Elias* 2006; *Barber – Barker* 1991; *Bumke* 1997⁸, 342–379; *Macek* 1997; *Brzustowicz* 2003; *Jan* 2005; *Dvořáčková-Malá – Želenka* 2011, 209–221).

Na tomto místě lze tedy shrnout, že ve vývoji rytířské ideje je třeba v evropském kontextu rozlišit několik základních fází, jejichž datace je vzhledem k celé řadě aspektů čistě rámcová. V té první ukončené bojem o investituru, označoval termín *miles* bojovníka na koni, *de facto* elitního člena vojska. Od druhé poloviny 11. do druhé poloviny 12. století je již *miles* tím, koho dnes chápeme jako křesťanského rytíře (válčícího ve „spravedlivé“ válce proti nevěřícím). Třinácté a první polovina 14. století pak přináší sebereflexi sociálního konstruktů rytířství projevující se zrodem a rozvojem kurtoazního rytířství a v návaznosti na to i rytířstvím představujícím zábavný prvek dvorské společnosti a její hodnotový systém zároveň. Čtvrtá fáze přichází s druhou polovinou 14. století a končí rámcově s přelomem 15. a 16. století. Je charakteristická rytířskou reminiscencí a dvorskou manýrou mající však silný sociálně-stratifikační význam. Pro komplexní uchopení problému geneze a šíření rytířství v českých zemích by bylo zapotřebí sledovat, jakým způsobem se zde všechny řečené fáze projevovaly. V souladu s hlavním tématem předkládaného zamyšlení se však zaměřím pouze na pokus o zodpovězení otázky, kdy v českých zemích dochází k samotné proměně bojovníka v rytíře, jinými slovy, kdy česká šlechta přijímá kód křesťanského rytíře spojený s druhou fází vývoje rytířského fenoménu. Odpověď totiž může do značné míry lokalizovat moment proměny myšlenkového světa české elity.

Země plná kostelů, země svatého Václava

Prvním motivem, jenž sehrává v rámci sledované tematiky naprosto zásadní roli, se stane motiv v této době se šířící vlny zakládání románských (emporových, vlastnických) kostelů. Česká medievalistika v tomto ohledu sledovala především právně-ekonomické dopady daného jevu, což dokresluje i několikérý výklad notoricky známé historky o bílinském kastelánu Mstišovi v podání kronikáře Kosmy (*Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, 111; *Žemlička* 1997, 201, 242; *Klápště* 2005, 48–52; *Jan* 2007, 893–894; *Klápště* 2011, 62; *Antonín* 2012, 100–102; Velímský 2014, 337–347.)

Fenomén samotný však vedle toho nabízí přinejmenším dvě další interpretační roviny. V první řadě signalizuje změnu myšlenkového světa české nobility 12. století, jež odpovídá prohlubování christianizačního procesu ve středověkých Čechách v této době (*Merhautová – Třeštík* 1984, 116; *Berendová ed.* 2013, 241–247). Čeští předáci plně přijímali křesťanství jako „své“ náboženství a chopili se jej ve formě přístupné jejich mentálnímu horizontu. Víra pro ně představovala závazek, byla službou věčnému Králi králů – Ježíši Kristu. Vztah českých šlechticů ke Kristu tak získává podobu relace obecně spojované s feudální kulturou středověké Evropy (*Merhautová* 1971; *Tomaszewski* 1974). Jednoduché kostely z českého, a v menší míře i moravského prostředí, jakož i klášterní šlechtická založení podle této interpretace dokládají postupné přijímání feudálních vzorců sociální stratifikace a s nimi i fenoménu rytířství tvořícího základní kulturní a komunikační kód mezi urozenými válečníky celé Evropy. S jejich světem se česká nobilita setkávala osobně v rámci četných válečných i mírových cest do všech koutů středověkého Západu. Jedná se o nesčetné pobyty předáků a knížat na císařském dvoře, jejich účast na třech křížových výpravách do Levanty, které se v této době uskutečnily, podíl na válečných taženích císařů do Itálie a dalších příležitostných výpravách (*Žemlička* 1997, passim; *Žemlička* 2006; *Antonín* 2012, 166–182). To nám umožňuje klást kontakt české nobility s rytířským ideálem a jeho přenos do českých zemí nejpozději do druhé poloviny 12. století. Není jisté náhodou, že právě v této době nalézáme v pramenech případy užívání šlechtických predikátů, jakkoli jejich rozšíření spadá do 13. století (*Žemlička* 1997, 289; *Klápště* 2005, 88–92; *Vaníček* 2007, 171–175). I to přibližuje české šlechtice rytířskému světu západní Evropy.

Druhou interpretační rovinou, kterou nám vlna zakládání sakrálních jednoduchých staveb nabízí vzhledem k výzkumu fenoménu rytířství, představuje hojně diskutovaná reprezentativní, a přede-

vším fortifikační funkce těchto objektů, tvořících ve 12. století jeden z mála kamenných opěrných bodů v rámci tehdejšího stavitelského trendu ovlivňující charakter sídel české nobility. Lze shrnout, že výstavba kamenného kostela v sobě propojovala momenty křesťanské víry a vizualizace výlučného postavení jeho zakladatele vůči zbytku společnosti s praktickými momenty válečnického řemesla, kdy se pevná a vysoká kostelní věž, jakož i sama kamenná budova kostela, stávala důležitým prvkem v rámci obrany šlechtických sídel (Merhautová 1971; Hejna 1977; Žemlička 1997, 288; Pauk 2001, 37–45; Klápště 2005, 52–99; Klápště 2011, 62–64; Laval 2016). Je zřejmé, že rozvoj výstavby takových fortifikačních areálů nutně souvisel s hospodářskými možnostmi nobility umocněnými rozvojem kolonizační aktivity, a že tedy nestačilo pouhé myšlenkové přijetí této formy sídla, ale i znalost technologie. Přesto však nelze podceňovat roli, kterou představovaly právě kamenné sakrální stavby 12. století ve vývoji šlechtických sídel. Zdůrazněme, že jejich výstavba získává především ve druhé polovině nově umělecké impulsy přibližující „kamenný“ svět české nobility ke štaufskému říšskému prostředí, které představovalo v této době symbiózu pestré směsice vlivů, mezi něž se řadila burgundská, lombardská, ale též alsaská stavební tradice (Mencl 1965, 38). Akcelerace stavebních aktivit tohoto typu je jedním z průvodních jevů kulturního transferu.

Příklady, jimiž lze dotčený fenomén dokumentovat, není až tak málo, jak by se mohlo na první pohled zdát a jejich počet s každým dalším zpracováním archeologického materiálu narůstá. Do této množiny sakrálních staveb propojujících svět modlitby s obrannou funkcí lze ostatně zahrnout kupříkladu i známou rotundu z Týnce nad Sázavou, k níž byla okolo roku 1200 přistavěna masivní hranolová věž, s níž současně vznikala v těsné vazbě na areál i románský palác (Hejna 1977, 73–75; Glosová 1997). Symbióza posvátného a fortifikačního prostoru zde je natolik zřejmá, že byla tato rotunda zařazena jedním ze směrů českého archeologického bádání mezi tzv. hrady přechodného typu (Durdík 2006, 146–163). Jakkoli se tento typ a typologický přístup obecně netěší všeobecnému přijetí (Razím 2005), samotná situace, a to nejen ta u týnské rotundy, ale celková situace ve výstavbě románských kostelů, prozrazuje proměny mentality české nobility druhé poloviny 12. století, jejíž součástí bylo i přijetí kulturního kódu rytířství v podobě, kterou tento fenomén nabýval v západní Evropě po roce 1100. O této fázi jsme hovořili výše jako o předkurtoazní formě rytířské kultury.

Za všechny lze uvést příklad, který je jedním z prvních dokladů nového trendu v českém sakrálním stavitelství, a současně se vzhledem k ostatním stav-

bám tohoto typu (jednoduchý kostel s vysokou věží) vymyká přítomností na svoji dobu a prostředí bohatého ikonografického programu. Samozřejmě jde o známou stavbu kostela sv. Jakuba v Jakubu u Kutné Hory vysvěceného podle historických pramenů biskupem Danielem roku 1265. O jeho zakladatelích, paní Marii se syny Slaviborem a Pavlem, nevíme mnoho (Merhautová 1971, 135–137; Merhautová – Třeštík 1984, 146–148, 175–175; Merhautová – Třeštík 1985, 74–76; Klápště 2005, 62–66). I v tomto případě jde o jednoduchou stavbu opatřenou věží, představující obvyklý typ sakrální stavby druhé poloviny 12. století. Jak již bylo řečeno, kostel sv. Jakuba je výjimečný svou reliéfní výzdobou tvořenou pískovcovými plastikami. Ty jsou umístěny ve slepých arkádách na jižním průčelí stavby a jejich interpretace není dodnes jednoznačně vyřešena. Součástí jižního průčelí je vstupní portál s reliéfním tympanonem, jenž zpodobňuje podle některých výkladů polofiguru Boha-otce, vystupujícího z oblak, oslavovaného dvěma anděly s kadidelnicemi a palmovými ratolestmi. Novější interpretace identifikuje dominantní postavu v tympanonu jako Krista. V arkádách po stranách portálu předpokládáme vyobrazení svatých Petra a Pavla. Interpretace horní řady reliéfů není taktéž zcela jistá. A. Merhautová a D. Třeštík předpokládali, že v arkádě nad portálem je zobrazen Kristus-vítězný, u jehož nohou klečí synové zakladatelky kostela Pavel a Slavibor. Před časem byla tato interpretace zpochybněna Pavlem Kroupou, který identifikoval postavu jako sv. Jakuba doprovázeného neznámými mladíky. V arkádě nalevo od nich je umístěna postava biskupa, napravo pak rytíře a opata. I při jejich identifikaci máme k dispozici dvě interpretace. Podle Třeštíka a Merhautové jde o sv. Vojtěcha, sv. Václava a sv. Prokopa (v době vzniku kostela však ještě nebyl kanonizován). Kroupův výklad ztotožňuje rytíře s postavou Rolanda, přičemž duchovní dále nespécifikuje (Merhautová – Třeštík 1984, 177–178; Kroupa 1997, 10–21).

Za současného stavu bádání je nalezení stoprocentní jistoty v této otázce nemožné, domnívám se však, že pro naše téma, oscilující okolo myšlenkových horizontů českých urozenců 12. století, není samotná identifikace jednotlivých postav až tak podstatná. Ať již přijmeme jeden či druhý výklad, je zřejmé, že reliéfní výzdoba, vedle samotné schopnosti postavit a vybavit kostel a zajistit při jeho svěcení přítomnost panovníka, vypovídá o vysokém postavení a majetkových možnostech paní Marie a jejích synů. Obojí interpretace zobrazovaných postav navíc napovídá mnohé o myšlenkovém světě fundátorů. Odhaluje společenskou sebereflexi Marie a jejích synů, zařazujících se prostřednictvím středověké symboliky do společenstva křesťanů – Boží obce (Merhautová – Třeštík 1985, 74–76).

Pokud přijmeme výkladovou rovinu, podle které reliéfy znázorňují české světce, pak je u fundátorů kostela na místě uvažovat o pocitu sounáležitosti se společenstvím těch, které spojuje úcta k sv. Václavovi, Vojtěchovi a Prokopovi. Význam svatojakubského reliéfu by tak rezonoval s texty kronik druhé poloviny 12. století, v nichž jsou Čechové identifikováni prostřednictvím vztahu k zemskému patronovi jako čeled sv. Václava (*Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae*, 203; *Žemlička* 1997, 336), věčného panovníka, který – a to je pro naše téma geneze rytířství v českých zemích podstatné – získává na stránkách narativních pramenů podobu do zbroje oděného rytíře, ať již pěšího či jezdce na koni, avšak vždy vítězně zasahujícího do bitev tam, kde je Čechy nesen svatováclavské kopí. Otázkou symbolického významu reliéfní výzdoby kostela sv. Jakuba se dostáváme k dalšímu motivu umožňujícímu podchycení proměn mentality „Čechů“ dvanáctého století. Jedná se přirozeně o již mnohokrát v literatuře zachycenou proměnu svatého Václava ve středověkých Čechách (*Merhautová – Třeštík* 1985, 82–105; *Žemlička* 1997, 338–340; *Antonín* 2012, 89–92, 243–248).

Tento „rytířský aspekt“ podoby svatého Václava má svoje kořeny již v Kristiánově pojetí svatého knížete vítězího nad kouřimským vévodou a je propojeno s motivem světce jako ochránce, jenž jako prostředník Boží vůle brání Čechy a jejich zemi (*Kristiánova legenda*, 100–102). Na několik míst v Kosmově kronice, kde k této reflexi svatého knížete dochází, bylo již v literatuře upozorněno (*Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, 2, 64, 154–155; *Třeštík* 1968, 196–200). Podobně je tomu i s příběhem světce zasaženého do pověstné bitvy u Chlumce roku 1126 zachyceným první generací Kosmových pokračovatelů, anonymními letopisci Kanovníkem vyšehradským a Mnichem sázavským. Zejména první ze jmenovaných důsledně zapojil do svého vyprávění přítomnost sv. Václava přímo na bojišti, kde se světec zjevil v bílém šatu a na bílém koni nad hrotem svatováclavského kopí, které držel kaplan Vít obklopen (podle kronikáře dle zvyku) stovkou českých předáků, proboštů a kaplanů. Jeho příchod byl přitom ohlášén orlem, kterého viděli bojovníci létat nad saskými šíky, zatímco Václava viděl pouze zmíněný kaplan. Spolu s tím uvedl příchod světce taktéž zvuk zvonu. Jakkoli zde sv. Václav nezasáhl do bitvy samotné a sehrával zde především roli svatého přímluvce u Boha, jenž svým zjevením přenesl milosrdenství Stvořitele na Čechy, popis jeho zjevení, v němž hrají důležitou roli atributy rytířského válečnictví – kopí a kůň, prozrazuje proměnu imaginace českých elit 12. století (*Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae*, 204; *Monachi Sazaviensis continuatio Cosmae*, 255; *Graus* 1975, 170–171; *Graus* 1977, 343).

Proměna vnímání věčného knížete Čechů tak především detekuje proces, který byl nastartován právě na počátku 12. století, a v dějinách evropského myšlení není ojedinělým úkazem – podobně roste v časovém horizontu 12.–13. století do podoby krále-rytíře i sv. Edmund v Anglii, sv. Olaf v Norsku či sv. Ladislav v Uhrách (*Klaniczay* 2002, 123–194). Tento proces představuje další z důkazů rozvoje rytířského ideálu v českých zemích v jeho dosud nezjemnělé, tj. „předkurtoazní“ podobě již před rokem 1200. Na straně jedné hraje při zobrazování svatého Václava, například v rámci ikonografického programu denárových ražeb českých knížat, jakož i mincovních pečeti prvních českých králů, zdůrazňující především jeho roli věčného knížete. Ta je akcentována charakteristickým atributem svatého panovníka Čechů: kopím opatřeným praporcem (*Čarek* 1934, 4–9; *Radoměřský – Ryneš* 1958; *Merhautová – Třeštík* 1985, 82–105; *Nový* 1988, 51–53; *Berendová ed.* 2013, 239–240). V této souvislosti je třeba zdůraznit, že zjevení se praporce sv. Václava není v první polovině 12. století v rámci evropského vývoje ničím nestandardním, naopak fenomén této svatováclavské relikvie symbolizující Bohem posvěcenou vládu má svoje analogie nejen v kulturně blízkých a propojených říšských oblastech, ale i ve francouzském království.

Vezmeme-li v potaz Rostislavem Novým naznačovanou chronologii procesu ustalování reverzního obrazu českých denárů, nelze si nepovšimnout, že se sv. Václav s kopím a praporcem do jejich ikonografického schématu dostává ve chvíli, kdy začínají i české kroniky připomínat, že Přemyslovci přijímají od římských králů své země v léno, právě prostřednictvím přijetí praporce přivěšeného na žerdi (tj. korouhve). Tento soulad lze chápat jako potvrzení významu praporce jako reálné insignie českých knížat. Pomyslné kořeny naznačeného kulturního transferu, v jehož centru stála symbolika kopí, je patrně třeba hledat jednak v činu císaře Jindřicha IV., jenž udělil českému knížeti Vratislavu II. právo nosit královské kopí ukořistěné českým panovníkem na Jindřichově protikráli Rudolfovi z Rheinfelden v bitvě u Flarchheimu (*Ekkerhardi Uraugiensis chronica*, 203; *Dalewski* 2000, 907–911; *Malaták* 2006, 53; *Wihoda* 2006, 78).

Pro vlastní upevnění místa symbolického významu kopí věčného knížete Čechů byla však též důležitá prozaická politika římskoněmeckých vládců vůči českým knížatům, jejímž charakteristickým rysem se po celé 12. století stalo udělování zemí jako léna. To od druhé půle tohoto věku dokonce předcházelo domácí volbě. Samotný akt investitury českých knížat se rozpadl do dvou fází. První představovalo přijetí léna, kdy se kníže stával panovníkem z moci císaře prostřednictvím „milosti praporce“, která, jak ukázal Zbigniew Dalewski, nebyla v evropském prostoru ničím neobvyklým, ba dokonce pronikla s nej-

větší pravděpodobností do intronizačního rituálu polských knížat (*Dalewski 1996*, 124–127). V českém prostředí tak vlastně dochází k recepci této „říšské zvyklosti“, která je v našich zeměpisných šířkách naplněna prostřednictvím svatováclavské ideologie svébytným myšlenkovým obsahem. Řádově od poloviny 12. věku nepochybovali čeští analisté o tom, že toto kopí s sebou nosí Čechové do bitev, kde jej ještě ve 13. století, např. roku 1260 v bitvě u Kressenbrunu (*Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, 314–315) doprovází elitní oddíl těch, kteří bojují – *milites*, tj. rytířů.

V téže době (počátek 12. století) lze sledovat proces ustavení relikvie svatého kopí s praporcem mezi symbolickými předměty panovnické moci dodávající legitimitu vládě aktuálních panovníků též ve Francii. Přirozeně se jedná o Oriflamme, praporec opatství Saint-Denis namočený údajně do krve sv. Diviše, se kterým vyjel roku 1124 do bitvy proti římskému císaři Jindřichovi V. francouzský král Ludvík VI. a dobyl podle představ odrážejících se v dobových relacích zásluhou tohoto praporce rozhodujícího vítězství, čímž se význam svatého kopí ve francouzských dějinách zdaleka nevyčerpal (*Schramm 1960*, 139–141). Lze považovat za náhodu skutečnost, že pod podobnou standardou zasvěcenou taktéž domácímu dynastickému světu porazili Čechové o dva roky později říšské vojsko v již výše připomínané bitvě u Chlumce? Při odpovědi na tuto otázku si nevystačíme s konstatováním literární výpůjčky, ani se spojením přenosu znalosti motivu svatého kopí do českých pramenů s čistě intelektuálním prostředím mužů české církve, kteří se v rámci svých studijních pobytů v zahraničí seznamovali s tamním kulturním milieu (*Merhautová – Třeštík 1983*, 109–116; *Antonín 2012*, 121–122). Kopí s praporcem svatého Václava nepatřilo pouze do světa imaginace, bylo fyzicky existujícím předmětem se symbolickou funkcí. Domnívám se, že právě jeho příklad dokládá skutečnost postupné unifikace základních souřadnic kulturního kontextu, který přes rozdílnou aplikaci danou lokální tradicí (jinou formu nabývá na jeho základě formovaná sociální realita ve Francii, Anglii, říši či v českých zemích), propojoval mentální horizonty evropské šlechty. Proměna svatováclavské ideologie spojená nejen se světcovým kopím, ale jeho rolí svatého ochránce a věčného panovníka obecně, v tomto ohledu ukazuje, že zmíněná kontextualizace se nevyhnula ani světu české nobility.

A jak to vše souvisí s recepcí předkurtoazních forem rytířství v českých zemích? Odpověď je prostá. Zásadně, neboť rytířský ideál byl nedílnou součástí kultury, z níž se zrodil fenomén svatých a věčných panovníků-ochránců a jejich svatých předmětů, mimo jiné i kopí. Význam svatováclavské ideologie tak, jak o něm pro 12. století česká historiografie již mnoho let uvažuje, by byl bez současného při-

jetí rytířských ideálů šířících se v téže době značně marginalizován. To, že česká nobilita však již tehdy sedlala rytířské koně, vysvítá nejen z narativních pramenů, k nimž se záhy dostaneme, ale i z již připomínaných denárů. I na nich lze vedle roviny zdůrazňující symbolický význam kopí lze již ve 12. století sledovat linii svatováclavské ikonografie akcentující rytířskou podobu věčného knížete. Poprvé jej můžeme doložit jedním z typů ražeb Bořivoje II., kde je sv. Václav zobrazen jako na koni cválající rytíř ve zbroji, v některých případech se štítem a kopím (*Cach 1972*, č. 314–317; *Merhautová – Třeštík 1985*, 89–90). Jezdecký motiv se následně, jakkoli ne v převažující míře, objevuje i na averzních stranách českých denárů 12. století, například na ražbách Vladislava I. s explicitním zachycením rytíře probodávajícího kopím nepřítele (*Cach 1972*, č. 534–537) a dalších (*Cach 1972*, č. 557, 561, 568, 574, 583, 596, 598, 607, 646, 655, 658, 666). Ve 13. století se v souladu s dobovou módou postupně prosadil motiv rytířského jezdce i na panovnických pečetích (*Kuthan 2007*, 153–206). Stejně tak jsou již ze 12. století známa i zpodobnění věčného knížete Čechů zachycujícího jej jako stojícího rytíře s mečem či žezlem v ruce. Za pomyslný vrchol tohoto typu svatováclavské ikonografie v přemyslovských Čechách lze snad považovat její využití na pečeti Starého Města Pražského užívané nejpозději v 80. letech 13. století.

Motiv stojícího rytíře s mečem a štítem, který je taktéž propojen se svatováclavským reversem, jakož i averssem přemyslovských denárů (*Cach 1972*, č. 461–465, 479, 485, 494, 497, 539, 544, 547, 546, 620, 629, 640) nás přivádí zpět k reliéfní výzdobě kostela sv. Jakuba. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že ani druhá výkladová rovina identifikující svatojakubského rytíře jako Rolanda není z pohledu našeho tématu bezvýznamná. Ba naopak. Její platnost by potvrzovala příbuznost myšlenkového světa české a evropské nobility 12. století, jež se stržena proudem rytířské kultury, přenášela do mechanismů celospolečenské evropské proměny snad ještě více, než ztotožnění této postavy se sv. Václavem. V tomto ohledu nelze totiž přehlížet, že jeden z projevů změny, které lze v rovině mentality sledovat, představuje rostoucí popularita poutnictví na svatá místa, mezi něž náleželo i Santiago de Compostela s ostatky sv. Jakuba. To vše přitom úzce souviselo se stupňujícím se bojem proti nevěřícím, který se neodehrával pouze ve Svaté zemi, ale i na Pyrenejském poloostrově. Jedním z prvních rytířů reconquisty byl právě legendární křesťanský rytíř Roland, jehož život sloužil jako vzor pro tehdejší šlechtu. Propojení reliéfní výzdoby kostela sv. Jakuba s těmito „pyrenejskými“ motivy, by tak *de facto* vytvářelo argument o poměrně vyspělé myšlenkové absorpci ideje svaté války ve světě české nobility 12. století, a propojila by jej nejen s křižác-

kou, ale především se svatým bojem úzce související rytířskou ideou.

Ztraceni v překladu?

O tom, že české intelektuální prostředí vnímalo podněty rytířské kultury již ve 12. století, stejně jako prostředí říšské, svědčí řada dokladů, které přináší narativní prameny z této doby, Kosmovou kronikou počínaje. V řadě případů však zůstávají historikům skryty. Příčinou je způsob, jímž je v moderních překladech nakládáno s termíny Kosmova slovníku, v našem konkrétním případě pak s pojmem *miles*. Ten je v českých edicích pramenů pocházejících z období před rokem 1200 překládán v souladu s významem, jenž měl v klasické latině jako „bojovník“ a Kosmova kronika v tomto není výjimkou. Současné však v překladech pramenů z přelomu 12. a 13. století, popřípadě přímo ze třináctého století, se již překladatelé nebojí užít jako český ekvivalent slova *miles* termín „rytíř“. Obojí překlad tak odpovídá kontextu současného stavu historického bádání, podle kterého prostě rytíři ve 12. století v českých zemích neexistovali, jelikož k tomu nedozrály hospodářské a společenské podmínky. Opět se zde ocitáme v „matrixu minulého“, opět narážíme na jeden z důsledků přijetí modelu středověkého středoevropského státu. Dotčený překlad totiž podvazuje naše současné uvažování, v němž nenabývá pojem bojovník zdaleka tak široké eticko-mravní konotace jako termín rytíř, jenž sám o sobě odkazuje k existenci společenstva sdílejícího společný hodnotový systém, jak jsme o tom mluvili výše. Když však opustíme tuto optiku a přijmeme jako východisko naopak hypotézu, podle které lze šíření rytířství v jeho „předkurtoazní“ fázi v českých zemích zasadit již do 12. století, můžeme na tehdejší vývoj pohlížet způsobem, v němž se začne řada jednotlivých aspektů společenské proměny, na které literatura doposud upozornila, skládat do komplexního obrazu, jehož výsledná podoba se blíží k situaci na území středověké římské říše.

Již v Kosmově kronice lze nalézt pasáže svědčící o tom, že pražskému děkanovi nebyl svět rytířské válečné cti a slávy cizí. Ukazuje to například jeho kritika pozdějšího pražského biskupa Jaromíra, jenž zpočátku odmítal přijmout duchovní dráhu a přijav rytířský pás (*cingulum militare*) uprchl k polskému knížeti (*Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, 110–111). Podobně připomíná verbování rytířů (*militēs*), patrně ministeriálů, řezenského biskupa Vratislavem II., jenž vyjížděl do boje proti markraběti Východní marky Leopoldovi. Stejně jako oni jsou označeni i vítězíní moravští a čeští válečníci – na pole přitáhli Vratislavovi bratři Ota a Konrád se všemi, kteří byli na Moravě *militibus*. Je zřejmé, že Kosmas klade důraz

na fakt, že vojsko Čechů a Moravanů bylo pečlivě vybíráno, jeli ti, které středověk zná jako bojovníky na koních (tj. rytíře). Oproti tomu Kosmas zdůrazňuje, že markrabí přikázal táhnout do boje všem, kdo mohli, od pasáka sviní po pasáka volů. Když se setkala obě vojska v bitevním poli, nechává Kosmas pronést Leopolda řeč ke svým lidem, kteří jsou i v tomto případě osloveni jako *militēs*. Ti jsou podle kronikáře uspořádáni na způsob dřevěného klínu, tedy v bitevním rozestavení, kdy jsou na hrotu a po obvodu formace umístěni ti nejlepší a obrnění bojovníci, bránící méně oděné válečníky uvnitř formace. Leopold se tedy ve své promluvě obrací právě k těmto elitním bojovníkům na špici, kteří však patrně pro zachování jednoty voje nastupují do boje pěší. Lze to dedukovat nejen z většinové skladby vojska z Východní marky, ale i z toho, že ve chvíli, kdy se s ním má Vratislav utkat, přikáže svým mužům sesednout z koní a postavit se Rakušanům v pěším boji (*Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, 131–132). Je zřejmé, že jde v první řadě o výpůjčku z letopisu Reginona z Prümü, který stejným způsobem líčí vstup krále Arnulfa do jedné z četných bitev, které vybojoval (*Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon*, 137–138). Dost možná souvisí tento motiv se snahou o archaický ráz vyprávění. Současné však lze v souvislosti s předchozí charakteristikou vojska markraběte Východní marky též uvažovat o tom, že Kosmas nechtěl nechat zvítězit Čechy na koních v nerovném boji proti nedostatečně ozbrojeným sedlákům, o nichž dříve hovoří. Ať tak či onak, zdá se, že se na tomto místě v pojetí pražského děkana odráží dobová proměna válečníka a způsobu vedení boje. Kosmas odlišuje elitní bojovníky na koních, kteří, jakkoli jsou v početní menšině, přemáhají většinu boje neznalých mužů markraběte stejně, jako lvíčata stádo ovcí. Tyto *militēs* však již dle mého soudu není třeba nazývat bojovníky, ale rytíři, kteří jako výše zmiňovaný bratr knížete Jaromír přijali život ve znamení rytířského opasku.

Na tom, že si Kosmas jednak velice dobře uvědomoval rozdíly mezi různými typy válečníků a současně užíval pro souhrnné označení české nobility termín *militēs*, není nic nového. Byl to on, kdo tuto vrstvu vnitřně stratifikoval tím, že ji rozdělil na *militēs primi et secundi ordinis* – tj. jízdní bojovníky prvního a druhého řádu, jednoduše rytíře více a méně urozené. V této souvislosti si neodpustím ještě jeden příklad. Vztahuje se k roku 1087 a jde o známý příběh, ve kterém vybral král Vratislav dva šiky mužů a poslal je se svým synem Břetislavem do vesnice Kyleb v Míšeňsku, aby zde pomstili smrt několika českých urozenců. Břetislav vše provedl, vrátil se s kořistí, avšak na zpáteční cestě jej při koupeli v řece překvapil oddíl Sasů. Jakkoli se je podařilo mladému knížeti porazit, zaplatila za jeho nerozváž-

nost životem řada z předních Čechů, kteří se výpravy účastnili. Povšimněme si několika detailů. Podle Kosmy vysílá Vratislav se synem *duas scaras ex electis militibus* (dva šiky z vybraných bovníků/rytířů). Současně k nim však náleželi i tzv. *scutarii* – štítonoši, které v téže souvislosti jmenuje jako *milites secundi ordinis*, tj. bojovníky/rytíře druhého řádu. Tuto složku vojska, náležící mezi výše uvedené dva šiky, vyslal Břetislav napřed s kořistí. Břetislava a *nobiles* (urozené), kteří s ním zůstali u řeky, přijel do léčky vylákat oddíl *dvaceti aequites* (tj. lehce oděných jezdců), za nimiž se Čechové vrhli. Ze zálohy je však překvapili jiní Sasové – „oděni do železa“ (*ferrea legio Saxonum*). Čechové, kteří setrvali v táboře u řeky, se následně chopili zbraní a vyrazili na pomoc nerozvázným a chabě vyzbrojeným druhům. Jak proběhl následný střet? Kosmas je zde více než výmluvný. První souboj byl střetem na kopí, ta se lámou a nastupuje boj mečí – *hastila in primo congressu franguntur, res gladiis agitur*. Za imaginaci českého autora počátku 12. století by se nemusel stydět žádný z autorů rytířských skladeb 13. století. I proto lze vyslovit názor, že Kosmovy *milites* můžeme nazývat rytíři (*Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, 141–143). Pak je však otázkou, zda se v souladu se západoevropským bádáním nelze domnívat, že faktická vnitřní stratifikace uvnitř sociální skupiny těch, kteří bojují, nutně předpokládá vytvoření vzájemných vazeb a vztahů mezi nimi navzájem, jakož i panovníkem, vazeb, které lze chápat jako adaptaci feudálních vztahů, jež se ve 12. století šíří na celém říšském území (Reynolds 1994, 440–451; Wihoda 2007).

Pokud lze pochybovat o naznačeném výkladu fenoménu rytířství v Kosmově kronice, domnívám se, že naprosto zřetelnou podobu nabývají formy rytířského života v díle biskupského kaplana Vincencia, jenž s pomocí literární symbolické zkratky *miles-rex* přibližuje svému publiku postavu druhého českého krále Vladislava II. Jde o charakteristiku provázející krále od počáteční věty, kdy jej Vincencius charakterizuje nejen pomocí obecné formule o slávě, jasnosti a vznešenosti krále, ale i zdůrazněním jeho soustavných vítězství (*Vincentii canonici Pragensis Annales*, 407). Svou odvahu a bojové nadání projevil Vincenciův Vladislav II. již v bitvě u Vysoké, kde se utkal s vojskem moravského údělníka Konráda. Mnozí z českých předáků však Vladislava zradili přesně ve chvíli, kdy již bitva začínala. Namísto toho, aby kníže a jeho bratři bojující po jeho boku, jakož i olomoucký biskup Zdík uprchli z bojiště, vrhli se – Vladislav jako první – přímo doprostřed nepřátelských šiků a probili si cestu do Prahy (*Vincentii canonici Pragensis Annales*, 412).

Vliv rytířského ideálu na popis Vladislava se projevil patrně nejvýrazněji v souvislosti s jeho podílem na tažení Fridricha I. Barbarossy do Itálie a zde pak

v bojích u Milána. Byl to český vládce, který se neohroženě jako první vrhl do vod řeky Addy poté, co se dvěma z jeho rytířů podařilo objevit místo, kde bylo možné její tok přebrodit, a svou příkladnou odvahou strhnul ostatní Čechy. Byl to on, kdo v čele českých šiků vyrazil na pomoc císařovu bratru Ludvíkovi, jenž se dostal při obléhání Milána do těžkého postavení. Ve svém skvostném odění pak osobně probodl kopím milánského korouhevníka Decia. Všude kolem něj se pohybovali Čechové – rytířsky bojující a umírající. Ve vzpomínkách na tyto události bude o několik let později charakterizovat jejich činy ve světě českých kronik především srdnatost a bojovnost – základní vlastnosti každého správného křesťanského rytíře. (*Vincentii canonici Pragensis Annales*, 430, 436–437). Příkladů z Vincenciova díla by se dalo citovat více. Souhrnně lze říci, že letopisec a přímý účastník popisovaných válečných událostí přistupuje k identifikaci české šlechty prostřednictvím rytířských ctností i k vylíčení krále Vladislava pomocí rytířského ideálu, jemuž jak on, tak jeho současníci v českých zemích rozuměli.

V souvislosti s geopolitickým začleněním českého knížectví nejde o nic mimořádného. Úzké sepětí Čech a Čechů s říšským prostorem vytvářelo přirozený most, po němž docházelo k šíření kulturních vzorců po celá staletí. Rytířství a jeho ideální podoba nepředstavovaly v tomto ohledu výjimku. Ve druhé polovině 12. století dochází k rozšíření a obecnému přijetí nového bojovníckého étosu na dvoře Vladislavova současníka, císaře Fridricha I. Barbarossy, kde se pohyboval poměrně často nejen druhý český král, ale i česká šlechta a duchovenstvo. Recepce rytířského ideálu v rámci ideologie moci odráží typologie ctností, které s Fridrichem I. spojují historiografové a další literáti jeho doby. Mezi nimi dominuje statečnost, a s ní spojený úspěch na válečném poli (*Krieg* 2003, 115–138). Naprosto zásadní roli přitom hraje moment císařova prvenství v boji. Kronikáři staví svého hrdinu vždy o kousek před samotné vojsko, do čela, odkud svou odvahou a válečnickým umem strhne celou armádu. Tyto relace zrcadlí požadavek na panovníkovu osobní účast v čele rytířských šiků, jenž byl vůči osobám vládců vznášen v souvislosti s rozvojem rytířství a přijetím jeho ideálu a současně souvisel s fenoménem spravedlivé války, jehož myšlenkové schéma se formovalo v průběhu 11. století a jasné obrysy získalo v době prvních kruciát do Levanty. Panovníkovo místo na čele šiku souviselo s jeho obecným posláním sloužit Bohu prostřednictvím naplňování zásad míru, spravedlnosti, řádu a milosrdenství. Jeho statečnost a osobní nasazení přináší vítězství, které tak získává aspekt zjevené Boží vůle. Bitva se stává ordálem legitimacy panovníkovy moci (Russell 1975). Okamžik, ve kterém bude panovník zproštěn této povinnosti, aniž by utrpěla

jeho čest, je v tuto chvíli ještě daleko. Přichází až na přelomu 13. a 14. století v souvislosti s nástupem nadosobních idejí, jako byly *patria* a *corona*, spojujících společnost na principech vzdalujících se původnímu germánskému válečnému štěstí krále, jež bylo křesťanskou věroukou zjemněno a modifikováno v souladu s jeho etickým myšlením (*Kantorowicz 1957, 259–268; Hellman ed. 1961*).

Ve 12. století však panovník ovládá muže meče, na jejichž loajalitě v mnohém závisí prosperita a úspěch jeho vlády, stále jako první rytíř, jehož statečnost zrcadlí v náboženských představách tehdejších válečníků Boží milost, jež činí z krále toho, kým je. Charakterové rysy a motivy jednání postav Vladislava II. a Fridricha I. jsou v kronikářských relacích modelovány přesně podle výše uvedené charakteristiky ideálu rytířského krále, oplývajícího statečností a štěstím v boji. Domnívám se, že tato představa nebyla omezena pouze na svět literárních děl. Naopak, jednalo se o ideu všeobecně sdílenou těmi, kteří panovníka obklopovali a spoluvytvářeli svým jednáním podmínky pro vizualizaci jeho majestátu. Pokud platí závěry, ke kterým došlo předchozí bádání (*Antonín 2013, 260–265*), a tento majestát byl, a to i v českém prostředí ve 12. století propojen s rytířským ideálem, je na místě domnívat se, že se s řečeným ideálem identifikovali právě i ti, kteří krále denně obklopovali, bavili se, válčili po jeho boku a jeho jménem spravovali zemi. Jednoduše, *militēs* českých pramenů byli v tomto kontextu již rytíři, sociální skupinou, jejíž členové vyznávali hodnoty, které válečnický étos obohatily po střetu o investituru a v souvislosti s rozvojem fenoménu křížových výprav do Svaté země. Ostatně i těch se, jak jsme již zdůraznili výše, Čechové účastnili.

Reminiscence tak řečeného Dalimila namísto závěru

Teprve výše popsany kulturní kontext životů českých urozenců tvořící se v průběhu 12. století byl předpokladem pro další krok, jímž bylo přijetí kurtoazní podoby rytířství. Rozhodující roli zde sehrálo umění, které se od druhé poloviny 12. století v oblasti západní Evropy a v první polovině 13. století v Evropě střední zmocnilo motivu rytířského hrdinství. Jeho prostřednictvím pronikl ideál do samotné struktury vztahů mezi jednajícími osobami a následně i do systému očekávání a usilování společenské vrstvy, pro kterou byla umělecká díla primárně určena. Rytířská epika a lyrika, jakož i život na dvoře se staly prostředky procesu civilizace. Jejich přijetí a rozvoj kultivuje afekty všech, kteří na ně přistoupí – šlechty, ale i krále. Tato literární díla nejen že se stávají studnicí jasných příkladů, s jejichž pomocí je

jako v případě knížecích zrcadel, dále tříben panovnícký ideál (jakož i ideál rytířský). Troufám si říci, že literatura a její příběhy pronikaly do myšlenkového světa středověké elity patrně hlouběji než normativní návody předpisující panovníkovi (jakož i rytíři) způsoby adekvátního jednání a reakcí na hypotetické podněty. Ztotožnění se s hrdiny imponujícími svými schopnostmi a činy a nápodoba jejich jednání měnily svět představ členů středověké nobility. Umění zde snad vůbec poprvé v evropských dějinách, rozkládá mentální prostředí napříč společenskou strukturou, aby je v další fázi složilo do podoby snažící se přiblížit rytířské fikci, která, jak jsme viděli výše, měla svůj základ v kulturním archetypu ideálního panovníka. Tento krok je v mnohém zásadní, neboť na něj navazuje přerod kultury středověkého Západu jako takové. Sít očekávání a představ je na řadě míst proměněna (*Slanař 2006; 2009*).

Je jistě pravda, že zrod dvorského typu rytíře spadá v našich zeměpisných šířkách do období posledních Přemyslovců a souvisí primárně s rozvojem německého a teprve od počátku 14. století též českého básnictví. Na toto téma bylo již napsáno mnohé a domnívám se, že není třeba fenomén minnesängů na dvorech Václava I., Přemysla Otakara II. a Václava II., jakož i problematiku české Alexandreidy, dále rozvádět. Připomeňme však, že přes částečné inovace a aktualizace v tomto žánru běžných motivů a příběhů prostřednictvím „českých“ reálií nejde o autochtonní umění, ale doklad plného přijetí kulturních vzorců, které jsme sledovali výše. Rozvoj uvedených literárních žánrů tak není pouze počátkem kurtoazních forem života české šlechty, ale z našeho pohledu především přirozeným vyústěním postupné proměny myšlenkového světa české šlechty, která od 12. století přijímala rytířskou ideu, a ve druhé polovině 13. století dospěla do bodu sebereflexe prostřednictvím jejího uměleckého ztvárnění. Tento vývoj je možná opožděný vzhledem k francouzským reáliím, nikoli však k reáliím středoevropským, a tedy i říšským. Autoři tvořící ve staročeském jazyce se chápou vyprávění v závislosti na latinských a německých textech. Písemná fixace přitom nemusí zdaleka odpovídat rozvoji tématu formou ústní tradice. Přichází spíše po ní. Současně dotčené příběhy přetrvávají i v době, kdy již nejsou vzhledem k reálné politické praxi vlastně aktuální. Stávají se výrazem manýry, jejíž sdílení však zakládá identitu nobility stejně, jako její majetek a urozenost (*Behr 1989; Bok – Pokorný 1998; Iwańczak 2001; Vaníček 2007, 178–188; Žurek 2009; Dvořáková-Malá – Zelenka 2011*).

V souvislosti s významem, který jsme přisoudili rozvoji fenoménu rytířství v rámci vývoje české šlechty ve 12. století, není bez zajímavosti reflexe, kterou této době věnuje tak řečený Dalimil, jenž kladl původ řady významných šlechtických rodů a jejich

erbovních znamení právě do souvislosti s hrdinnými činy, jichž se jejich „praotcové“ dopouštěli vesměs ve 12. století. A když hovoříme o Dalimilovi, nelze opomenout, že moderní rozbory myšlenkového světa anonymního, staročesky veršujícího autora zdůrazňují mnohdy jeho kritiku rytířské kultury oproti starým dobrým časům (Bláhová 1995, 230–232; Iwańczak 2001, 145–147). Jaké však byly tyto staré časy, kdy se Čechové, jak tvrdí Dalimil, sice neproháněli na turnajovém kolbišti, ale zato měli více válečného umu než muži z kronikářovy doby? Odpověď je prostá. Staročeskému kronikáři splývá tato doba s 12. stoletím, kdy se Čechové zapojovali v jeho pojetí do bojů po boku jednotek římskoněmeckých panovníků v Itálii. Již dřívější rozbor jeho kroniky zaměřený na příklady kronikářovy narativní strategie při charakteristice českých panovníků ukázal, že Dalimilovi nebyla myšlenka rytířského života zdaleka cizí (Antonín 2013, 231–247).

Domnívám se, že jeho ideálem byl *miles* dvanáctého a první poloviny třináctého století. Ten byl již i v českém prostředí rytířem, jenž však provozoval své rytířství v době, kdy v českých zemích dosud nedošlo k sebereflexi společenské role těch, kteří bojují formou literárního klišé, době předcházející zjemnění rytířského vzorce jednání a jeho posunutí do role dvorské zábavy. Dalimil tak vlastně nekritizuje rytířství jako takové, ale jeho dvorskou zjemnělou podobu zavánějící spíše hrou a avantýrou, která se autorovi zdá, oproti „vážným“ činům vážných předků směšná (*Staročeská kronika tak řečeného Dalimila II*, 327). Reminiscence staročeského kronikáře tak podtrhuje významy, jež pro šíření rytířské ideje v českých zemích sehrály společenské procesy odehrávající se ve 12. století, které se odrážejí v posunech mentálních horizontů nobility, tak jak jsme je sledovali výše. Jejich součástí byla dle mého soudu i proměna sebeidentifikace českých bojovníků, ztotožňujících se s ideálem křesťanského rytíře zrozeného v procesu následujícím po boji o investituru. Tuto identitu přijímala česká nobilita dle výše představené interpretace již v době, kdy vznikala Kosmova kronika – už zde vystupující *milites* sedlali rytířské koně. Tuto hypotézu bude přirozeně třeba ještě podrobit důkladnému prověření. Pakliže by se však ukázala jako oprávněná, je třeba klást si otázku, co tento oproti dosavadním názorům „urychlený“ transfer kulturních kódů a znalostí vypovídá o diskutovaných společensko-právních a hospodářských aspektech vývoje české šlechty, a zde pak především o interpretaci vývoje české státnosti v období 11.–14. století.

Prameny

Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae, FRB II., ed. Josef Emler, Praha 1874, 201–237.

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, MGH SRG NS 2., ed. B. Bretholz unter Mitarbeit von W. Weinberger, Berlin 1923.

Ekkerhardi Uraugiensis chronica. MGH SS 6., ed. G. H. Pertz. Hannoverae 1844.

Kristiánova legenda. Ed. Jaroslav Ludvíkovský, Praha 1978.

Příběhy krále Přemysla Otakara II., FRB II., ed. Josef Emler, Praha 1874, 308–335.

Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 50, Monumenta Germaniae Historica, hrsg. Friedrich Kurze, Hannover 1890.

Staročeská kronika tak řečeného Dalimila I.–II., edd. J. Daňhelka – K. Hádek – B. Havránek – N. Kvítková. Praha 1988. III. Marie Bláhová: Historický komentář, rejstřík. Praha 1995.

Vincentii canonici Pragensis Annales. FRB 2., ed. J. Emler, Praha 1874, 407–460.

Literatura

Antonín, R. 2011: Model středoevropského typu středověkého státu jako interpretační problém české a polské mediévistiky. *Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne/Časopis historický* 1, 65–76.

Antonín, R. 2012: České země za posledních Přemyslovců I. díl (1192–1253). Cestou proměny společnosti k vrcholně středověké monarchii. Praha.

Antonín, R. 2013: Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení. Praha.

Assmann, J. 2001: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. Praha.

Barber, R. – Barker, J. 1991: *Die Geschichte des Turniers*. Düsseldorf – Zürich.

Behr, H.-J. 1998: *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*. München.

Berendová, N. (ed.) 2013: *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*. Praha.

Berger, P. I. – Luckmann, T. 1999: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno.

Bláhová, M. 1995: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (III.) v kontextu středověké historiografie latinského kulturního o kruhu a její pramenná hodnota*. Historický komentář. Rejstřík. Praha.

Bok, V. – Pokorný, J. (eds.) 1998: *Moravo, Čechy, radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců*. Litteraria germano-austro-bohemica 1. Praha.

Borst, A. 1989²: *Das Rittertum im Mittelalter. Wege der Forschung* 349. Darmstadt.

Brzustowicz, B. W. 2003: *Turniej rycerski w królestwie polskim w późnym średniowieczu i renesansie na tle europejskim*. Warszawa.

Bumke, J. 1997⁸: *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*. München. *Fleckenstein*, J. 2002: *Rittertum und ritterliche Welt*. Berlin.

Cach, F. 1972: *České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové*. Praha.

Čarek, J. 1934: *O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova*. Praha.

Dalewski, Z. 1996: *Włada, przestrzeń, ceremoniał. Miejsce i uroczystość inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w.* Warszawa.

- Dalewski, Z. 2000: Die Heilige Lanze und polnische Insignien. In: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie 2. Stuttgart, 907–911.
- Duby, G. 2008: Tři řády aneb Představy feudalismu. Praha.
- Durdík, T. 2004: K počátkům šlechtických hradů v Čechách, Archeologické rozhledy 56/1, 169–175.
- Dvořáčková-Malá, D. – Zelenka, J. 2011: Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců, Praha.
- Elias, N. 2006: O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. I. Proměny chování světských horních vrstev na Západě. Praha.
- Feyerabend, P. K. 2001: Rozprava proti metodě. Praha.
- Flori, J. 2008: Rytíři a rytířství ve středověku. Praha.
- Fleckenstein, J. – Hellmann, M. (eds.) 1980: Die geistlichen Ritterorden Europas. Vorträge und Forschungen 26. Sigmaringen.
- Fleckenstein, J. (ed.) 1985: Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 80. Göttingen.
- Glosová, M. 1997: Příspěvek k poznání rotundy hradu v Týnci nad Sázavou na základě oprav interiéru, Památky středních Čech. Zpravodaj Památkového ústavu středních Čech v Praze 11/1, 31–37.
- Graus, F. 1975: Lebendige Vergangenheit. Überlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen vom Mittelalter. Köln – Wien.
- Graus, F. 1977: Der Heilige als Schlachtenhelfer – zur Nationalisierung einer Wundererzählung in der mittelalterlichen Chronistik. In: K.-U. Jäschke – R. Wenskus (eds.): Festschrift für Helmut Beumann zum 65. Geburtstag, Sigmaringen, 330–348.
- Halbwachs, M. 2009: Kolektivní paměť, kritické vydání připravené Gérardem Namerem za spol. Marie Jaissonové. Praha.
- Harnack, A. 1904: Militia Christi. Die christliche Religion und der Soldatenstand in den ersten drei Jahrhunderten. Tübingen.
- Hejna, A. 1977: Opevněná venkovská sídla doby přemyslovské v Čechách. Výsledky archeologického výzkumu z období 1965–1975. Archeologia historica 2, 69–79.
- Hellmann, M. (ed.) 1961: Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter. Darmstadt.
- Huizinga, J. 1999: Podzim středověku. Jinočany.
- Iwańczak, W. 2001: Po stopách rytířských příběhů. Praha.
- Iwańczak, W. 2004: Husitské války a etika dozrávajícího rytířství. In: M. Drda – M. Vybíral (eds.): Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium Tábor 12.–14. října 200, Husitský Tábor – Supplementum 3. Tábor, 183–194.
- Jan, L. 2005: Počátky turnajů v českých zemích a jejich rozkvět v době Václava II. Listy Filologické 2005, 1–19.
- Jan, L. 2006: Václav II. a struktury panovnické moci. Brno.
- Jan, L. 2007: Skrytý půvab „středoevropského modelu“. Český časopis historický 105, 873–902.
- Kantorowicz, E. H. 1957: The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology. Princeton.
- Klaniczay, G. 2002: Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe. Cambridge.
- Klápště, J. 2003: Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích. Archeologické rozhledy 55/4, 786–800.
- Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Klápště, J. 2011: O rané šlechtě v českých zemích. Malý náčrt velkého tématu. In: Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu. Praha, 61–66.
- Krieg, H. 2003: Herrscherdarstellung in der Stauferzeit. Friedrich Barbarossa im Spiegel seiner Urkunden und der staufischen Geschichtsschreibung. Vorträge und Forschungen 50. Sigmaringen.
- Kroupa, P. 1997: Průzkum jižního průčelí lodi kostela sv. Jakuba v Jakubu u Kutné Hory. Průzkumy památek 4/1, 3–26.
- Kuhn, T. 1997: Struktura vědeckých revolucí. Praha.
- Kuthan, J. 2007: Splendor et Gloria Regni Bohemiae. Umělecké dílo jako projev vládařské reprezentace a symbol státní identity. Praha.
- Laval, F. 2016: Co je kostel? K počátkům šlechtických sídel českého středověku. Archeologické rozhledy LXVIII, 47–90.
- Le Goff, J. 1998: Středověká imaginace, Praha 1998.
- Le Goff, J. 2007: Paměť a dějiny. Praha.
- Macek, J. 1994: Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526, 2. Šlechta. Praha.
- Macek, J. 1997: Česká středověká šlechta. Praha.
- Malaták, D. 2006: Korunovace přemyslovských králů. In: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky, Sborník příspěvků z konference konané dne 18. října 2005 v Brně, 47–66.
- Mencl, V. 1965: Panské tribuny v naší románské architektuře. Umění 13, 29–62.
- Merhautová, A. – Třeštík, D. 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha.
- Merhautová, A. – Třeštík, D. 1985: Ideové proudy v českém umění 12. století. Praha.
- Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách.
- Nový, R. 1988: Symboly české státnosti v 10.–12. století, FHB 12, 47–63.
- Radoměřský, P. – Ryneš, V. 1958: Společná úcta sv. Václava a Vojtěcha zvláště na českých mincích a její historický význam. Numismatické listy 13, 35–48.
- Razím, V. 2004: Nad počátky hradů české šlechty. Archeologické rozhledy 56, 176–214.
- Razím, V. 2005: O tzv. hradech přechodného typu. Archeologické rozhledy 57, 351–380.
- Reynolds, S. 1994: Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted, Oxford.
- Russell, H. F. 1975: Just War in the Middle Ages, Cambridge studies in Medieval Life and Thought, ser. III, vol. 8. Cambridge.
- Schramm, P. E. 1960²: Der König von Frankreich. Das Wesen der Monarchie vom 9. zum 16. Jahrhundert. Ein Kapitel aus der Geschichte des abendländischen Staates I.–II. Weimar.
- Slanař, O. 2006: K otázce topiky ve středověké rytířské epice. In: D. Dvořáčková-Malá – J. Zelenka (ed.): Dvory a rezidence ve středověku I. Mediaevalia Historica Bohemica – Supplementum 1, Praha, 273–286.
- Slanař, O. 2009: Zábavné funkce v rytířské epice českého středověku. Na příkladu eposu Tandariáš a Floribella. In: D. Dvořáčková-Malá – J. Zelenka (ed.): Všední a sváteční život na středověkých dvorech. Dvory a rezidence ve středověku III. Mediaevalia Historica Bohemica – Supplementum 3, Praha, 533–543.

- Tomaszewski, A. 1974: Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Žrešćák, D. 1968: Kosmova kronika. Studie k počátkům českého politického myšlení. Praha.
- Žrešćák, D. – Žemlička, J. 2007: O modelech vývoje přemyslovského státu. Český časopis historický 105, 122–163.
- Vaniček, V. 2003: Strukturální vývoj sociálních elit v českých zemích do roku 1310 (základní vývojové tendence, metodologické souvislosti). In: Genealogia – stan i perspektywy badań, Toruń, 233–300.
- Vaniček, V. 2006: Spiritualizace étosu šlechty: miles Christianus, militia Dei (K strukturální typologii raných elit). In: Světcí a jejich kult ve středověku. Praha, 83–107.
- Vaniček, V. 2007: Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace (Obecné souvislosti, pojetí družiny, „modernizační“ trend. In: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Praha, 141–188.
- Vaniček, V. 2011: Středověká modernizace jako koncept strukturální proměny pro středověčnou Evropu. In: Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu. III. Kongres Mediewistów Polskich (2008), Warszawa, 11–37.
- Velínský, T. 2014: Vzestupy a pády bílinských hradských správců. In: Středověká Evropa v pohybu. K počtům Jana Klápště. Praha, 325–363.
- Wentzlaff-Eggebert, F.-W. 1960: Kreuzzugsdichtung des Mittelalters. Studien zu ihrer geschichtlichen und dichterischen Wirklichkeit. Berlin.
- Wihoda, M. 2006: První česká království. In: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky. Sborník příspěvků z konference konané dne 18. října 2005 v Brně, k vydání připravil Martin Wihoda ve spolupráci s Demeterem Malatákem, Brno, 67–99.
- Wihoda, M. 2007: Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených. In: M. Nodl – M. Wihoda (eds.): Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Praha, 11–29.
- Žemlička, J. 2006: Wallfahrten aus Böhmen nach dem Heiligen Land und ihre kulturelle Bedeutung bis Mitte des 12. Jahrhunderts. In: D. Doležal – H. Kühne (eds.): Wallfahrten in der europäischen Kultur. Frankfurt am Main, 37–52.
- Žemlička, J. 2009: O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví. K rozsahu a kvalitě velmožské pozemkové držby v přemyslovských Čechách. Český časopis historický 107, 269–308.
- Žurek, V. 2009: Mittelhochdeutsche Dichtung in Böhmen der Přemysliden. In: M. Brauger – P. Rychterová – M. Wihoda (eds.): Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005, Praha, 167–194.

From a warrior to a knight – incidental remarks on the transformation of the Czech lands in the High Middle Ages

In the initial passages of the study, the author returns to the discussion concerning the character of the Bohemian medieval state during the reign the Přemyslids. In this context, he deals with the issue of the formation of Bohemian medieval nobility. Subsequently, the author presents the conclusions reached by the existing literature concerning the phenomenon of the spreading of chivalry in the Bohe-

mian milieu, commenting critically on the methodological starting point which puts the beginnings of the spreading of chivalry in the Czech lands as late as towards the middle of the 13th century. In contrast to that, the author attempts to open a new path to gaining knowledge of the Bohemian elites of the 11–13th centuries. He does not ask questions concerning the extent of the property of the Bohemian nobles, the form of their involvement in the administration of the regnum or the rewards for it, or the substance of nobility. Instead, his questions concern self-identification of the Bohemian nobility, following the process of cultural transfer on the level of the collective identity and, based on it, of the identity of an individual. On this level, he puts the development of the chivalric idea into pan-European context, distinguishing several basic phases in it and subsequently focusing on answering the question of when the code of the chivalric knight was accepted by the Bohemian nobility in the Czech lands. He interconnects the process of adoption of this code with a wave of foundation of Romanesque (matroneum) churches in the 11–12th centuries, which signals a change of the mental world of the Bohemian nobility. Aisleless churches from the Bohemian – and to a less extent also the Moravian – milieu evidence the gradual acceptance of the feudal patterns of social stratification and, along with them, of chivalry. The study also presents the opinion that the construction of a stone church interconnected within itself the aspects of the visualisation of the founder's exclusive position towards the rest of society with practical aspects of the art of war, as the firm and high church tower as well as the stone church building itself become important defensive elements of noble residences. The acceleration of this type of construction activities is one of the phenomena accompanying the cultural transfer.

The text points out that it is signalled also by the gradual transformation of St Wenceslas, who becomes described in the pages of the narrative sources as an armour-clad knight intervening in battles, always victoriously, where the Bohemians bear the lance of St Wenceslas. The transformation of the perception of the eternal duke of the Bohemians thus detects a process that started precisely at the beginning of the 12th century. It is not a unique phenomenon in the history of European thought – St Edmund in England, St Olaf of Norway or St Ladislaus in Hungary similarly grew into the form of king-knight during the 12–13th centuries. This represents another proof of the development of the chivalric ideal in the Czech lands in its unsoftened, “pre-courteous” form already before 1200. The author follows this phenomenon further, documenting it also on the development of St Wenceslas iconography. He finds further arguments within the analysis and interpretation of the narrative sources and the use of the term miles in them. On this level, the study points out the often misleading and tendentious way of translation of this term into Czech, which corresponds above all to the context of modern historical research and does not respect the discourse of the medieval texts themselves. In the Czech editions of the sources from the period before 1200, the term miles is translated as “warrior” (bojovník), in accordance with its meaning in classical Latin; at the same time, however, the translators of the sources from the late 12th and early 13th centuries no longer fear to use the term “knight” (rytíř) as the Czech equivalent of the word miles. Both translations thus correspond to the context of the present state of historical research, according to which knights simply did not exist in the Czech lands in the 12th century, because the economic and social conditions had not matured for

their existence. The author comes to the conclusion that there are passages in Cosmas' chronicle demonstrating that the world of chivalric war honour and fame was not alien already to the dean of Prague. According to his argumentation, the forms of the chivalric life gain a clear shape in the world of the episcopal chaplain Vincentius. The analysis is concluded with an example of reminiscence of the Old Czech chronicler, the so-called Dalimil. The author presents the hypothesis that Dalimil's ideal was the miles of the 12th and the first half of the 13th centuries. In this context, Dalimil's reflection underlines the importance of the spreading of the chivalric idea within the framework of

the transformation of Bohemian society in the 12th century, when the mental horizons of the nobility were changing and its members were identifying themselves with the ideal of a Christian knight.

Robert Antonín
Katedra historie Filozofická fakulta,
Ostravská univerzita v Ostravě
Reální 5
701 03 Ostrava
email: robert.antonin@osu.cz

PRAEHISTORICA 34/1

ACTA INSTITUTI ARCHEOLOGICI
UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Obálku navrhl a graficky upravil Marek Naglmüller
Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Praha 2018
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
Vydání I.

ISSN 0231-5432 (Print)
ISSN 2570-7213 (Online)
MK ČR 19021

Objednávky
1. Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
2. Ústav pro archeologii
Celetná 20, 110 00 Praha 1
(také výměna)